Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

Катерина Глуховцева
Ірина Глуховцева

МОВА – НАЦІЄТВОРЧИЙ КОД НАРОДУ

Полтава – 2023

УДК 811.161.2:17.023.32(083.73)
Г 55

Рецензенти:

Бобух Н. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української, іноземних мов та перекладу, Вищий освітній заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

Кобиринка Г. С. – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України;

Тищенко Т. М. – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Глуховцева К. Д., Глуховцева І. Я.
Г55 Мова – націєтворчий код народу: колективна монографія [Електронне видання]. Полтава : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023. 240 с.

У монографії розглянуто публіцистичні та науково-популярні висловлювання передових культурних діячів, учених, письменників про мову. Аналіз лінгвістичної афористики реалізований в аспекті змісту висловлювань, використаних у них художніх засобів, майстерності, функцій. Автори намагалися систематизувати риси української мови, виділювані в статтях, есе, інтерв'ю, адресованих пересічному читачеві.

Монографію адресовано викладачам і здобувачам вищої освіти філологічних факультетів вишів, учителям-словесникам, а також усім, хто цікавиться українською мовою.

УДК 811.161.2:17.023.32(083.73)

Рекомендовано до друку Вченою радою
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 10 від 28 квітня 2023 року).

Глуховцева К. Д., Глуховцева І. Я., 2023
© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023

ЗМІСТ

Передмова 4

Відображення сутності мовних одиниць в образних висловлюваннях про мову. Загальні зауваги 6

Порівняння в образних висловлюваннях про мову 8

Епітети в образних висловлюваннях про мову 11

Метафора в образних висловлюваннях про мову 16

Аналогія в образних висловлюваннях про мову 22

Питання мовного критерію в наративах українських письменників і пересічних українців 31

Функції лінгвістичних афоризмів (на матеріалі щоденникових записів та публіцистики Олеся Гончара) 43

Питомі риси української мови у висловлюваннях передових культурних діячів 57

Слово про Кобзареве слово 71

Образні висловлювання І. Франка про мову (на матеріалі поетичних творів) 75

Українська мова як лінгвістичний інтегратор (Павло Гриценко про українську мову) 79

Мова – космос уяви і світосприйняття (Павло Мовчан про мову) 95

Зиновій Бичко про українську мову 109

Письменники Луганщини про мову 121

Література 145

Хрестоматія висловів про мову 158

П Е Р Е Д М О В А

МОВА-НА-ЧАСІ

Мова як культурне надбання народу знаходиться нині в центрі уваги сучасного суспільства, оскільки в часи активних воєнних дій та реалій гібридної війни в Україні від грамотного й коректного вирішення мовного питання залежить не тільки подальший розквіт української поліфункційної літературної мови, а й існування самої незалежної держави. У цей відповідальний момент активна позиція передових культурних діячів, учених, письменників як еліти суспільства дуже важлива. Тому актуальним є системне вивчення лінгвістичних афоризмів, які у стислій образній і зрозумілій формі роз'яснюють складні мовознавчі питання. Суспільство потребує чітких орієнтацій на правильне й грамотне трактування ролі мови в житті мовної спільноти, визначення сутності мови, основних стратегій мовної політики й мовного будівництва, номінації питомих рис мови, характеристику закономірностей її розвитку й особливостей функціонування. На часі питання вітальності української мови, тобто її життєздатності, розширення сфери функціонування, очищення від нашарувань, які забруднюють мову чи роблять її агресивною. Сучасне демократичне суспільство прагне до екологічно чистого спілкування, що можливе за умови збалансованості термінології, міжособистісної гендерної комунікації, збалансованого перекладу з однієї мови на іншу, позитивної оцінки екологічності мовних засобів, якими оперує особистість.

Лінгвістичну афористику сьогодні активно використовують в освітній, пропагандистській та просвітницькій діяльності. Актуальними для наших сучасників є питання походження української мови, розвіювання міфів про лексичну й термінологічну бідність, другосортність, придатність лише для побутового користування, залежність від російської мови та надзвичайна близькість рис і подібність мовних засобів цих двох мов. Тому висловлювання передових культурних діячів про потужність і стійкість, поетичність та мелодійність і милозвучність української мови передусім заслуговують на

увагу через їхню тверезу доказовість, майстерну образність, правдивість. Лінгвістична афористика – це той пласт культурного надбання нації, який спроможний у простій, популярній і образній формі репрезентувати мову пересічному громадянинові України як національне потужне багатство.

У центрі уваги вчених, передових культурних діячів є також питання про роль мови у формуванні мовної особистості. Спираючись на дослідження багатьох етнографів, етнологів, філософів, медиків, учені доводять, що значення рідної мови у становленні компетентного мовця з гуманістичним світоглядом неоціненне, бо мова тісно пов'язана з історією народу, його культурою. Мова рідного народу визначає ментальність кожного з нас. Відступ від неї негативно впливає на генетичний код, позначається на світосприйнятті й світобаченні особистості, збіднює лексичний запас, позбавляє індивідуальних рис, стандартизує мовлення. Толерантне й високохудожнє мовлення збагачує особистість, підносить її, тоді як покалічене суржиком, сленгом, а особливо обсценною лексикою мовлення не лише свідчить про низький культурний рівень особистості, а й наповнює її негативною енергією, що може позначитися на психічному здоров'ї людини.

Лінгвістична афористика – це ключ до розуміння сутності мови і слова через призму елітарного мовця, яким є науковець чи передовий культурний діяч. Тому їхні афоризми і сентенції виконують репрезентативну функцію, бо демонструють передусім ставлення автора до мови, оцінну, бо подають оцінку мови, а також літературної творчості багатьох українських письменників. У крилатих висловах майстрів слова сконцентровано увагу читача на основних питомих ознаках української мови, на найактуальніших проблемах сьогодення. Тому ці висловлювання виконують кульмінативну, акумулятивну і актуалізувальну функції.

Афоризми майстрів слова виконують естетичну функцію, що дозволяє передати суб'єктивне ставлення до повідомлюваного. Серед них немало таких, у яких закладено характерологічну, номінативну, метамовну функції.

ВІДОБРАЖЕННЯ СУТНОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ В ОБРАЗНИХ ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПРО МОВУ. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАГИ

Образні висловлювання про мову, учені нерідко називають їх лінгвістичними афоризмами, «репрезентують мовознавчі поняття та явища, допомагають по-новому осмислити їхню сутність. Змістова ємність, високий ступінь узагальнення, яскрава образність роблять їх вартими цілого параграфа шкільного підручника чи наукової розвідки» [Лінгвістичні 2021, с. 3]. Написані науково-популярною мовою, вони мають важливе значення у процесі сприйняття мови як окремої цілісної системи, де кожен компонент, кожен розділ теоретично обґрунтований і практично осмислений не лише вченими, філологами, а в першу чергу школярами. Не випадково Е. Шредінгер підкреслював, що науковець повинен «з пильною увагою ставитись до повсякденної мови, аби генерувати нові значення» загальновживаних лексем, доступні для широкої публіки, і вводити їх у науковий обіг [Schrödinger 1950].

Влучні висловлювання про мову покликані подавати додаткову інформацію, взяту про певні мовні явища при зіставленні лінгвістичних і нелінгвістичних реалій. Здобувачі освіти, що черпають відомості про мову не тільки з навчальної літератури, а й з науково-популярних праць, будуть мати можливість глибше осягнути лінгвістичні явища, поєднати стандартне мислення, яке подане у підручниках, з образним, використовуючи його як додатковий інструмент для засвоєння навчального матеріалу.

Мова науково-популярних лінгвістичних статей не раз ставала предметом розгляду вчених [Габидуллина 2011; Szczgęsna 2004; Шарманова 2015], які доводять, що сувора науковість не тільки не виключає емоційного чинника, а, навпаки, передбачає його. Якщо лінгвістичні категорії викликають у читача різні асоціації, представлені у вигляді уособлень, метафор, порівнянь, то експресивність таких висловлювань зростає, що важливо для виховання інтересу при вивченні мови.

Передові культурні діячі, письменники, відомі педагоги зверталися до розкриття розмаїття особливостей лінгвістичних категорій за допомогою образних висловлювань, експресивних засобів, що допомагають читачеві при аналізі мовного матеріалу включити емоції, освіжити сухий виклад теорії, унаочнити формулювання. Такі висловлювання, розкриваючи сутність мовних явищ, орієнтують читача на зв'язок вербальних засобів з позамовною дійсністю, актуалізують важливі риси мовних одиниць [Загнітко 2012].

Ступінь дослідження проблеми. Українська мова, її функції та сутність структурних одиниць завжди були предметом уваги передових громадських діячів, науковців, методистів. Про це свідчать збірки популярних висловів про мову, у яких порушено питання про зв'язок мови і свідомості, мови і мислення, відображення в мові історичних та культурних надбань народу, особливості голосних і приголосних звуків, природа та функціонування лексем, найважливіші риси частин мови, українських синтаксичних одиниць тощо [Афоризм 2009; Видатні 2003; Вихованець 1987, 1990; Матвієнко 1994; Мова-народ 2007; Найдорожчий 1990; Олійник 1994; Сагач 1998; Слово 2010; Тисяча 1996; Сікорська 1997 та ін.]. Проте вивчення особливостей структури, образних засобів лінгвістичної афористики розпочалося не так давно. Зокрема, не одноразово порушувалося питання про загальні особливості мови науково-популярної літератури з лінгвістики [Szczgęsna 2004], аналогії в науково-популярному дискурсі цієї ж тематики [Габидуллина 2011; Глуховцева 2016, 2019], про епітети в образних висловлюваннях по мову [Глуховцева 2018]. Зокрема, доведено, що функційна своєрідність науково-популярного дискурсу лінгвістичної тематики пов'язана передусім з експресивністю та адресністю текстів. Металінгвістичність сприяє двофокусності сприйняття матеріалу, зумовлену функційною своєрідністю текстів і впливом мовної особистості автора-лінгвіста (передового культурного діяча). Порівняння та метафора є найбільш поширеними видами художньо-зображувальних засобів науково-популярного лінгвістичного дискурсу [Габидуллина 2011].

Мету дослідження вбачаємо в тому, щоб проаналізувати випадки типового використання порівнянь, метафори, лінгвістичної аналогії для виявлення сутності мовних одиниць, з'ясувати функції афористики в лінгвістичному дискурсі. У роботі використовуємо метод опису лінгвістичних явищ, заснований на методиці аналізу значення слова та його функцій як складника тексту, запроваджувалися також елементи семантичного, етнолінгвістичного, контекстуально-інтерпретаційного вивчення мовних явищ.

ПОРІВНЯННЯ В ОБРАЗНИХ ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПРО МОВУ

Лінгвістичні поняття, які нерідко стають об'єктом розгляду образних висловлювань про мову, зазвичай можуть аналізуватися з різних точок зору, з неоднаковою глибиною і метою. Образність лінгвістичної афористики створюється метафоричністю, що увиразнює її та допомагає донести думку, коли це складно за умови використання суто філологічної термінології або мовних штампів. Тому образні висловлювання про мову нерідко виконують роль синонімів, додаткових інструментів, які потрібні для того, аби складні мовні поняття, явища, процеси зробити більш доступними для розуміння непідготовлених читачів різних вікових категорій.

Науково-популярний дискурс лінгвістичної тематики являє собою макротекст, концептуальна система якого репрезентована лінгвістичними термінами та найменуваннями явищ об'єктивної дійсності, з якими співвіднесено ці поняття. Для опису системи мовних понять (*мова, слово, лексема, звук, буква, граматика, морфологія, синтаксис* та ін.) зазвичай використовують такі тропи: порівняння; епітети; метафори; алегорію; іронію; гіперболу, уособлення тощо. Усе це складає концептуальну систему науково-популярного лінгвістичного дискурсу, до центру якої входять концепти *мова* та *слово*, а також образні засоби вираження цих понять. А до периферії – інші терміни, уживані в різних розділах науки про мову, та засоби їхнього тлумачення.

Порівняння – це троп, який полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки, тобто сполучників *як, мов, немов, наче, буцім, ніби* та ін. («Блукай та їж недолі хліб і вмри, як гордий флоренцієць, у вигнанні» – Ю. Клен), або предиката – подібний, схожий, нагадує, здається та ін. («На людське серце свічка є подібна» – Б.-І. Антонич) [ЛЕ 2007, с. 546]. Разом з тим це «акт думки, спрямований на встановлення схожості або відмінності між предметом та явищами навколишнього світу» [Муратова 2021, с. 66]. Зазвичай при характеристиці структури компаративем виділяють суб'єкт та об'єкт порівняння, основу порівняння (ознаку чи кілька ознак порівнюваних явищ) і показник компаративних відношень (сполучники, прийменники, морфологічні форми слів тощо).

У лінгвістичних афоризмах суб'єктом порівняння найчастіше є лексема *мова*, об'єктом – предмети, явища природи, абстрактні поняття. При тлумаченні особливостей мови основою порівняння нерідко є розуміння необхідності збереження усіх мов світу («Для мене мови народів – **як зорі на небі**. Я не хотів би, щоб усі зорі злилися в одну величезну, на пів неба, зірку. На те є сонце. Але нехай сяють і **зорі**. Нехай у кожного народу буде своя **зірка»** (Р. Гамзатов)); підкреслення багатства і різноманітності мовних засобів («Мово рідна! Ти ж – **як море** – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Мільйонноголосо бриниш говірками, а вони шумлять, і дзвенять, і б'ють у наші груди, мов хвилі морські – в берег» (С. Плачинда)); вказівка на багатство конотативних відтінків, які можна створити за допомогою мовних засобів («Бо ж наша мова – **як чарівна пісня**, що вміщає в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народнії, і ніжні запахи рідної землі. А пісня – це найдобірніша, найвиразніша мова» (П. Тичина)); пояснення принципів розвитку мови («Хіба мова за сприятливих обставин не розквітне, **як дерево**, яке, не будучи пригніченим, пишно розростається зусібіч? Хіба не перестає розвиватися мова і не починає нидіти і мертвіти, як нидіє і сохне рослина при нестачі світла і землі? Дивовижна цілюща сила мови, з якою вона заліковує і надолужує втрати» (Я. Грімм));

обґрунтування їхньої доцільності («Немає нерухомості в мові… У мові, **як і взагалі в природі**, все живе, все рухається, все змінюється» (І. Бодуен де Куртене)); обстоювання необхідності оновлення («Та в мене є надія, що наша літературна мова, **як молоде вино**, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою і міцною» (М. Коцюбинський)).

Нерідко порівняння антропонімізуються, що свідчить про зіставлення процесів, характерних для суспільства, і властивих мові («Слова в мові не існують ізольовано. Вони, **як і люди**, об'єднуються в родини» (Н. Клименко)). Окремі висловлювання позначені кількома художніми засобами, коли поєднуються метафори й порівняння: «Кожен вираз рідної мови **має своє обличчя**. **Як у квітки**, у них свій неповторний аромат і відтінок барви, а цих відтінків кожна барва має тисячі» (В. Сухомлинський); «Ні один народ у Європі не **переживе** того, що ми, українці, у 20-му сторіччі! Тоді як усі давно вже знають, хто вони, – ми тільки починаємо довідуватися: тоді, як усі давно в яснім признанню своїх прав національних і вселюдських мають задоволення і йдуть до широких вселюдських бажань, – ми тільки **просинаємось**, і все те, що другі вже мають, треба **здобувать**. Коли француз, німець, поляк і інші відомі всьому світу, ми, **мов яке дике плем'я**, забуте і затерте, починаємо **піднімать** з темряви голову і **лізти** на гору, на слизьку гору, щоб звідтіля і нас побачили. А ті, що раніш **вилізли** і **зайняли свої місця** в світовій комедії, – не пускають нас, бо бояться, що ми зіпсуємо мізансцену. Тяжка боротьба, але надія, що **вилізем**о, дає нам сили до культурної праці! Горе наше, що не маємо ще сильної інтелігенції, що ще багато людей лічать нашу мову мужицькою і соромляться скрізь нею говорити, а вона ж дзвінка, а вона ж красна і блискуча, тільки треба уміть нею користуватись, джерело, з котрого **тече** ця **мова**, чудове і величезне – 30 мільйонів народу, який, правда, ще не знає, хто він, але дізнається!» (І. Карпенко-Карий).

Лексема *слово* значно рідше стає суб'єктом зіставлення чи порівняння: «слово чисте, мов роса» (Д. Білоус); «слово, немов гостра зброя» (П. Тичина); «слова – як дощ» (Р. Гамзатов); «слово, як і хлібний злак» (І. Федорів).

ЕПІТЕТИ В ОБРАЗНИХ ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПРО МОВУ

Епітет як експресивно-образне художнє означення підкреслює виразно-характерні риси, визначальні якості описуваного, важливі для комунікантів [Загнітко 2012, с. 268]. У науково-популярному тексті він потрібен для образного змалювання особи, предмета, дії чи явища, а також для вираження емоційного ставлення до них [УМЕ, с. 175].

Образні висловлювання передових культурних діячів, науковців про українську мову багаті на епітети, якими найчастіше виступають прикметникові означення, рідше – прислівники. Завдяки цим стилістичним фігурам текст характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю, оцінністю й образністю [Селіванова 2006, с. 153].

Епітет – це «художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії»; «слово або вираз, яким називають, характеризують кого-, що-небудь» [СУМ, II, с. 484]. Отже, основна функція епітета – визначати характерні риси мови чи якогось лінгвістичного поняття, уточнюючи, інтерпретуючи якості іншого об’єкта на описуваний. У цих висловлюваннях вони виступають актуалізаторами найважливіших ознак понять, які репрезентують аналізований текстовий тематичний масив.

Передусім епітети вживають для образної репрезентації мови як інформаційної моделі реальності: «Українська мова – **божиста, богодана, богообрана»** (М. Фішбейн); «Щоб проникнути в таку **тонку й неосяжну, величну й багатогранну** річ, як мова, треба її любити» (В. Сухомлинський); «Українці – стародавній народ, а мова їхня **багатша** і **всеосяжніша**, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші» (Е. Челебі); «Кожен із нас має гордитися своєю **чудовою** мовою, адже вона того варта» (Олесь Гончар); «Мова, що має свою граматику, свої правила, свої звороти в мовленні, **неповторна**, як і не перекласти іншою; а її поезія?! Хай спробують передати всю силу, всю велич, витонченість іншою!» (Г. Квітка-Основ’яненко); «Слова росли із ґрунту, мов жита, / Добірним

зерном колосилась мова. / Вона як хліб. / Вона мені **свята**. / І кров'ю предків тяжко **пурпурова»** (Л. Костенко).

Соковитими епітетами передові культурні діячі наділяють звуки мови, з якими вона нерідко асоціюється: «Хто не любить своєї рідної мови, **солодких святих** звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини» (Й. Гердер).

При характеристиці мови майстри слова нерідко вдаються до метафори, завдяки якій на основі подібності двох предметів чи аналогії є можливість встановити сутність описуваного. Тоді епітети стосуються слова, що виконує функцію метафори, як-от: «Мова – **духовне** багатство народу» (В. Сухомлинський); «Мова – **коштовний** скарб народу» (І. Франко); «Мова – душа кожної національності, її святощі, її **найцінніший** скарб» (І. Огієнко); «Мова – **найважливіший національний** ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії» (О. Федик); «Мова – це **великий** дар природи, **розвинутий** і **вдосконалений** за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною» (К. Крапива).

Зазвичай в образних висловлюваннях про мову вжито прикметники у формі найвищого ступеня порівняння, що також підсилює образність і емоційність вислову: «**Найбільше і найдорожче** добро кожного народу – це його мова, та жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування» (Панас Мирний); «Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. У такому разі мова – це **найясніший** вираз нашої психіки, це **найперша** сторожа нашого психічного я...» (І. Огієнко); «Мова – душа кожної національності, її святощі, її **найцінніший** скарб» (І. Огієнко).

Накопичення епітетів сприяє створенню складних образів, що демонструють багатство й неповторність мови: «Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось **більш значуще**. Мова – це всі **глибинні** пласти **духовного** життя народу, його **історична** пам'ять, **найцінніше** надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, **сучасна**, **художня**, **інтелектуальна** і **мисленнєва** діяльність народу» (Олесь Гончар).

В образних висловлюваннях про мову частовживаною є синекдоха, коли лексему *мова* замінено найменуванням *слово*. Тоді епітети надають посутньої характеристики слову: «**Мудре і добре** слово дає радість, **нерозумне і зле**, **необдумане і нетактовне** – приносить біду» (В. Сухомлинський); «Українське слово. Та частка тих, що вже давно померли, їх кров **живуща**, їх жага **нетлінна**, **безсмертне і величне**, як Говерла, **багате і дзвінке**, як Україна» (Д. Луценко). Підсилити й актуалізувати інформацію, подану при вживанні епітетів, допомагають порівняння (*як Говерла*, *як Україна*).

Носієм і творцем української мови є народ, можливості якого можна пізнати через мову: «У жодній країні дерево народної поезії не видало таких **великих** плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так **живо** і **правдиво**, як серед українців. Який **захопливий** подих туги, які **глибокі**, **людяні** почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з **мужньою** силою пронизує його любовні пісні... Справді, народ, що міг співати такі пісні і любуватися ними, не міг стояти на **низькому** ступені освіти. Цікаво, що **українська народна** поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії **найбільш освічених** народів Західної Європи...» (Ф. Боденштедт); «Мова козаків... дуже **ніжна** і **сповнена пестливих виразів** та **незвичайно витончених зворотів»** (П. Шевальє).

Автори науково-популярних висловів про мову намагаються дати характеристику мовця, який недбало ставиться до вербальних засобів спілкування. Цьому допомагають вдало дібрані епітети, перифрази: «Людина, яка втратила свою мову, – **неповноцінна**, вона **другорядна** в порівнянні з носієм рідної мови» (П. Мовчан); «Коли забув ти рідну мову – біднієш духом ти щодня; ти обчухрав себе до пня... Ти втратив корінь і основу, душею вигорів дотла, бо ти зневажив рідну мову, ту, що земля тобі дала... Для тебе й Київ – напіврідний, і Мінськ піврідний, і Москва... Бо хто ти є? **Іван Безрідний**, **Іван**, **не помнящий родства**!» (Д. Білоус).

Епітетика образних висловів про мову дозволяє виділити серед цих художніх означень ті, що вступають в антонімічні відношення: «**Чужу** мову можна вивчити за шість років, а **свою**

треба вчити все життя» (Ф. Вольтер); «**Чужою** мовою розмовляє у державі або гість, або найманець, або окупант, який нав'язує їй **свою** мову» (К. Маркс); «**Рідна** мова дається народові Богом, **чужа** – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів» (В. Захарченко).

Можна з упевненістю сказати, що в образних висловах про мову передові культурні діячі репрезентували найістотніші ознаки і самої мови як засобу комунікації, і її носія.

Найбільше епітетів в образних висловлюваннях про мову мають лексеми *мова, слово*. Часто мову, наприклад, називають *солов'їною*, що вказує на її милозвучність та різнобарв'я. Насиченим епітетами є висловлювання Олеся Гончара: «Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахощів – скількома епітетами супроводиться визнання української мови… Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе». Звичними є займенникові означення (*наша, кожна, інша, моя*), функція яких здебільшого полягає в актуалізації сем 'свій' – 'чужий'. Іноді прикметникові означення разом з означуваним словом номінують лінгвістичні поняття (*чужа, рідна, державна, українська*). Уточнювальну, текстотворчу, а також експресивну функцію, на наш погляд, виконують індивідуально-авторські епітети: «найзвучніша, наймелодійніша, чиста, свіжа, музична, незаплямована, справді щирослов'янська» (І. Огієнко), «безконечна, могутня, глибинна» (С. Плачинда), «надзвичайна» (М. Гоголь), «неповторна» (Г. Квітка-Основ'яненко); «грамотна, багата» (О. Федик); «людська» (О. Сербенська); «універсальна» (П. Мовчан), «красива» (В. Іващенко), «найдобірніша, найвиразніша» (П. Тичина), «ніжна і сповнена пестливих слів» (П. Шевальє), «дзвінка, красна й блискуча» (І. Карпенко-Карий).

Більш поширеними є висловлювання, у яких референт (назва об'єкта позамовної дійсності, який має на увазі мовець у контексті конкретної мовної ситуації) лексеми *мова* наділений неповторними епітетами: «найміцніший цемент», «найважливіший маркер», «найясніший вираз нашої психіки», «найперша сторожа нашого психічного „я"»; «найцінніший скарб»; «найважливіша частина нашої поведінки» (І. Огієнко); «найважливіший національний ідентифікатор», «п'ята ефірна

стихія світу» (П. Мовчан); «єдиний аналог безмежного в часі і просторі гармонійного різнорідного світу» (П. Кононенко); «великий дар природи» (К. Крапива); «містичне ядро нації» (О. Потебня); «інформаційний засіб» (А. Бортняк); «об'єднана духовна енергія природи» (Вільгельм фон Гумбольт); «головний генератор нашої культури»; «найцінніше надбання віків» (Олесь Гончар); «найбільш виразне і найкраще виявлення благодаті Святого Духа в людях» (І. Вихованець); «найбільше і найдорожче добро» (Панас Мирний). У цих висловлюваннях превалюють якісні прикметники у формі найвищого ступеня порівняння, а також якісні прикметники звичайної форми.

Широкий репертуар означень має також лексема *слово*: «Боже» (І. Пулюй); «рідне» (С. Воробкевич, Олесь Гончар, М. Аркас, В. Сухомлинський, І. Драч, І. Вихованець, В. Сосюра, А. Бортняк); «правдиве слово» (М. Аркас); «наше слово», «гідне подиву» (Б. Харчук); «інше слово» (М. Гоголь); «злато слово», «отецьке слово», «батьківське слово» (Р. Лубківський); «гарке, гаряче, гарне слово» (Л. Первомайський); «українське слово» (О. Яремко); «нове» (Т. Шевченко, М. Рильський, Л. Первомайський, М. Панов, І. Вихованець); «кожне слово» (М. Рильський, М. Шумило, К. Бальмонт, Святе Письмо, Джон Рескін, Плутарх, І. Цюпа, І. Драч, П. Мовчан, М. Гоголь); «слово Шевченкове й Франкове» (Олесь Гончар); «вічне Слово» (К. Мотрич); «летюче слово» (Я. Грот); «писемне слово, усне, живе слово» (Л. Фейєрбах); «гниле слово» (Святе Письмо); «добре слово» (Т. Шевченко, Г. Богослов, Макарій Великий, О. Довженко); «зле слово» (Макарій Великий); «чуже слово» (І. Дзюба, І. Огієнко); «глибинне і пружне слово», «усно-народне слово» (П. Тичина); «людське слово, мертвотне, крижане слово» (М. Рильський); «неточне слово» (Б. Олійник); «животворне слово» (Сільвіо Пелліко); «висловлене слово» (Плутарх); «сказане слово» (Ф. Вейсс); «легке слово» (Б. Ґрасіан); «привітне слово» (Т. Пен); «розумне слово» (І. Вихованець); «нерозумне, холодне, байдуже слово» (В. Сухомлинський); «безсмертне слово» (І. Огієнко); «невистраждане слово» (Н. Забіла); «просте слово», «потрібне слово» (В. Сухомлинський, Дж. Свіфт); «спотворене слово» (П. Мовчан); «прекрасне рідне слово» (В. Сосюра);

«благословенне слово» (Леся Українка); «безвартісне слово» (Л. Силенко); «поетичне слово» (І. Франко); «окреме слово» (Г. Глінц); «чужомовне слово» (В. Самійленко); «повнозначне слово» (К. Городенська). Це здебільшого якісні або відносні префіксальні прикметники чи дієприкметники, серед яких немало таких, що є ознакою високого стилю мовлення.

Позначені епітетами також і слова-референти: «слово – це сама людина» (О. Пас); «наш народ» (М. Вінграновський); «співучі струни» (М. Рильський); «це крила ластівки» (Ю. Мушкетик); «перше дзеркало духу» (Ф. Петрарка); «безмірний світ» (Л. Ромен); «кольорові камінці» (І. Вільде); «могутній перемикач людських станів» (В. Брюґґер); «ці добірні й коштовні глеки» (Святий Августин); «наше найзіркіше око», «наймогутніша сила» (І. Вихованець); «найтонший різець», «найтонше доторкання до серця» (В. Сухомлинський); «найефективніша й найстисліша річ» (Ю. Щербак); «останній прихисток і душі, і духу» (П. Мовчан). Це переважно якісні чи відносні прикметники, займенники, порядкові числівники.

Отже, в образних висловлюваннях про мову порушено низку питань, які є предметом обговорення й нині, на початку XXI століття. Це проблема сутності мови, важливості головних її функцій (комунікативної та когнітивної), які пов’язані з фатичною (мова є засобом встановлення контакту), волюнтативною (волевиявлення, впливу), кумулятивною та історико-культурною (мова здатна зберігати все те, що виробила нація за всю свою історію в духовній сфері – національну самосвідомість, культуру, історію). Епітетика цих висловів цікава й неповторна.

МЕТАФОРА В ОБРАЗНИХ ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПРО МОВУ

Синтез положень сучасних концепцій мови дає змогу сформувати уявлення про цей феномен як інформаційну модель реальності, що має свою специфіку для кожної конкретної національної мови та її носіїв [Загнітко 2012, II, с. 60]. М. Кочерган розглядає мову в кількох аспектах, що допомагає

відобразити найскладнішу її сутність. Передусім учений описує мову як продукт індивіда. По-друге, мова належить до певної мовної сім'ї; по-третє, мова – це структура й система. Не можна ігнорувати й той факт, що мова тісно пов'язана з ментальністю народу, а, отже, мова – це тип і характер. Наразі ніхто не стане заперечувати, що мова – це комп'ютер, простір думки й «оселя духу, буття» (М. Хайдеггер), Отже, «мова – це результат складної когнітивної діяльності людини. З позиції останньої грані мова постає, по-перше, продуктом діяльності народу, а, по-друге, результатом мовотворчості особистості та діяльності певних складників, які виробляють мовні норми, правила, – держави, соціальних інститутів тощо» [Загнітко 2012, II, с. 160].

Дуже часто при характеристиці мови майстри слова вдаються до метафори. У цьому разі троп побудований на вживанні слів або висловів у переносному значенні на основі подібності чи за аналогією і служить засобом посилення образності й виразності мови [Ганич 1985, с. 125]: «Мова є канвою, на якій людина вишиває узори свого життя» (П. Панч).

Метафора – троп, який за смисловим навантаженням для читача схожий з порівнянням. Когнітивна метафора – «одна з форм концептуалізації світу, когнітивний процес, що виражає і формує нові поняття і поза яким неможливе отримання нового знання. Своїм джерелом метафора когнітивна має здатність людини вловлювати, відчувати і створювати подібність між різними індивідами і класами об'єктів» [Загнітко 2012, II, с. 179]. «Наука стає занадто складною, отже, аби зрозуміти та пояснити її, треба або нагромаджувати вузькодисциплінарну термінологію, або використовувати формалізовану мову науки, недоступну широкому загалу. Тому використання метафор як наочних та простих образів, що відображають складні явища, призвело» до появи образних висловлювань [Самандас 2017, с. 41].

Когнітивний потенціал метафори в таких текстах створюється в процесі метафоризації, при якому відбувається взаємодія між структурами знань двох концептуальних доменів – сфери-джерела і сфери-мети. «Унаслідок спрямування в одному напрямі метафоричної проекції зі сфери-джерела до сфери-мети елементи сфери-джерела структурують зрозумілу

меншою мірою концептуальну сферу-мету» [Загнітко 2012, II, с. 181]. Ці образні висловлювання про мову засновані на певних наукових засадах, ословлені доступно й зрозуміло для пересічного читача. Скажімо, характеризуючи мову «як дух народу» (В. Гумбольдт), «дзеркало душі народу», «головний двигун культури», «душу Української нації», «вияв людського духу» (І. Огієнко), «сорочку духу народного» (Б. Харчук), «коштовний скарб народу» (І. Франко), «скарб, який успадковує кожен народ від своїх предків», «характер народу», «духовну могутність нації», «пам'ять народу» (М. Шумило), «обличчя нації» (С. Плачинда), «національний бастіон» (Л. Пархонюк), «час», «минуле й сучасне народу» (В. Русанівський), передові культурні діячі акцентують увагу на тому, що мова є однією з ознак нації: «Літературна мова – це той найміцніший цемент, що єднає етнографічну масу у свідому націю» (І. Огієнко). Згадані висловлювання підкреслюють, що мова тісно пов'язана з культурою народу, його історією.

Уявляючи мову як «утілення думки» (М. Рильський), адже вона, як відомо, «видобувається з мислення, як метал з руди», учені наголошують на неперервному зв'язку мови і свідомості: «У головах слова стоїть свідомість, у головах свідомості стоїть слово. Вони з купелі крові, що пульсує в грудях і заливає мозок» (Б. Харчук). «Мова – це генетичний код нації, яка поєднує минуле з сучасним, програмує майбутнє й забезпечує буття нації у вічності» (З книги «Мова і нація»). «Могутність мови – це духовна могутність народу. Народ дає мові силу і красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його геній і талант високо підносять авторитет рідного слова, вплітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди. Такої троянди вплели в той вінок і Тарас Шевченко, і Іван Франко, і Леся Українка, і Михайло Коцюбинський, і Олександр Довженко…» (М. Шумило).

Ю. Карський стверджує, що «далі мови не сягає жодне джерело». І справді, скільки років нашому слову? Датуючи час появи певних мовних явищ, ми переконуємося, що мова дуже давня. Скажімо, в українській мові збереглися сліди давніх часокількісних чергувань голосних, які сягають ранньої слов'янської або навіть дослов'янської доби, тобто близько

другого тисячоліття до нашої ери. Чимало мовних явищ пов'язані з праслов'янською, а іноді й спільноіндоєвропейською мовою, а початок доби її існування припадає на дуже давній період, це приблизно п'ять тисяч років тому. Сьогодні вчені доводять, що нашій абетці понад тисячу років, що свідчить про давні писемні традиції слов'ян. Отже, мова пов'язана з багатьма історичними подіями, які пережив наш народ, вона так чи інакше відображає ці події.

Метафори в образних висловлюваннях про мову нерідко поєднані з використанням лексеми *слово* у функції синекдохи: «Слово не значок, не символ – це вогонь, а перефразовуючи вже відоме – сорочка духу народного» (Б. Харчук); «О слово рідне! Орле скутий! / Чужинцям кинуте на сміх! / Співочий грім батьків моїх, / Дітьми безпам'ятно забутий. / О слово рідне! Шум дерев! / Музика зір блакитнооких, / Шовковий спів ланів широких, / Дніпра між ними левій рев» (Олександр Олесь). Проте нерідко лексема *слово* розширює свою семантику, як-от у дискурсі Тараса Шевченка: «Возвеличу малих отих рабів німих. Я на сторожі коло них поставлю СЛОВО». На думку науковців, у цьому контексті лексема *слово* позначає субстанцію, що має широке значення. Це незалежність країни, самодостатність народу, висока освіченість носіїв мови, виразник української культури, засіб консолідації нації тощо [Єрмоленко 2007, с. 280].

Широкого значення набуває лексема *слово* також у творчості Лесі Українки, зокрема у вірші «Слово, чому ти не твердая криця?», у якому вбачають і всю поетичну творчість поетеси, і мову, яка здатна розбудити серця людей і покликати їх до боротьби.

Відомо, що властивість об'єкта у метафоричному висловлюванні виражена не прямо, а опосередковано – за подібністю до іншого предмета, явища. За допомогою метафор автори вказують на функції мови, серед яких виділяють комунікативну («У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це – фактор відчуження. **Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури**, а з важкої руки Імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних

травм» (Л Костенко)), мислетворчу («Мова – далеко не тільки „засіб спілкування”, тобто передачі „вже готових думок”, як нас усіх учили в імперській школі. Куди серйозніша її місія – **бути способом народження тих думок**: коли „нема мови”, людині просто-напросто „нема чим думати”» (О. Забужко), гносеологічну («Мова – це генетичний код нації, яка **поєдну**є минуле з сучасним, **програмує** майбутнє й **забезпечує** буття нації у вічності» (І. Огієнко); «…українська мова не прийшла на ці терени, а **виросла** з українських сердець сотень поколінь, **посилена** українською піснею й українською історією, **надихнута** й пройнята розмаїттям українського довкілля!» (П. Гриценко)), експресивну («Слова одні нам **тішать** слух і зір, / А інші нас **відштовхують** раптово, / В одних – **огонь і істина жива**, / А є й **мертвотні, крижані слова**» (М. Рильський)); естетичну («В словах рідної мови людина відкриває для себе великий і чарівний **світ життя»** (Є. Чак)), культуроносну («Мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, **сутність нашої свідомості»** (І. Огієнко)); ідентифікаційну («Мова є **формою вияву національної ментальності** кожного народу» (О. Ткаченко)), магічно-містичну («Велике діло – добре слово. Воно часом **дорожче від усього**, **від** усяких **ліків**, **від багатств** і потрібне людині, як хліб і мед, як жива вода» (О. Довженко)), регулятивну («Легенький повітряний шум – випущене з вуст слово, але воно часто чи **смертю разить**, чи **у веселість уводить** і **оживляє душу**» (Г. Сковорода)).

У науково-популярному дискурсі лінгвістичної тематики використовують і поетичну метафору, й наукову. Поетична, заснована на частковій схожості двох об’єктів, демонструє повну їхню тотожність: «Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною» (К. Крапива). Наукова ж, беручи за основу повну тотожність завідома відмінних об’єктів, згодом підводить читача до висновку про їхню часткову подібність, що й буде істинним твердженням. У цьому випадку метафора набуває форми наукової думки [Ortega-y-Gasset 1966, с. 19]: «Мова є тим чинником, що встановлює „природні” межі нації, при цьому, будучи унікальною системою світобачення й самовираження окремої нації, виступає не лише засобом

спілкування, а й дає змогу представникам цієї спільноти розуміти одне одного на глибинному, підсвідомому рівні» (Л. Мацько).

Рідше в образних висловлюваннях про мову використовують алегорію, сутність якої полягає у зображенні конкретного образу через абстрактні поняття. Алегорія (від грец. *Allegoria* – інакомовлення) – це перенесення властивостей та характеристик одного предмета чи явища на інший для кращого відображення образу. Так утворюється переносне значення [ЛЕ 2007, с. 49]: «А мова й історія – це ж єдине ціле, один кровообіг, тож і відроджувати їх маємо водночас. Маємо відродити в наших сучасних українцях і українках генетичну пам'ять, почуття гордости, маємо і до збайдужілих душ торкнутися запашистим **євшан-зіллям рідного слова**!» (О. Гончар); «Ви чуєте, скільки **вогню** в нашій мові, / В гаркому, гарячому, гарному слові? / Як грає воно, наче в горні бушує, Яким воно дужим **глаголом вирує...**» (Л. Первомайський); «**Епідемія неволодіння мовою** загрожує перерости в **пантемію** національної безмовності» (П. Гриценко).

Для досягнення змістового та естетичного ефекту передові культурні діячі нерідко використовують гіперболу, що відома як вид тропа явного і навмисного перебільшення для посилення виразності та підкреслення сказаної думки. При гіперболі «перебільшується розмір, значення, сила, характерні властивості чи ознаки певного предмета, явища або дії для надання об'єктові зображення більшої виразності, а самому зображенню – більшої переконливості» [Загнітко 2012, с. 153]: «Слова вмирають. Клякнуть, їх багато. / І раптом чуєш **злато слово**. **Злато**! Аж хочеться скупатися у тім / Отецькім слові, слові золотім!.. / Чи слово тільки виросло з любові? / Світися, правдо, в батьківському слові» (Р. Лубківський).

Загалом метафори, алегорії, гіперболи є тією базою, тим ґрунтом, на якому постають концепти *мова* та *слово*, вони розширюють репертуар номенів цієї концептуальної сфери, наповнюючи аналізовані поняття новим змістом. Образність афоризмів, сентенцій передових культурних діячів дозволяє в доступній формі висловити сутність поняття.

АНАЛОГІЯ В ОБРАЗНИХ ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПРО МОВУ

Одним з найбільш поширених прийомів образності та логічної побудови думки в аналізованих висловлюваннях про мову є аналогія, при якій відбувається пересікання інформаційних потоків кількох сфер [Остапчук 2016, с. 224]. У мовознавстві її розглядають як спосіб утворення мовної форми за моделлю іншої, уподібнення форм одна одній за якоюсь ознакою [ЛЕ 2007, с. 65]. Про аналогію говорять також тоді, коли у висловлюванні спостерігаємо перехід від відомого знання про окремий предмет або його групи до нового знання про другий окремий предмет. Отже, у такий спосіб пізнають нове явище, спираючись на раніше набуті знання про інше явище. Судження за аналогією – це доказ про приналежність одиничному предмету певної прикмети, заснований на схожості цього предмета з іншим одиничним предметом. Аналогію нерідко використано передовими культурними діячами, ученими при роз'ясненні сутності звуків мови, морфемної будови слова, частин мови тощо, тобто з допомогою аналогії створено концепти, що перебувають на периферії досліджуваного тематичного масиву.

Аналогію вчені розглядають як один з основних способів адаптації складного лінгвістичного матеріалу під час розкриття суті понять. Вона заснована на порівнянні змісту певного мовного явища з наочним прикладом чи відомим поняттям. Так, функціонування мови Панас Мирний порівнює із життям людини: «Мова – така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть його душі, смерть усього того, чим він відрізняється від других людей».

За структурними ознаками аналог може бути простим (слово), складним (предикативна одиниця) і розгорнутим (мікротекст) [Габидуллина 2011, с. 101]. Так, діалектну мову передові культурні діячі розглядають як «невичерпну скарбницю, у якій збережено справді незліченні архаїчні слова і форми, давно вже втрачені в літературній мові» (П. Гриценко), «свідок історії народу»: «Без народних говорів літературна мова пересихає, як річка без живлючих джерел» (М. Никончук).

П. Кононенко переконує, що «мова – це стовбур, наріччя (діалекти) – гілки, або, мова – річка, наріччя – притоки, які збагачують головний потік, але не становлять без нього самостійного значення».

Аналізуючи одиниці різних мовних рівнів, описуючи їхню співвіднесеність, учені знаходять аналогії в житті суспільства. Тому в поясненні можна виділити два мікротексти, в одному з них йдеться про добре знайомі події, особи, особливості взаємостосунків у суспільстві, а в другому – про виучуване явище: «Голосні – це жінки, приголосні – чоловіки. Голосні – це самий наш голос, матері – які нас народили, сестри – які нас цілували, першоджерело, звідки ми втекли в словеснім своїм лику. Отже, коли б у мові нашій були тільки голосні, ми не могли б розмовляти – лише голосили б ними в змінній вільготності без форми, як плещуть води розливу. А приголосні мужньо своєю твердою вдачею впорядкували розкіш розливу, стали дамбою, греблею, довгим молом, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці. Усе ж, хоч і керують усім приголосні, хоч і вважають вони себе за справжніх господарів слова, – не на приголосних, а голосних буває наголос у кожнім слові» (К. Бальмонт).

Аналогія включає в себе велику кількість послідовних дій адресата й адресанта: аналіз, виділення об’єктів порівняння, саме порівняння, встановлення відповідності між аналізованими об’єктами, висування передбачуваного висновку, доведення його неправильності чи істинності та ін. [Габидуллина 2011, с. 101], як-от: «Корені можна характеризувати так, як і учнів у класі. Одні з них трудівники. Інші живуть собі тихо, не втручаються в усі сфери життя. Серед 12 тисяч коренів виділяється активне ядро з трьох сотень, навколо якого групується 20 тисяч слів» (Н. Клименко).

Аналогії дають можливість авторам виявляти саму сутність мовних явищ, з’ясовувати відмінності між окремими одиницями мови. Зокрема, у висловлюванні І. Вихованця «Без кореня, як риба без води, слово не може існувати» підкреслено обов’язковість кореня у слові, а також його відмінність від афіксів, на що вдало вказують інші мовознавці: «…суфікси і

префікси – дуже осмислені й працюючі члени того колективу, що називається словом».

Мікротексти, у яких наявна аналогія, нерідко мають подібну структуру. Спочатку в них зіставляються два явища, а потім встановлюються відмінності між ними: «Слова – це кольорові камінці. Мало їх назбирати – треба ще з них навчитися узори викладати» (І. Вільде). Типовими є структури, які мають сполучники *якщо…, то*: «Якщо слово подібне до будинку з кубиків, то морфеми – кубики, а звуки – матеріал, з якого їх роблять. Для того, щоб побудувати будинок із кубиків, треба мати готові кубики» (О. Земська).

Будуючи аналогії, передові культурні діячі, вчені репрезентують своє бачення мовного явища: «Слова теж вчинки» (А. Франс); «Слова – це ті ж зерна, що впали в родючу землю, це наш хліб насущний, без якого немислиме саме життя» (О. Блик); «Слово – наше найрізкіше око, наймогутніша сила. Через слово людина пізнає те, що недоступне або й лишається таким! безпосередньому сприйманню» (І. Вихованець); «Слово – прізвище думки тепер, а частіше її псевдонім» (Л. Костенко).

Створюючи аналогію, автор зіставляє мовні явища з:

а) життям людей у суспільстві: «Хто ж у родині відповідає за єдність роду-племені? – Корінь слова. Він виступає в ролі гена, що є носієм спадкоємності й забезпечує збереження спільного для всієї цієї сім'ї значення. Корінь відповідає й за те, щоб була зовнішня подібність між словами однієї родини» (Н. Клименко);

б) рисами характеру людини, особливостями поведінки тварини: «Є слова з примхливою вдачею. Їх зараховують то до однієї частини мови, то до іншої» (І. Вихованець); «Сичало „С", мов кобра на хвості. / Шкварчало „Ш" і „Ф" взялося в боки. / І вірне „К" уперше у житті / зробило вбік категоричні кроки. / Стогнало „М", пручалась буква „Ю", / кусалось „Є", і „Т" кричало: „Тату!" – / Сказало „Л": „На цьому я стою!" – / ну, тобто прямо з Лютера цитату. / Слухняне „А" було вже на мазі, / приготувалось заспівати соло, / перекрутилось на одній нозі, / неначе циркуль, – і замкнулось коло. / Котився перстень літерою „О", / його згубив мізинний палець змісту. / Тоді взяла я знову те перо. / Як і належить доброму стилісту» (Л. Костенко);

в) виробничою діяльністю людини: «Морфеми – будівельний матеріал для слів» (В. Горпинич); «Суфікси – великі трудівники. Трудяться багато, але вміють усе» (І. Вихованець);

г) предметами навколишньої дійсності: «…уявімо собі розлоге дерево. Чим потужніший у нього корінь, тим пишніша крона. Кожен його листочок, кожна гілочка разом з коренем – єдине живе ціле. Так і в словотвірних гніздах. Споріднені слова об'єднуються в гніздо на основі спільного значення, носієм якого є корінь. Доти, доки мовці відчувають близькість значення слів з одним коренем, у них живе і відчуття гнізда» (Н. Клименко);

д) механізмами: «Могутня машина словотвору працює немов вічний двигун» (І. Вихованець); «Граматика – ніби чудесний механізм, який змінює слово так, що воно стає здатним цілком точно передавати думку» (А. Матвієнко);

е) певними науками чи їхніми галузями: «Душею мови, її „алгеброю", є граматика» (І. Вихованець);

є) одиницями окремих наук: «Розділові знаки – ноти при читанні, – таку характеристику дав пунктуації А. П. Чехов в одному з листів 1888 року. Це дуже образно й точно» (І. Перкатюк); «Морфеми – це атоми семантичної структури, тоді як слова – молекули» (В. Русанівський);

ж) предметами побуту: «Орфографія – це одяг писемної форми вироблюваної віками літературної мови. У всі часи він має бути зручним і ошатним» (В. Русанівський); «Правопис – корсет мови» (І. Фаріон).

Характеризуючи звуки української мови, передові культурні діячі підкреслюють, що вони є матеріальною оболонкою мови, її живою плоттю: «Звуки – це щось надзвичайно своєрідне в мові, її **жива плоть**» (А. Матвієнко); «Звук, артикуляція самі собою процесуальні. Вони - **дія і наслідок**» (В. Михайлов).

Мова – це код, одиницею якого є слово. Його аналогом в образних висловлюваннях про мову часто виступає сам Бог: «Спочатку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово» (Святе Письмо); назви виробничих інструментів, як-от: слово «є тонким **різцем**, який формує і виграннює особистість»

(І. Вихованець); найменування дорогоцінних каменів: слово є «**діамантовою намистинкою** на величезному разку нашої пребагатої мови» (І. Цюпа); абстрактних понять: слово є «**свідком історії, свідком Часу**. В Слові починається і завершується життя твого народу, твого безконечного родоводу, в ньому ж починається і закінчується духовне життя Людини. Через Слово передається вся сума досвіду та духовність… Людина протистоїть Часові саме в Слові й бореться з безпам'ятством, з ентропією Словом. Власне, Слово і є **Пам'ять**. А пам'ять – це **життя**» (П. Мовчан); найменування побутових речей: «Слово – це **сорочка духу народного**. Вона вся з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сяйвом місяця та зірок, переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом – кожна її ниточка вимочена в Дунаї, у криницях і струмах людської звитяги» (Б. Харчук); «**одяг** усіх фактів, усіх думок» (М. Рильський); знарядь захисту від загарбників: *слово* – «**зброя.** Як усяку зброю, його треба чистити і доглядати» (М. Рильський); об'єктів живої природи: «Слова подібні до **листя**: дерево, що має їх надто багато, дає дуже мало плодів» (О. Поуп); «Слово – це **крила ластівки**, вона їх не відчуває, але без них не може злетіти» (Ю. Мушкетик).

Своєрідністю значення й експресії позначені фразеологізми – «семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (висловів або речень), не виникає в процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання лексем, а відтворюється у вигляді усталеної, неподільної, цілісної конструкції» [ЛЕ 2007, с. 546].

Система фразеологізмів кожної мови збагачує усне мовлення людини, експресивізує текст. Стійкі сполучення слів, подібно до слова, пов'язані з історією, побутом, звичаями народу. У них відображено його минуле. Не випадково, І. Огієнко відзначав: «Добірна національна фразеологія – душа кожної мови, сильно її красить, збагачує». В образних висловлюваннях передові культурні діячі, науковці прямо чи опосередковано використовують аналогію, щоб підкреслити красу насиченого фразеологізмами тексту: «Фразеологія –

окраса народної мови» (Є. Чак); звернути увагу на багатство виражальних засобів: «Фразеологізми – **іскрометні скарби мовної образност**і – передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит» (В. Ужченко); виділити структурні особливості стійких сполучень слів, назвати типові риси: «Не відмовиш фразеології **в дивацтвах**, тому що виокремлює з-поміж інших не красенів і тямущих» (В. Ужченко).

Описуючи морфеміку, В. Русанівський виділяє словотвірну функцію морфеми і номінативну функцію слова, ідентифікуючи їх так: «Морфеми – це **атоми** у семантичній структурі, тоді як слова – це **молекули**». Відомий також вислів: «Морфеми – це типові **деталі слів**».

У лінгвістичній афористиці знайшли відображення одиниці граматики, назви граматичних класів слів, граматичні категорії і система словозміни. І. Огієнко розглядає морфологію як науку, у якій діють певні закони: «Граматика повинна подати закони, що керують життям нашої мови. Школярі з такої граматики мусять пізнати, що мова – це **організм живий**, який безперестанно прямує своєю стежкою, підлягає цікавим законам». Юрій Прадід стверджує, що «Граматика – це **душа** мови». Граматичні відомості про мову можна черпати не тільки з навчальної літератури: підручників, посібників, а й з літератури художньої, адже подекуди саме письменники є творцями слів української мови, поціновувачами окремих форм. «Кобзар» Т. Шевченка – беззаперечний тому доказ: «„**Кобзар**” – це найкраща, найповніша граматика всеукраїнської літературної мови» (І. Огієнко).

Для І. Франка граматика – це поєднання правил, які не мають жодного відношення до живої, розмовної мови: «Граматики – то **грабарі** живої мови. Вони не розуміють тої мови, а знають тільки свої правила». Іван Вихованець порівнює граматику з господарем, володарем океану: «Мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя, – **океан слів і граматику**. Океан слів – це безмежжя, незліченність, найтісніший зв’язок із життям суспільства, найчутливіший нерв, найшвидша змінюваність, схильність до необмеженого поповнення. Він – велетенське громаддя, складники якого

жодна людина не спроможна полічити. Граматика ж – **мудрий господар**, **володар цього океану**. На противагу безмежжю слів граматика – стислість, суворі правила…., яка силою логіки підпорядковує „армії” слів і роблять їх слухняними виконавцями своєї волі».

Характеризуючи частотність різних частин мови, учений виділяє іменник, бо «найбільше їх було, і є, і буде». Він також стверджує, що дієслово має гераклову силу: воно «повновладний господар у реченні, визначний його керівник».

Числівник ідентифікований як монарх: «Число – **монарх**, що зводиться на троні, / На книги й вежі міст являти чудо й суд. / І замкнуто міста, і замкнуто закони, / І в знаках чисел входить абсолют» (М. Бажан). Він доповнює речення у логічному аспекті, адже подекуди за відсутністю цифрового позначення неможливо достеменно зрозуміти зміст написаного. Незважаючи на складність відмінювання деяких числівників, наявність парадигми важлива: «Ми б ніколи не стали розумними, якби виключили число з людської природи» (Платон). Без наявності числівників у системі української мови неможливо б було описати важливі світові процеси, явища, елементарно позначити кількість учнів у класі тощо.

Займенник – самостійна частина мови, яка за своїми морфологічними ознаками співвідноситься з іменниками, адже вказує на істоту або неістоту, а також прикметниками чи числівниками. У науковій літературі займенники розглядають «як **запасні гравці** на футбольному полі чи **дублери** в театрі», що, виходячи на поле, вимушено «звільняють від гри» повнозначні слова.

Службові частини мови І. Вихованець порівнює з ліліпутами, що мають багато визначальних ознак порівняно з гуліверами: «В українській мові найменшими словами бувають прийменники, сполучники і частки. До слів-ліліпутів належать, наприклад, прийменники *в, з, о*. Вони складаються з одного звука й букви… Поруч слів-ліліпутів отаборилися напівліліпути-займенники *я, ми, ти, ви*. Вони також придбали тільки два звуки. Зате в непрямих відмінках ці займенники звучать повноголосніше, посилюючись ще одним або більшою

кількістю звуків: *мене, мені, мною, нас, нам, нами, тебе, тобі, тобою, вас, вам, вами*».

Синтаксис є одним із розділів курсу сучасної української літературної мови та тією теоретичною базою, вивчення якої не дозволяє порушувати правила під час письма та мовлення. Синтаксис – розділ граматики, що вивчає граматичну будову словосполучень та речень у мові [ЛЕ 2007, с. 454]. Саме з речення розпочинається і продовжується подальший потік мови, беручи свій початок з слова. Тому І. Вихованець відзначав: «Синтаксис – **вічний двигун**, який приводить у рух усю могутність мови», адже саме у синтаксисі мови виокремлено певні закономірності функціонування мовних одиниць, які забезпечують логічний зв'язок у реченні, дотримання граматичних норм. Образ ***вічного двигуна мови*** використовував також В. Горпинич: так він називав словотвір.

Якщо підходити історично, то речення, за словами Юрія Карпенка, «стало **кузнею** частин мови». Тому морфологія та синтаксис є взаємопов'язаними розділами мовознавства. Сучасний український письменник, журналіст Т. Прохасько стверджує, що: «Речення роблять із світу **буття**, яке і є щастям. Життя речень виконує у бутті таку саму функцію, як **обмін речовин**, **метаболізм** у існуванні органічної матерії. Для якісного буття необхідний налагоджений реченнєвий обмін. Маючи доступ до атомів-слів, ми можемо поглинати світ у вигляді сполук-речень. Ми ж їх можемо розщеплювати, перетворюючи у ріст. І ми їх мусимо синтезувати самі. Справа не у вагомості думки, не у мальовничості образів. Буття присутнє тільки у синтезованих, сформульованих реченнях. Тобто у самому процесі синтезу. Речення можуть бути різні – короткі, довгі, дуже довгі, простіші, складніші, точніші, прозоріші, блискучіші, лапідарні, відшліфовані, промовлені, записані, непромовлені. Щастя буття залежить тільки від інтенсивності синтезу. Тобто не від кількості, а від неперервності процесу структурування мови, у якій проживаємо життя». Письменник порівнює речення з налагодженою системою, метаболізмом, який має чіткий упорядкований ритм, де кожен елемент різний, але він має право на існування.

Актуальним є членування речення на логічні частини, адже в українській мові існують чітко сформульовані правила, коли слід вживати кому, крапку, двокрапку, тире, крапку з комою, а коли ні. Тому «Пунктуація – важливий **інструмент мови**. Кожний розділовий знак завжди має свій смисл. Так, скромна кома може стати винуватцем серйозних порушень точності, нежартівливих помилок» (І. Вихованець). Знаються й на важливості розділових знаків письменники, перекладачі, які створюють новий текст і прагнуть, аби його «сенс був зрозумілий великій масі населення...» (А. Содоа).

Отже, образні висловлювання про мову посідають важливе місце у науково-популярному лінгвістичному дискурсі, адже саме з їхньою допомогою збагачується лексика наукового допису, спрощуються складні поняття теми. Художні засоби, використані в них, є своєрідним способом аргументації доказів, що демонструють механізм пізнання і пов'язані з пам'яттю, ситуативною інформацією, відображають суспільний досвід.

Образні висловлювання українських і зарубіжних мовознавців, літераторів, передових культурних діячів передусім стосуються загальної характеристики мови, слова; фонетичних, морфологічних, синтаксичних, фразеологічних одиниць української мови. Найчастіше в лінгвістичній афористиці розглянуто питання сутності мови, її функцій. Виділяючи комунікативну, мислетворчу, естетичну, культурологічну, магічну, метамовну функції, автори науково-популярного наративу утверджують думку про неповторність і своєрідність мови взагалі й української зокрема. Нерідко в таких висловлюваннях лексему *мова* замінює найменування *слово*, що розглядаємо як випадки синекдохи. Отже, об'єктом розгляду лінгвістичної афористики є передусім концепти *мова* і *слово.* Ці поняття інтерпретовано як такі, що несуть у собі значний потенціал, їх розглядають як культурне надбання народу, багатство, скарб, який зберігається вже не одне століття поспіль. У таких афоризмах доречно використано порівняння, епітети, метафори, аналогії, рідше – гіперболи, алегорії.

ПИТАННЯ МОВНОГО КРИТЕРІЮ В НАРАТИВАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПЕРЕСІЧНИХ УКРАЇНЦІВ

Питання мовного критерію та мовного вибору стає все більш актуальним, хоч постало воно давно й хвилювало багатьох. Наразі вибір мови – це не лише вибір національного ідентифікатора, а й презентація культурного та освітнього середовища, свідчення пошани до мови й культури корінного народу України, приналежності до етносу, що відстоює свою незалежність у бою. У наш час вивчення багатьох питань (політичних, історичних, філософських, соціологічних, лінгвістичних) здійснюється завдяки правдивому опису складної картини реальності через наратив, під яким розуміємо «повідомлюваний мовцем слухачам або читачам текст» – оповідь про події [Загнітко 2012, с. 282].

«Теорія наративу як наукового напряму з'явилася у царині літературознавства і спочатку використовувалася для аналізу художніх творів» [Стебліна 2019]. Популярним цей напрям став з другої половини XX ст., таким він лишається й сьогодні. За часів цифрової культури продовжує розглядатися «як найбільш характерна для історико-гуманітарних дисциплін стратегія викладу матеріалу» [Мішалова 2011, с. 186].

У працях сучасників знаходимо характеристику основних ознак наративів, названі дослідниками. Передусім наратив є формою осмислення реальності, що може здійснюватися й у щоденному житті, зокрема й при вивченні політичних процесів, і в результаті складеної у суспільстві думки. Тому виокремлюють домінантні (офіційні) й альтернативні наративи [Mumby 1987, с. 114; Стебліна 2019, с. 96].

Важливою ознакою наративів є здатність презентувати певні думки, вірування та бажання, які можуть бути особистими й колективними. Політичні і світоглядні наративи базуються на фактах і відбивають реальність, тоді як художні наративи передусім акцентують увагу на бажаному, пояснюючи дії та практики [Bevir 2003].

У полі зору вчених також лінійність і передбачуваність наративу. Оскільки наратив часто містить сюжет, він допомагає

упорядкувати події та явища у часову послідовність: «Сюжети зазвичай вимагають послідовного, лінійного розгортання» [McComas 1999, с. 37].

Формальними показниками наративу є сюжет, драматичні прийоми та особливий тип закінчення – моральна кульмінація. Важливі також інтерпретаційні моделі, символи, архетипи, а також моральні: норми й вірування. Проте наратив може порівнюватися зі «сценарієм» і містити моделі поведінки чи розуміння явищ чи подій. Тоді наратив забезпечує передбачувану реакцію на них, а інколи навіть призводить до породження упереджень [Jones 2010; Стебліна 2019, с. 97; Fisher 1985]. Сценарій має суворішу форму. Він формує ставлення людей до реальності, у якій вони живуть.

Такі ознаки наративу, як обмеженість інтерпретацій значення, драматична природа і можливість залучення значної аудиторії, свідчать про відносну некритичність наративу. Це своєю чергою надає йому переконувальної здатності.

Головна функція наративу – організувати людський досвід у складений зі знаків текст – усний, письмовий чи утворений іншими знаками. Тоді наратив протиставляється уявленню: якщо перший виражається в мові, то уявлення відбувається подумки й не доступне іншим людям. Наративом може бути і художній чи публіцистичний, і науковий або інший словесний текст, і система знань – міфологія, релігійна чи наукова теорія.

У публіцистичних роздумах про мову сучасні письменники нерідко порушують питання мовного вибору при написанні художніх творів та усному спілкуванні. Уже тільки той факт, що ця проблема є однією з найбільш обговорюваних у наш час, свідчить про її важливість і суперечливість, що й підкреслюють автори: «Погоджуюся з тим, що **мовний критерій** справді є важливим, і так само погоджуюсь, що він є одним із найсуперечливіших» [Письменники 2013, Жадан]. На думку Василя Голобородька, найважливішим є свідомий самостійний вибір мови, незважаючи на всі обставини, як-от: громадська думка, домінування якоїсь мови в регіоні, збіг обставин тощо: «Я народився і прожив майже все життя у тому краю України, де панувала можливість вибору: говорити українською або російською. Обставини підштовхували до

переходу до домінуючої тоді російської, що й зробило багато моїх односельців та знайомих. Я ж залишився вірним українській мові, якою говорили мої батьки та дідусь і бабуся. Потім виявилося, що то був не лише вибір мови спілкування, але й вибір своєї подальшої долі. Багато зазнав прикрощів та випробувань через той мій свідомий вибір, але ні хвилини не сумнівався у правильності свого вибору. На тому й стою... (В. Голобородько, уривок з інтерв'ю)).

Мовні наративи (і публіцистичні, і художні) зазвичай побудовані так, що в них чітко висловлені причини вибору: мова батьків, дідуся й бабусі; усвідомлення того, що однією з ознак нації є мова: «О мово рідна! / Їй гаряче віддав я серце не дарма! / Без мови рідної, юначе, / й народу рідного нема» (В. Сосюра). Микола Руденко підкреслює, що світоглядні позиції, висловлені вербально, складають сутність людини, є головними рисами свідомого громадянина своєї країни: «Чи знає той, хто кидає за ґрати: / Солома – тіло, а зерно – слова» (М. Руденко). У слові – безсмертя нації, бо слово – це Бог: «Безсмертя нації – у слові, / А **слово** – **Бог** земних віків» (М. Руденко).

Василь Старун доводить, що поштовхом до вибору мови спілкування і художньої творчості може бути сама велична історія мови, усвідомлення самобутності й оригінальності української мови, віра в її давність і неповторність: «Сам себе (для себе) запитав: Що для мене є Мова?

„Бог і Природа: Природа і Бог". Мова – річ нематеріальної цивілізації, котра сьогодні існує зашорено в занадто матеріальному Світі. Мова – душа кожної (різномірно) Людини та має геномне (нетілесне) походження.

Що для мене Українська Мова?

„Начало начал". Ще до появи першої держави на Землі – Арійської – пра (прото) Українська Мова квітла і розбудовувала власний словник. Сьогодні – Всі – „цивілізовані" мови походять від Неї. Ніякого дива немає в тому, що за багато століть „бездержавності" Українська Мова не зникла, як латинська, а виросла Словником до приблизно трьох мільйонів слів. „Українська Мова – Українська держава"» (В. Старун, «Слобожанський Словник Української Мови Арія», рукопис).

У наративі Євгенії Сєнік доказом вибору мови спілкування є любов до кожного слова, глибинність українського слова, у якому закарбовано досвід багатьох поколінь: «Слова треба любити, їх не варто боятися. Бо кожне слово несе на собі чиїсь життя і долі, досвід кожної людини, яка хоч раз те слово промовила. Адже кожне слово має свій колір, запах і смак, до того ж для кожної людини вони не завжди є ідентичними. Слова хочуть, щоб їх відчували, вони прагнуть бути зрозумілими для всіх верств населення» (Є. Сєнік, уривок з інтерв'ю).

Для Оксани Забужко українська мова рідна, тому вона відчуває її силу: «Я говорю українською тому, що я українка, і це моя рідна мова. Мова є одним із дуже важливих маркерів ідентичності. Мова живе доти і остільки, доки і оскільки нею говорять. Якщо мовою не говорять, вона завмирає. Я говорю українською для того, щоб моя мова жила, розвивалася, ширилася і мала майбутнє.

Українська дуже **сильна мова**. Той факт, що я в ній народилася, для мене особисто велика творча удача і, можна сказати, привілей.

Українська – на відміну від англійської, російської чи польської – мова, яка в модерний період за останні 200 років практично не мала, навіть на відстані одного покоління, постійного політичного даху. Це мова, якої не прикривали армії і флоти, а навпаки – це мова, за яку розстрілювали, як у Києві 1918 так і в Донецьку 2014 року. І те, що в цих умовах найменшого сприяння – ця мова не просто вижила і збереглася, а створила прекрасну літературу, спадкоємницею якої маю честь себе почувати – це показник того, що це надзвичайно сильна й потужна мова. Мова, за якою, щоб там не було, – майбутнє» [Забужко].

У наративах студентів про українську мову помітні домінантні докази, що демонструють світоглядні позиції мовців. Вибір мови пов'язаний з тим, що вона є рідною для респондента, цією мовою говорять батьки; вона красива й милозвучна, є засобом засвоєння знань: «Дякую тобі, мово, за колискові, які співала мама, за ті добрі слова, що навчав мене тато, за дар благословенний, за милозвучність, за те, що ти

живеш у моєму серці» (О. Дашковський, спец. «ТМДЛ»); «Рідна мово моя, ти красива, як зірки в нічному небі. Ти ведеш мене дорогою безкрайніх знань, вказуєш шлях у майбутнє» (Я. Луганський, спец. «Агрономія»).

Декому з нараторів рідна мова уявляється чорнобровою дівчиною в білій сорочці-вишиванці, з карими очима й косою до пояса, що має чарівний голос, сповнений солов'їним співом, лагідною материнською колисковою, мужніми козацькими піснями, тихим плескотом Дніпра і Дінця, невмирущим словом Шевченка і Лесі, Коцюбинського і Франка: «Українське рідне слово, / Ти лети над світом. / Ми пишаємось тобою, / „Енеїдою" і „Заповітом". / Бережи наш край луганський / (хто ж народ врятує!?) / Прийде скоро мир і спокій, / Чуєш, мово, чуєш…» (Н. Сорока, спец. «Українська мова і література. Мова і література (англійська)»). Звичайно, провідними мотивами вибору мови, згідно з наративами студентів, є любов до неї: «Тебе люблю я дуже-дуже ніжно, / Ти всім даруєш світлі почуття. / І кожне твоє слово – особливе, / І кожне твоє слово – це моє життя» (В. Карпенкова, спец. «Біологія»); «Говорити, що ти звичайна – це не говорити нічого. Ти – унікальна, неповторна, ти – єдина! Я дуже тебе люблю» (О. Норова, спец. «Географія»). Рідна мова – засіб і джерело розвитку особистості: «Доки мова рідна лунає у кожному домі, / Скривдити нас не дамо нікому» (Р. Ульянов, спец. «Агрономія»); «Рідна мово моя, без тебе не став би людиною я» (В. Крицький, спец. «Лісове господарство»).

Наратори нерідко розуміють, що повсюдне спілкування українською мовою на крайньому сході України – це позиція, це свідомий вибір: «Для мене українська мова – це про свободу. Саме коли говоримо своєю мовою, ми маємо змогу на повні груди дихати своїми словами, своєю історією, що писалася кров'ю людей, які просто хотіли говорити українською. На жаль, у моїй сім'ї не говорять чистою мовою предків, але я хочу зробити все, щоб говорити мовою своїх дітей» (П. Чала, спец. «Українська мова і література»).

Наративи здобувачів вищої освіти насичені суспільними настановами, отже, носять нерідко інтертекстуальний характер. Моральні кульмінації таких наративів мають загальновживані

символи: «Оскільки всі народи різні, то перше, що вирізняє українців з-поміж інших, – мова, яка виступає ідентифікатором нації. Сила нашого народу в єдності, де головне – це рідна мова, яка і є ланкою, що об'єднує українців не лише в межах країни, а й за її кордонами. Для мене мова – жива душа нашого народу, яка збагачується, квітне, бореться разом з нами і радіє нашим перемогам. Вона поруч, коли трапляються невдачі і вона розрада, коли охопив смуток» (С. Видиш, спец. «Українська мова і література»). Але й у таких оповідях-роздумах проглядається раціональне зерно: «Мова – це культурне надбання людини та спосіб комунікації. Дивлячись, як людина оперує мовою, можна скласти певне враження про неї: з якої вона сім'ї, регіону проживання. Також мова здатна популяризувати країну та її добробут, до якої належить мовець, своїм колоритом та багатогранністю» (А. Тітович, спец. «Українська мова і література»).

Струнка побудова публіцистичного роздуму про мову, яку умовно можна назвати сюжетністю, створюється доказами, якими письменники чи пересічні громадяни обґрунтовують свій вибір мови, якою вони продукують художні твори. Для Сергія Жадана це певний «кордон, подолати який неможливо», «бар'єр», адже «література, писана в Україні російською мовою, автоматично зараховується до культурного надбання російської літератури». І хоч наратор зовсім не поділяє позицій, за якими «„мовний критерій" у наших реаліях є дійсно визначальним», а це, на думку письменника, суперечить логіці, бо автори художніх творів, писаних різними мовами, є носіями однієї культури, перебувають в одній реальності. Письменник аналізує «швейцарський варіант» вирішення цього питання, який у нас, на жаль, не приживається, адже на заваді стає «надмірна заполітизованість мовного питання».

Вибір мови спілкування і мови художніх творів в Україні сприймається як позиція, бо ти «обираєш не просто мову комунікування, а приймаєш певний „набір цінностей", що включає в себе й політичну складову, й культурну, й історичну, й церковну». Це призводить до того, що «мова й надалі залишається ключовим моментом твоєї самоідентифікації. І що

найпечальніше – саме це і є достатньою підставою для безкінечних мовних воєн» [Письменники 2013, Жадан].

Щоб обґрунтувати тезу про те, що «мовний критерій» не може бути головним при ідентифікації творчості письменника, попри те, що мова є одним зі знарядь духовного перетворення (хай це буде латинська чи українська, російська чи польська, англійська чи французька), Маріанна Кіяновська переповідає історію становлення Хільдегарди Бінгенської, духовниці, релігійної поетеси, авторки 29 секвенцій і гімнів, яка, за висловом Сергія Авєрінцева, «навчила жінок говорити», хоча писала свої твори нерідною для неї мовою. Саме завдяки цій оповіді наратив Маріанни Кіяновської сприймаємо як сюжетний твір, у якому доведено, що постать Хільдегарди Бінгенської є живим доказом того, що «це мова вибирає нас, а не ми вибираємо мову. Є багато авторів, які, на перший погляд, мали чи мають вибір. Які могли писати двома чи навіть трьома мовами. І які насправді „у побуті" так і писали. Російськомовний Шевченко має мало спільного з поезією „Кобзаря". З іншого боку, російськомовний „український" Гоголь „Вечорів…" має мало спільного із „російським" Гоголем „Мертвих душ": та ж мова, але інша душа… Робити мовний критерій визначальним при окресленні культурної належності – це як переконувати, ніби все, що пірнає, – риба». Отже, наратив Маріанни Кіяновської має ознаки альтернативного, бо в ньому обґрунтовано власне авторську позицію: зараховувати художній твір до культурного надбання того народу, культуру якого там відтворено, «бути людиною і говорити з людиною для мене важливіше, ніж говорити українською мовою. Бог є Слово. Бог є Любов. Бог є. А все інше – тече, міняється і минає. І мови теж» [Письменники 2013, Кіяновська].

Дискусія навколо питання мовного вибору в літературі дуже тісно переплетена з проблемою визначення приналежності художнього твору залежно від мови, якою цей твір написаний. Для Тараса Прохаська, скажімо, «принцип: одна мова – одна література є визначальним» [Письменники 2013, Прохасько]. Свої докази письменник будує на тому, що «мова є чинником екологічним …, зміна мови чи відхід від своєї мови, воно є, як, скажімо, перенесення якогось пустельного варана в наші добрі

гарні соки»; «український письменник – це є письменник, який працює у цій мові»; «українська література – це є українська мова, це розвиток, розробка, праця, моделювання саме можливостей української мови». Отже, робить висновок наратор, провідним має залишатися принцип «одна література – одна мова».

Розуміючи всю суперечливість питання про «мовний критерій» у літературі, **Остап Сливинський використовує такі докази:** «„національна література” – це інститут чи навіть **інституція**, яка будується в світі ідей, тобто високо понад головами самих людей, насамперед понад головами письменників, які, фактично, цю літературу творять. Це **механізм**, який не сконструйовується так, щоб уміти впоратися зі складними ідентичностями, які, за іронією, дають якраз найкращу літературу»; «у Центральній Америці, де національні літератури, повноцінні, зі своїми сильними традиціями, успішно існують поза категорією мови, усі пишуть іспанською. Критерії приналежності до певної національної літератури – місце народження або проживання, але насамперед – ідентифікація, відчуття глибокої причетності до певного місця, традиції й спільноти. Мені здається, є чому повчитися» [Письменники 2013, Сливинський].

Андрій Содомора, прагнучи довести наявність певної традиції у визначенні приналежності твору до тієї чи тієї національної літератури, у свій наратив уводить розповідь про Опанаса Лобисевича, уродженця Чернігівщини, який ще до Івана Котляревського, збираючись перекладати Вергілієві «Буколіки» українською мовою, мотивував свій вибір тим, що «запах думок», висловлених рідною мовою, «єсть найсладчайший». Отож, робить висновок письменник, «рідна мова, мова свого роду, свого народу… Вона, ця мова, як і писана нею література, в Україні повинна домінувати, бути ядром української літератури, її обличчям» [Письменники 2013, Содомора]. «Важливо, – вважає письменник, – зробити вибір, і тим вибором – визначити свою позицію: ставлення до народу, серед якого живеш, до його історії, його мови. Що ж до себе особисто, то не мислю свого життя поза українським словом, яке в’яже мене з піснею, історією, долею України, врешті – з

дитинством, до якого повертаємося, щоб не знеособитись, не втратити себе» [Письменники 2013, Содомора].

Україномовність української літератури обстоює також Тетяна Малярчук, яка використання рідної мови пов'язує із самосвідомістю: «Мова плюс спільна самосвідомість дорівнює за дуже небагатьма винятками поняттю „національний". Добре воно чи погано, я не знаю і знати не хочу. Я народилася українкою, мій внутрішній світ – **україномовний**, і я нікуди від нього не втечу з банального інстинкту самозбереження. Я не можу прийти з клунками під двері іншої культури і сказати: привіт, я тепер буду вашою» [Письменники 2013, Малярчук].

Обговорюючи питання про сутність мови, Петро Панч визнає, що «Для нас, письменників, мова – це могутнє і єдине знаряддя створення художньо-естетичних цінностей. Той, хто дивиться на **мову** тільки як на **засіб** спілкування, позбавляє себе найдорожчого в житті – голосу природи. Коли слабує цим письменник, він засуджує до цієї кари ще й своїх читачів» [Панч].

У наративах письменників і рідних Григора Тютюнника обговорювалося питання про те, як відомий український новеліст зробив свій вибір на користь української мови. Це сталося, зокрема, і завдяки впливу брата, адже Григорія Тютюнника дуже турбувала доля меншого брата. Про це він розповідає Олександру Сизоненку: «…У мене он брата ніби в ясир взяли: на Тихоокеанському флоті три роки послужив і зрікся рідної мови. Листи звідти писав тільки російською, а зараз вступив на російську філологію Харківського університету і кпинить мене за те, що пишу українською мовою: „Тебя будут читать только по хуторам и селам. А городу не понадобится твой роман, хоть пиши его золотым пером и золотыми буквами". А я йому відповідаю: „Щоб мене читала моя мати та дід Чобіт, готовий працювати до загину"» [Сизоненко 2003, с. 325]. У 50-х роках XX століття Григорій Тютюнник уже писав роман «Вир», а Григір у 60-их роках лише почав самовизначатися. Григорій у листі до брата делікатно радив повернутися до рідної мови: «От ти пишеш по-російськи… Ну що ж, як воно так сталося, пиши. Тільки знай, братику, мова – душа народу. Як же ти писатимеш про українців не їхньою

мовою, як виразиш їхню душу не через їхню мову? Ти обов'язково зайдеш у цей тупик і потупцюєш назад, шкодуючи, що змарнував стільки часу. Тоді згадаєш мене!..» [Такий 2021, с. 262].

Дмитро Павличко у спогадах про Григора Тютюнника переказує історію, як брати на одному із виїзних засідань Спілки письменників України у Львові вправлялися у доборі синонімів до слова *ходити*, причому Григорій укладав синонімічну групу українською мовою, а Григір – російською. «У час перерви ми знову зійшлися у вестибюлі. Понад чотириста слів, які можна вжити в художньому тексті у значенні „ходити", „іти", „рухатись", написав старший брат. Молодший написав – шістдесят. Він знав наперед, що програє змагання, але його цікавили слова, які напише брат. Він узяв братів блокнот, почав читати і засвітився добротою. Мабуть, при кожному слові згадувалися йому шилівські дядьки, які котяться, кульгають, лазять, шурують, пішакують і т. ін., тільки не ходять» [Такий 2021, с. 265]. «Не скаже ніхто, – продовжує свою розповідь Дмитро Павличко, – що саме остаточно повернуло його до рідної мови. Смерть брата? Українська пісня? Вдивляння в історію своєї родини і своєї землі? Любов до шилівських дядьків? Та що б то не було, його творчість – не просто нещадна правда про тих його рідних і нерідних односельців. То – так само явина сили й незнищенності української мови. Вона все ж не відпустила його від себе. Він пізнав її, повернувся, і кожне слово, у неї взяте, наповнив голосом правди» [Такий 2021, с. 266].

Пізніше у листі до колишнього однокурсника Григір Тютюнник пише: «Я, здається, остаточно вирішив: звернусь, мабуть, до рідної мови, бо не можна про Батьківщину говорити не батьківською мовою, та й життя російського я не знаю, бо в донецькому краї живуть не нація, а якісь перевертні, і звичаї тут одноманітні до скреготу зубовного: пить і лаятися, робить і матюкатися» [Шугай 2006, с. 35]. Григорій уважно читав оповідання брата, але з порадами не поспішав: «Сам, сам докопуйся до свого джерела. Творчість – діло таке: тут ніхто нікого не навчить» [Мороз 1984, с. 9].

Отже, наративи про вибір мови художньої творчості Григором Тютюнником складають цілий сценарій, центром якого є питання «мовного критерію».

У наративах письменників, що створюють художні твори рідною мовою, це мовлення ще називають природним. Зокрема, у романі «Диво» Павло Загребельний вустами попа говорить про виняткову особливість рідної мови, яку ми пізнаємо змалечку й вивчаємо протягом усього життя: «Не грек ти і не варяг. Говори, користуйся своєю **природною мовою**. Не ти її вознесеш – вона тебе» [Загребельний 2007, с. 618].

Тоді словосполучення *рідне слово, своє слово* стає в опозицію до вислову *чужа мова*: «Спробував я серед чужих, знаю, що то, коли тобі **своє слово** забивають назад у горло. То – смерть людини. Та й навчитися чужої мови до пуття хіба можна? Лиш од своєї матері візьмеш всю глибінь і сутність, а чужого – самі вершки. Про хліб та воду ще спитати можна, а до душі ж – не сягнеш, не доберешся» [Загребельний 2007, с. 620]. Мовною домінантою таких наративів є: для справжнього патріота рідне слово завжди посідає перше місце. Неможливо піддатися натиску іншої мови, інакше це означатиме неминучу смерть нації.

Отже, сучасні письменники розглядають мову як засіб досягнення спільної мети – об’єднання нації в єдине ціле, зміцнення нашої держави. Українська виходить на новий рівень, підноситься, що можемо побачити у соціальних мережах, де створено групи «Лінгвістичні смаколики», «Філологічні цікавинки», «Українська філологічна тріада», «Українська мова для всіх», «Природна мова», «Оновлення мови», «Про Мову», адже все більша частина громадян переходить на українську, пропагуючи україномовність.

Наративи, у яких обґрунтовано причини вибору української мови як мови спілкування й написання художніх творів, мають різні інтерпретаційні моделі, створені добором доказів. Найчастіше в роздумах письменників та пересічних мешканців України наведено такі докази: українська мова – це мова пращурів (батьків і дідів), вона є рідною мовою для носія, однією з ознак нації, маркером ідентичності. Респонденти нерідко підкреслюють, що вибір мови спілкування – це вибір

світоглядної позиції, це основна риса свідомого громадянина. Давня історія рідної мови, самобутність і оригінальність української мови, тривалі традиції спілкування, глибинність внутрішньої форми слова й тексту викликають захоплення користувачів. Любов до рідної мови – одна з основних причин мовного вибору.

До альтернативних доказів, наведених в аналізованих наративах, відносимо такі: мова обирає користувача, а не користувач мову; твори російською й українською мовами одного письменника нерідко не мають нічого спільного, тобто відрізняються; мова – це Бог.

При визначенні приналежності творів письменника до певної культури, на думку митців, наративи яких проаналізовано, треба керуватися такими принципами: одна мова – одна література; українська література має писатися українською мовою; художній твір – це моделювання української мови; розвиток її словникового запасу, морфологічних та синтаксичних одиниць; приналежність до певної національної літератури – це причетність до певних традицій, української спільноти.

Мова завжди посідала і посідає важливе місце в житті кожного українця. Вона є одним із найважливіших елементів культурної свідомості. Вона містить у собі пам’ять предків, їхні традиції та світогляд. Мова творить людину, культуру, націю.

Наративи про «мовний критерій» у виборі мови спілкування та написанні художніх творів мають зазвичай усі ознаки публіцистичного стилю. І хоч у них відсутня гостра сюжетна лінія, як в оповіданнях, сюжет наративів складають докази, які автор добирає для обґрунтування своєї думки. І письменницькі, і студентські наративи мають багато спільного. Зокрема, це утвердження положення про те, що мова – це душа нації, вона засіб ідентифікації народу, засіб комунікації і оволодіння знаннями. Мотиви, у яких ідеться про рідну мову, часто пов’язані з материним чи батьковим словом, рідним краєм. Вибір мови має бути свідомим, тоді мовець відчуває її красу, неповторність, зв’язок із культурою, історією. Серед мотивів вибору мови спілкування студенти називають красу мови, її милозвучність; красу рідного краю, у якому говорять

українською мовою. Важливим для здобувачів освіти є також те, що мова є засобом і джерелом розвитку особистості, засобом самоідентифікації.

ФУНКЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНИХ АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСІВ ТА ПУБЛІЦИСТИКИ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)

Термін *афоризм* походить від грецького ἀφορισμός, що означає ‘визначення, вислів’. При тлумаченні цього слова І. Гнатюк підкреслює, що це «короткий влучний вислів, який передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній увиразненій формі» [Гнатюк]. Для удокладнення дефініції важливо, що це «…оригінальний вислів, що виражає … думку…, яка згодом неодноразово відтворюється іншими людьми. В афоризмі досягається найвища концентрація безпосереднього повідомлення й того контексту, у якому думка сприймається слухачами або читачами» [Афоризм]. Отже, до особливостей афоризму відносять, по-перше, гранично стисле і водночас вичерпне визначення предмета чи ситуації; по-друге, концентрацію сутності всього висловлювання і контексту [Гнатюк]; по-третє, влучність словесної формули, джерело якої можна встановити [Загнітко 2012, І, с. 115]. Афоризми здебільшого впливають на свідомість оригінальністю формулювання думки в своєрідній, несподіваній, часом парадоксальній формі.

За характером вираження основної думки афоризми поділяють на три групи: афоризми-закономірності; афоризми-поради; афоризми-передбачення [Гнатюк]. За літературним походженням – на анонімні та авторські; за способом висловлення – на дефінітивні (близькі до визначень) та гаслові (закличні); за змістовим наповненням – повчально-однозначні та парадоксально-багатозначні, практичного і теоретичного спрямування [Загнітко 2012, І, с. 80]. За тематикою висловлювання розрізняють вислови лінгвістичного профілю, технічного, математичного, букіністичного та ін. Афоризмами

можуть бути: прислів'я, сентенції класиків літератури, крилаті вислови з літературних та філософських творів.

Наразі лінгвістичні афоризми активно використовують в освітньому процесі в школі і виші, просвітницькій і пропагандистській діяльності передових культурних діячів. Тому актуальність комплексного багатоаспектного вивчення лінгвістичної афористики не викликає сумніву. Передусім учених цікавить питання експресивності образних висловлювань про мову та специфіка тропеїчних виразових засобів; адресність і вплив мовної особистості автора-лінгвіста на реципієнта; прагматизм мовця і слухача та ін. Нині поширене вивчення афоризмів, джерелом яких є елітарна спадщина історичних осіб, документалістика [Галич 2004], щоденниковий дискурс [Ігнатьєва 2017].

Відомий український письменник Олесь Гончар упродовж усього життя багато зусиль докладав до того, щоб берегти і пропагувати українське слово, демонструвати його незміряні щедроти, боротися за повноцінне функціонування. Про це свідчать його щоденникові записи, публічні виступи, публіцистичні статті. Не випадково його називають лідером національно-культурного відродження України другої половини минулого століття [Сироїд 2007]. У 60-х та 70-х роках «мовний мотив домінував у публіцистичних творах усної форми, яку тяжче було підпорядкувати ідеологічному контролю, у 80-х та 90-х – він стає провідним у творах інших жанрів – статті, нарисі, а також у теле- та радіовиступах й інтерв'ю… У них українська мова розглядається як державотворчий чинник, символ єднання українців світу, знак духовної естафети поколінь» [Галич 2004, с. 78]. Загалом «громадсько-політична діяльність Олеся Терентійовича Гончара, спрямована на захист та розвиток української мови, стала складовою національно-культурного відродження України, а в умовах демократизації суспільно-політичного життя в період „перебудови" – каталізатором державотворчих процесів» в Україні [Сироїд 2007].

І щоденникові записи Олеся Гончара, і публіцистика письменника насичена висловлюваннями, які мають усі ознаки афоризмів. Більшість із них відомі, адже цитовані вченими, учителями, передовими культурними діячами. Передусім

привертає увагу те, що з допомогою крилатих висловів автор репрезентує своє ставлення до мови. Нікого не залишає байдужим щоденниковий запис ще молодого юнака від 06. 1943, у якому йдеться, що в Харкові, як повідомляє газета «Нова Україна», відбулася конференція українських письменників. «Доповідач Віктор Петров говорив про ренесанс української літератури. З'явилися нові „світила", серед яких і мої шановані знайомі М. Ф. Наконечний, Парадиський, а далі Анатолій Гек, Варавва та інші. Їх уже поділили на генерації… Яка мізерія зібралася репрезентувати українську літературу!.. Як у них повертаються язики, як у них здіймаються пера! Краще вже крутити волам хвости, ніж іти до них. По-моєму, чи прав був, чи ні, пишучи так, як вони писали раніш, але будь принциповим до кінця» [Щоденники, I, с. 14].

З тексту зрозуміло, що молодого патріота України переповнюють емоції, які виливаються у такий пристрасний вислів: «Важко добувати насущний хліб, та краще вже надриватися на каторжних роботах, ніж торгувати моїм ясним, моїм співучим українським словом» [Щоденники, I, с. 15]. Побудоване на протиставленні трьох інфінітивних форм дієслів недоконаного виду та якісно-означальних прислівників *важко…*, *та краще…ніж*, висловлювання набуває значного експресивного навантаження, що відображає прагнення мовця за будь-яких обставин бути вірним своїм ідеалам.

Репрезентативну функцію виконують також образні висловлювання, що прямо називають уподобання автора: «Яка найкраща музика у світі? Для мене українська, італійська і гавайська» [Щоденники, I, с. 355]; «Україна – країна краси. Так думаєш, куди б не їхав: чи в Карпати, чи в степи, чи на Сумщину» [Щоденники, I, с. 364; записи 1965 року].

Помічаємо й такі сентенції, які сприяють інтимізації викладу думки, привертають увагу читача своєю безпосередністю, щирістю: «Коли звернув зі стежки в густі трави, то коники так і бризнули з-під ніг! Яка таки гарна в нас **мова**: коники бризнули з-під ніг! Дякую Богові, що дав мені народитися українцем» [Щоденники, III, с. 576].

Як митець, художник слова, відданий його служитель, Олесь Гончар розуміє, що твори високої художньої якості

можна написати лише тоді, коли добре знаєш мову свого народу, володієш даром мовного чуття і розумієш тонкі нюанси народного мовлення. Тому письменник засвідчує відданість своєму народові як істинному творцеві мови: «Почуттям особливої вдячності сповнений зараз я до рідного народу, бо ж це він дав мені частку своєї творчої сили, дав мені своє **Слово**, свої духовні скарби (коли говорив це на трибуні – якраз уявився мені силует собору), це ж він, народ український, збагатив мене своїми думами і хвилюваннями, це він наснажив мої книги своїм великим, чесним і героїчним життям» [Щоденники, II, с. 335].

Оцінну функцію образні висловлювання Олеся Гончара про мову виконують тоді, коли автор висловлює розуміння того, що сучасна українська мова – це поліфункціональна система, багата мовними засобами: «Сучасна література не потребує оздоб. Думай складно, але пиши просто. У цьому полягає потреба часу, цього вимагає психіка сучасної людини, яка у всьому шукає основ. Повінь метафоричності зійде, а після цього неминуче запанує стиль, ясномовний, як правда» [Щоденники, I, с. 454]; «Кожна мова – це джерело творчої духовності, це запас генетичної сили й краси, що його народ передає тобі, щоб ти був, щоб ти не став німим, безголосим» [Гончар 1993, с. 198]. Уживання займенника другої особи (ти) посилює адресність висловлювання, зміцнює зв’язок автора і читача.

Роздумуючи над загальними засадами творчості українських письменників, Олесь Гончар розуміє, що і в художньому творі важливе кожне слово, і в термінології. Тут письменник виявляє себе як істинний поціновувач рідного слова, у якого розвинене мовне чуття: «Не люблю слова „прозаїк”; у часи Коцюбинського, здається, його й не було. Вигаданий сучасними літературознавцями, це покруч зовсім чужорідний для **української мови**, не відповідає законам її милозвучності. Та є ж у **нашій мові** й синоніми, які звучать у ній цілком природно: романіст, новеліст, повістяр або просто письменник… Доводиться боронити кожне **слово**» [Щоденники, III, с. 383].

Акумулятивну функцію, на наш погляд, виконують образні висловлювання, у яких ословлено загальні закони

письменницької діяльності, які відтворюють Гончарове бачення призначення митця. Письменник начебто створює своєрідну абетку письменника, у якій сконцентровано увагу на основних правилах творчості або, як говорить Олесь Гончар, правдомовної літератури. Одночасно ці вислови виконують і оцінну функцію, бо представлені автором як ціннісні. Це передусім такі закономірності: «Література, мистецтво – це високорозвинута форма духовної культури людини» [Щоденники, І, с. 321]; «**Правдомовна література** – оце мусить бути наша мета» [Щоденники, ІІ, с. 164]. А оскільки «Любов народна абикому не дається» [Щоденники, І, с. 299], то заслужити народну шану можуть тільки ті, хто любить мову, якою пише («На жаль, часом доводиться пояснювати елементарне: що без **любові до мови**, до рідної культури нема письменника» [Щоденники, ІІ, с. 143]); обирає для розгляду ті теми, які зрозумілі й актуальні для сучасної полікультурної глобалізованої спільноти («Ми повинні заговорити **мовою** нашої **творчості**, яку розуміє світ. Творити всюди!» [Щоденники, ІІ, с. 163]); писати образно («Моя професія – мислити, мислити образами» [Щоденники, І, с. 44]), але просто («Справді, людина – це стиль. Де відомий наш пишномовець сказав „хижим птахом вилупилась думка”, я просто сказав би: „він подумав”» [Щоденники, І, с. 387]); розуміти різницю між усним і писемним мовленням («**Усна мова** – це одна річ, а **слово друковане** сприймається зовсім інакше» [Щоденники, ІІІ, с. 476]). Ці крилаті вислови сприймаються як своєрідні поради.

Здебільшого, оцінну й акумулятивну функції виконують афоризми, сентенції, висловлені на адресу відомих письменників-класиків. Передусім Олесь Гончар – поціновувач Шевченкового слова, бо воно актуальне й нині. «Кобзар» письменник називає заповітною книгою українського народу («„Кобзар” – ця заповітна книга нашого народу – живе і понині, пульсує кожним своїм рядком. Це та поезія, яка не старіє, вона й сьогодні постає перед новими поколіннями у всій своїй повноцінності, у динамічно зростаючій силі» [Гончар 1993, с. 96]); правдивою розмовою з Богом («„Кобзар” – це суцільна розмова з Богом. Поетові Бог – співрозмовник, найвищий порадник і найвищий суддя» [Щоденники, ІІІ, с. 471]);

народною думою, піснею («У симфонічному звучанні „Кобзаря” вчувається ліризм народної пісні й сувора поетика народної думи, у ньому відгомін волелюбних козацьких літописів і клекіт гайдамацького епосу» [Гончар 1993, с. 97]); це «„Стилістична відвага” – так хтось казав з іноземних дослідників про творчість Т. Шевченка. Влучно й точно» [Щоденники, I, с. 328]).

Зіставляючи мову творів Великого Кобзаря з сучасним побутовим мовлення, письменник не може не дивуватися засиллям суржикових явищ, побутуванням жаргонізмів, росіянізмів: «Мові Шевченковій не перестаю дивуватися. Не вчився в школах, пів життя минуло поза Україною, а звідки ж ця мовна розкіш, така музика, така моцартівська чистота? Абсолютне естетичне чуття. Народну пісню взяв як надійний взірець. Усе це вірно. Але й сама **мова України**, надто ж Шевченкового краю, видно, ще буяла тоді естетичною красою, соковитістю, пісенністю, образним багатством! А що зосталося сучасному селу (про місто вже й не кажу): суржик! Убогий, безбарвний, канцелярський жаргон колонізаторів та напродукованих ними відступників…» [Щоденники, III, с. 285].

Олесь Гончар доводить, що «у **мові** творчий геній української нації виявив себе найповніше» [Гончар 1993, с. 76]. Тому йому імпонує увага «до народної поетики, до мови, до фольклорних багатств», яку він помічає у творах М. Стельмаха, Ю. Яновського [Щоденники, I, с. 133], П. Тичини: «Не перестають дивувати властивості його (Тичининого) слова. У ньому, ніби вперше мовленому, виникають раніше не знані ритми й видіння, що можуть сприйматися як первопочатки буття, як образ вічного руху. Прокинувсь я – і я вже Ти: / Над мною, піді мною / Горять світи, біжать світи / Музичною рікою» [Гончар 1993, с. 143]; багатьох інших українських письменників: «Сьогодні українське радіо передало моє слово (першу подачу) про „недостріляне відродження”, як я його називаю, бо, крім Розстріляного, було і таке… Маю на увазі Тичину, Рильського, Сосюру, Яновського, Бажана, Малишка, Остапа Вишню, тобто тих чудом уцілілих, котрі й у пеклі тоталітаризму підтримували честь і високість **українського слова**» [Щоденники, III, с. 465]; «… Загляньте в душу Тичині, або Яновському, чи тому ж Довженку – як їм було жити в

підрежимному, карцерному світі та ще й боронити **рідне слово**?» [Щоденники, III, с. 380]. У цих уривках роздуми автора від першої особи апелюють передусім до власного бачення, власної позиції. Проте уживання форм дієслів II особи однини проєктує висловлювання на читача, співрозмовника і виконують функцію заохочення, побажання.

Кульмінативну функцію виконують афоризми, з допомогою яких письменник привертає увагу до негативних явищ у сучасній літературі: «Як багато в **сучасній українській прозі** наївностей, ненатуральностей, інфантильності… Лопухи красивостей забивають навіть паростки справжнього» [Щоденники, II, с. 54]; «Література не може дозволити собі бути грубою, вульгарною. Вона має творитись **мовою чистою**, як Святе Письмо. Це розуміли наші класики» [Щоденники, III, с. 454]. Олесь Терентійович дискутує з тими літераторами, які вважають, що «українську інтелігенцію, мовляв, засліплює „магія українства”, що ми закомплексовані на любові до України і що нас, мовляв, сковує „внутрішня несвобода”, – тобто осуджується якраз те найкраще, найцінніше, що є в інтелігенції, – вірність Україні, **любов до мови**, до вікових традицій…» [Щоденники, III, с. 474]. Безапеляційність окремих положень письменника підкреслена уживанням інфінітивних дієслівних форм, використання слів *не може*, *має* (*повинна*). При аналізі змісту висловлювань опонентів, з якими дискутує письменник, ужито форми третьої особи однини і множини, використано емотивний потенціал прикметників найвищого ступеня порівняння.

Відданий поборник усього антиукраїнського, пристрасний захисник рідної мови, Олесь Гончар знаходить підтвердження своїх переконань у висловлюваннях своїх попередників. Інформативну функцію виконують прецедентні тексти, використані письменником у щоденникових записах. Це, зокрема, цитати Івана Огієнка з книги «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» [Щоденники, I, с. 234], німецького філософа, фольклориста, письменника, мислителя Йогана-Готфріда Герда [Щоденники, III, с. 530], доньки Іван Франка: «Полтава – мати співучої

милозвучної української мови, родомісто красунь-українок» (дочка Франкова про Полтаву) [Щоденники, І, с. 426].

Актуалізувальну й оцінну функції виконують щоденникові записи, які привертають увагу до актуальних питань еколінгвістики, зокрема екології рекламних та інформаційних написів: «У парку напис: „Вдячні Вам за збереження зелених насаджень!” Чудово! Це замість усяких погроз із штрафами» [Щоденники, І, с. 236].

Письменник порушує проблеми вітальності української мови і культури, під якою зазвичай розуміють життєспроможність, «здатність мови розвиватися, змінюватися або зберігати структурні і, головним чином, функційні якості...» [Андрієнко 2011]: «Шовіністи, українофоби (типу Солженіцина) стараються з усіх сил ставити хрест на **українській мові**. Не спішіть, панове асимілятори й колонізатори! Мова Шевченкова перебуде, переживе усіх вас і не тільки своєю довговічною літературою, багатством красного письменства; переживе ваше каркання навіть звичайна коломийка, яка так весело й дотепно дзвенить нині над Карпатами!.. Звичайно, небезпека для мови існує. Суржикування, чиновницьке оказенення, збіднення образної системи, примітивізація понять… Але ж для чого ми – інтелігенція? Бути постійно на варті чистоти мови, збагачувати її всебічно, повертати їй первісну естетичну красу, мудрість, милозвучність – ось наше національне завдання» [Щоденники, ІІІ, с. 531]; «Мово, будь! Мово, живи і живи!» [Гончар 1993, с. 71]. Це висловлювання-гасла, які спонукають усіх пересічних мовців і національно свідому інтелігенцію берегти і захищати українське слово. Накопиченням дієслів доконаного виду підкреслено впевненість у своїх переконаннях, безапеляційність, аксіоматичність, що доповнена формами дієслів наказового способу, уживаних у гаслах.

Цю ж думку продовжують висловлювання-заперечення, що виконує стверджувальну функцію («Ні, Україна, українська культура не зникне, не буде поглинута, мов Атлантида, морем стандартизації. Хоч декому й хотілося би цього» [Щоденники, І, с. 326]; висловлювання-докази, серед яких важливу функцію виконують окличні речення («Українських пісень уже записано 700 тисяч! З якою силою виявив себе тільки у цьому геній нації!

Такий Божий дар дано народові… І як можна говорити після цього про його якусь неповноцінність, закомплексованість… Доля наша трагічна – це інша річ. А від Бога нам відпущено і розуму, й чуття прекрасного не менше, ніж народам, що стали гордістю людства» [Щоденники, III, с. 332]; «Прекрасна мова нашого народу не загине, ні!» [Гончар 1993, с. 74]); висловлювання практичного спрямування («Маємо відродити в наших сучасних українцях і українках генетичну пам'ять, почуття гордості, маємо і до збайдужілих їхніх душ торкнутися **запашистим євшан-зіллям рідного слова**» [Гончар 1993, с. 69]).

Упродовж усього життя Олесь Гончар небайдуже ставився до питань мовного будівництва і мовної політики в Україні. Так Закон Верховної Ради УРСР 17 квітня 1959 року «Про зміцнення зв'язку школи із життям», за яким дозволяють вивчати українську мову за вибором батьків, коментує так: «Справді. Хіба не дискримінація» [Щоденники, I, с. 409]. Коли у палаці «Україна» в Києві на врученні ордена Дружби народів усі урочистості проходять російською мовою, письменник зауважує: «На всіх урочистостях **жодного українського слова**! Нічого собі дружба!.. А **мова** – наче заборонена, наче валуєвський указ воскрес. І ніхто не найшовся підказати, нагадати…» [Щоденники, II, с. 154]. Такий стан речей письменник називає розгулом валуєвщини [Щоденники, II, с. 197]; підкресленою зневагою «іногородців» до мови самих аборигенів (хоча серед делегатів цих самих аборигенів – переважна більшість) [Щоденники, II, с. 250]; наче не в столиці України діється [Щоденники, II, с. 462]; як у завойованій країні [Щоденники, II, с. 373].

Ці та інші роздуми письменника акумульовано у записі: «Статус державності потрібен **нашій мові**, щоб після згубних браконьєрських літ повернути їй природну роль і престиж, повністю забезпечити їй право на життя у всіх сферах, на всіх рівнях» [Гончар 1993, с. 68].

Чимало афоризмів Олеся Гончара, його сентенцій виконують номінативну функцію, сенс якої вбачаємо в тому, щоб охарактеризувати сутність мови, назвати її основні ознаки. Письменник передусім переконує, що мова – генетичний код

нації: «Відомо, що навіть математичні абстракції несуть на собі карб національного генія народу. А яке ж може бути мистецтво без цього? Мова?» [Щоденники, І. с. 351]. Він обстоює думку, що мова етносу тісно пов'язана з історією і культурою народу, у ній закодовані норми поведінки особистості й моральні якості її: «**Мова** для нас, українців, – це не тільки засіб спілкування. За сучасних обставин вона щось значно більше! Для нас **мова** – це й пам'ять, і честь, і гідність; для народу нашого **мова** – це саме життя. Бути чи не бути? Вирішується через життєвість мови, через самосвідомість її носіїв. І хоч як прикро буває, я все ж вірю в силу нашої мови, в її майбутнє» [Щоденники, ІІ, с. 580]. Мова ідентифікує народ, не випадково в давній мові лексема *народ* нерідко замінювалася номеном *мова*: «Раніше, скажімо, в часи Київської Русі, **слово „мова"** було рівнозначне ще й поняттю „народ". Збереглось це значення й пізніше: „нашествие двунадесяти языков"… Отже, **мова** – народ!» [Щоденники, ІІ, с. 542].

Історія знає немало таких випадків, коли свою самобутність треба відвойовувати за допомогою зброї. Проте мова зберігає, передає від покоління до покоління культурні надбання етносу й об'єднує мовну спільноту як націю: «Це я вважаю явищем феноменальним: не так меч, як творчий геній народний, **мова**, пісня втримали народ як націю, як спільноту духовну» [Гончар 1993, с. 10].

У мові відображено ментальність народу: «Відтоді, як десь на Хортиці перед уважно притихлим січовим товариством розкотились могутні речитативи щойно складеної котримось із сивовусих козацьких Гомерів величної думи, відтоді, як перед ярмарковим людом з'явилась на кону створена спудеями Києво-Могилянської академії іскриста й дошкульна інтермедія, відтоді, як озвалась Україна вогнистими памфлетами Вишенського, вилила свій роздум у важкуватих, проте сповнених найзначнішої філософської мислі віршах гуманіста Григорія Сковороди, а XIX сторіччя явило світові нову велику літературу – літературу Кобзаревих вершин, – відтоді й понині на всіх історичних шляхах **українське слово** було речником духу народного, співучим і чистим виявом сили народу, його ідеалів, його вдачі, його мужності і незламності. В умовах гніту й

утисків, в умовах безнастанної визвольної боротьби нашій літературі не до того було, щоб бавитись у декадентські іграшки» [Гончар 1993, с. 16]. Дієслівна метафорика цього вислову поєднана з влучними й образними епітетами, номенами, властивими для урочистого стилю мовлення, передана ритмікою синтаксично складного й об'ємного періоду.

Естетизація мови як засобу спілкування свідчить про підвищення культури народу, удосконалення її як одного із культурних надбань: «Кожна мова, більша чи менша, належить до загальнолюдських цінностей – ось на чому хотілося б наголосити. У визнанні цього – справжній гуманізм нового часу» [Гончар 1993, с. 70]. Тлумачення мови шляхом добору дорогих і близьких для українського народу аналогів є ще одним доказом того, що мова – духовне багатство народу: «Найвищі слова на уславлення рідної мови не будуть завеликі, не будуть занадто високі. Іноді чуємо: **мова** – духовний код народу, – і є в цьому правда. Мова вдосконалює серце і розум народу, розвиває їх, і це правда теж» [Гончар 1993, с. 75]; «Мова – душа кожної національної культури, наснажливе й нічим не замінне джерело її розвитку, і кому вже, як не нам, письменникам, – та й хіба тільки нам, – вболівати за це» [Гончар 1993, с. 268]. Сучасний стан розвитку рідної для письменника мови спонукає його до визнання поліфункціональності як найвищого рівня розвитку: «Українська літературна мова, це варто підкреслити, постає нині в усьому блиску лінгвістичної культури, і ніяких нема підстав цієї мови соромитись. Як і кожна повноцінна мова вона годиться і для школи, і для студентської аудиторії, годиться як для будня, так і для свята. А між тим декому доводиться пояснювати, що зневажати мову свого народу – це означає, крім усього іншого, виказувати свою власну обмеженість, декотрим мова наша здається „неперспективною", як здавались „неперспективними" оті вікові полтавські та інші села, що годують нас хлібом» [Гончар 1993, с. 269].

Ставлення до рідної мови певним чином характеризує людину, свідчить про моральні якості особистості. Тому вважаємо, що афоризми про роль рідної мови у формуванні особистості виконують передусім характерологічну функцію: «Якщо людина не вірить у повноцінність своєї мови, вона не

вірить у свою власну повноцінність, така мусить вважати себе людиною другого сорту» [Щоденники, I, с. 338]. Відштовхуючись від думки німецького педагога, ліберального політика Адольфа Дістервега («Мова для людини священна. Посягати на неї, пограбувати її – означає посягати на корінь життя людини» [Щоденники, I, с. 409]), Олесь Гончар стверджує, що: «По ставленню до рідної мови можна судити про моральний інтелектуальний рівень людини» [Щоденники, I, с. 409]; «Той, хто відірвався від свого народу, вмирає ще за життя» [Щоденники, I, с. 343]; «Зостатися без почуття до свого рідного – до своєї мови, культури – це означало б зостатися з порожньою душею» [Щоденники, I, с. 408]; «Людина, яка зреклася **мови** і вірувань батьків, у принципі готова на все. Чи не тому газети рясніють фактами аморальних виявів?» [Щоденники, II, с. 360].

Метамовну (металінгвістичну) функцію афоризми виконують тоді, коли в них одні слова чи вирази використовуються для пояснення інших [Карпенко 2004, с. 778], коли внаслідок коментування автора встановлюються діалогічні відношення, що виражають особистісний, інтеріндивідуальний та інтеракційний характер. Як варіант інформаційної функції, метамовна функція поширена в мемуарно-щоденниковій прозі з елементами стилізації.

Так, констатуючи глобалізаційні процеси в мовах і культурах світу, Олесь Гончар указує на мовні спільності, сутність яких роз’яснює з допомогою вставлених конструкцій, що дозволяє авторові конкретизувати висловлювання й донести своє бачення читачеві, увиразнивши опозицію *перспективно – неперспективно*: «Раз у раз зустрічаються **спільності мовні** (латинські або слов’янські корені), спільності в традиціях, звичаях, мелодіях… Все ж ми більшою своєю частиною, найсуттєвішою (і, може, найперспективнішою), належимо до західної цивілізації» [Щоденники, II, с. 68]; чи, наприклад, наголосивши на частковій вербалізації явища: «**Японська мова** (стара) має гармонію голосівок (голосних), подібних як в тюркських мовах, зокрема і в угорській. І множину будує як декотрі з полінезійських (бук-бук-книги). Це вказує на походження японців (сліди в мові)» [Щоденники, II, с. 137].

Метамовну функцію покладено на відокремлені та уточнювальні члени речення, при вживанні яких висловлення потрактовується як індивідуально авторська позиція того, хто говорить чи пише, виражаючи світоглядно-культурне значення, на відміну від інших тлумачень цього питання: «Дух оновлення життя – він таки почувається. Доля **рідної мови** хвилює багатьох» [Щоденники, III, с. 146]; «Крім мов окремих, національних, ще є **мова вселюдська** – мова серця, мова душі» [Щоденники, II, с. 136].

Діалогічні відношення з читачем встановлюються у висловлюваннях, до складу яких включено чужу мову чи думку відомих передових культурних діячів, що супроводжується поданням свого ставлення до неї: «**Українська народна пісня**, безперечно, належить до естетичних художніх вершин світової культури. Пісенні шедеври України сміливо можна поставити поруч з художніми шедеврами античності. І це не перебільшення. Навіть Бетховен, такий європеєць, розумів, що пісень, рівних українським, в Європі нема» [Щоденники, II, с. 256]; «„Сяє вдалечі якийсь промінь порятунку: святе слово любов”. **Слово** – подарунок Бога людині. Це все Гоголь!» [Щоденники, III, с. 230].

Пряме називання своїх опонентів, з якими автор дискутує, нерідко набуває іронічного (а нерідко й саркастичного характеру), що актуалізує опозицію *відчуження мови – гармонійний розвиток мов*: «Лиш **бюрократичне тупоумство** здатне на те, щоб протиставляти мови, вносити ворожнечу в шкільні класи, штучно викликати відчуження між культурами народів, чий гармонійний розвиток мав би бути необхідною умовою життя у багатонаціональній країні» [Гончар 1993, с. 61]; сприяє синхронізації подій: «Наперекір душителям підступним, жорстоким, як і в часи Наливайка, – боротьба за **рідне слово** почалась!» [Щоденники, III, с. 109].

Опозиційні відношення між мовцями нерідко висловлено завдяки виділенню ставлення до мови двох категорій мовців. З одного боку, тих, що ревнісно береже її скарби, а з іншого, тих, хто ставиться до цього байдуже й нерідко забруднює мову. У наведеному нижче крилатому вислові Олесь Гончар уміло передав опозиційні відношення понять *великодня мова* –

лихослів'я; *інтелігенція – весь народ*: «**Слово** – категорія моральна. Українська пісня свідчить про чистоту й цнотливість нації. Я виріс у хаті, де не було лихослів'я, де навіть черкання (згадувати чорта) вважалося гріхом. Загидила Україну матерщиною Московія. Солдатчина. Табори-гулаги. Майбутня Україна від цього (вірю!) очиститься! Буде – як у пісні. Буде великодня…» [Щоденники, III, с. 454]; «Будемо не байдужі – ось тоді мова житиме. Не тільки інтелігенція, не тільки письменники – весь народ наш має вболівати за рідне слово: кожен із нас має гордитися своєю чудовою мовою, бути закоханим у неї, адже вона того варта!» [Гончар 1993, с. 79].

Встановленню діалогічних відношень сприяє також уживання питальних чи риторично-питальних речень, завдяки яким у висловлюванні вияскравлюються стверджувально-заперечні відношення: «Але хіба в **слові простому**, **основному**, як і в барвах Катерини Білокур, менше виявляє себе український дух?» [Щоденники, III, с. 401]. Ці відношення також наявні в заперечних конструкціях: «Ні, багато ще в Україні тих, хто дорожить **рідним словом**, рідною літературою…» [Щоденники, III, с. 187].

Щоб розвіяти міф про бідність лексичного запасу української мови, незначні синонімійні та антонімійні засоби вираження, письменник вдається до риторичних запитань, з допомогою яких реалізує свої прагматичні наміри, спрямовуючи увагу читача в потрібне русло: «Чуємо деколи, що **мова наша** не багата нюансами, не така витончена, як, скажімо, мова французька. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність? Звідки таке багатство поетичної символіки і оця мистецька довершеність, музичність образів, що приваблювали і Бортнянського, і Бетховена, і Лисенка, і ще багатьох композиторів-класиків і сучасних!» [Гончар 1993, с. 77].

Загалом афоризми Олеся Гончара про мову – це ключ до розуміння авторського бачення сутності мови і слова, їхньої функції у житті української спільноти, у розбудові незалежної держави, це боротьба за потужність і життєздатність української мови як засобу спілкування. Афоризми письменника, його сентенції виконують репрезентативну функцію, бо

демонструють передусім ставлення автора до мови, оцінну, бо подають оцінку літературної творчості багатьох українських письменників. У крилатих висловах майстра слова сконцентровано увагу читача на основних питомих ознаках української мови, звернено увагу на найактуальніші проблеми сьогодення. Тому ці висловлювання виконують кульмінативну, акумулятивну й актуалізувальну функції.

Афоризми Олеся Гончара виконують естетичну функцію, що дозволяє передати суб'єктивне ставлення до повідомлюваного. Серед афоризмів немало таких, у яких закладено характерологічну та номінативну функції. Метамовну (металінгвістичну) функцію афоризми виконують тоді, коли в них одні слова чи вирази використовуються для пояснення інших, коли внаслідок коментування автора встановлюються діалогічні відношення, що виражають особистісний, інтеріндивідуальний та інтеракційний характер.

ПИТОМІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ ПЕРЕДОВИХ КУЛЬТУРНИХ ДІЯЧІВ

Лінгвістична афористика, або образні висловлювання науковців, передових культурних діячів про мову, завжди були об'єктом уваги вчителів, письменників, учених, адже ці крилаті вислови відрізняються структурною простотою; стислістю і ємкістю змісту, образністю, креативним баченням мовних явищ через призму навколишньої дійсності. Тому системний аналіз стилістичних особливостей, значення образних засобів цих мовних одиниць буде сприяти виявленню їхньої сутності, поширенню, використанню у практичній роботі із здобувачами освіти для більш зрозумілого викладу дефініцій складних лінгвістичних явищ.

Питання питомих рис, потужності української літературної мови, місця національної мови в житті народу завжди були в полі зору передових культурних діячів України. Так, ще в 1834 році Ізмаїл Срезневський, до першого видання «Кобзаря» Тараса Шевченка, яке датується 1840 р., написав

листа до І. М. Снєгірьова (тепер цей лист відомий як стаття «Погляд на пам'ятки української народної словесності»), у якому зазначав: «Тепер, здається, уже немає для кого і для чого доводити, що мова українська (або, як декому подобається називати, малоруська) є мова, а не наріччя російської чи польської, як дехто доводив; і багато хто переконаний, що ця мова є однією з найбагатших слов'янських, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською мовою щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка, будучи ще необробленою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості і багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, живописна» [Срезневський, 1959, с. 207]. По суті у цьому висловлюванні учений перерахував основні питомі риси української мови, які й нині властиві їй. Це потужність; багатство виражальних засобів; мальовничість, живописність; милозвучність, мелодійність; гнучкість морфологічних і синтаксичних засобів; поетичність.

Цю думку обстоював також Михайло Драгоманов, який у 1882 році відзначав: «Українська мова в багатстві, витончености і гнучкости форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважко було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як твердять московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду, але чиє місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим» [Старіша].

Потужність української мови обстоював також український історик, етнограф, прозаїк, поет-романтик, мислитель Микола Костомаров, який, до того ж, указував на писемні традиції українців, визнавав вплив старописемної української літературної мови на російську: «Ця мова, відома під іменем руської, мала великий вплив на витворення московської мови вищого світу й літератури: відомо, що Ломоносов учився по граматиці Мелетія Смотрицького й вивчив напам'ять „Псалтир", перекладений на вірші Семеона Полоцького. Руська мова була значно обробленішою, аніж

письмова мова Московії; на ній було написано багато книг, на котрі відчувалась потреба і в Москві; притому ж кращі проповідники нашої першої половини XVIII століття були українцями, і хоча намагалися писати по-московському, себто, по-словенськи, та не могли не вносити в свої твори елементів рідного краю» [Старіша].

Французький політик, сенатор, славіст Делямар Казимир (1797 – 1870) також звернув увагу на багаті традиції українського письменства, своєрідну історію, культуру і ментальність русинів: «У Європі існує народ, забутий істориками, – народ русинів... Цей народ існує, має свою історію, відмінну від історії Польщі і ще більше відмінну від історії Московщини. Він має свої традиції, свою мову, окрему від московської й польської, має виразну індивідуальність, за яку бореться. Історія не повинна забувати, що до Петра I той народ, який ми нині називаємо рутенами, звався руським, або русинами, і його земля звалася Руссю і Рутенією, а той народ, який ми нині звемо руським, звався москвинами, а їх земля – Московією. У кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відрізняти Русь від Московії» [Старіша].

Передусім у багатьох образних висловлюваннях про українську мову підкреслено, що мова – ідентифікатор нації. Насамперед це визнавав відомий український учений Олександр Потебня, який обґрунтував думку про те, що мова є однією з ознак нації, бо демонструє своєрідний спосіб мислення, є засобом передачі суспільного й виробничого досвіду: «Правильна, єдина прикмета, за якою ми пізнаємо народ, і водночас єдина, незамінна нічим і неодмінна умова існування народу є єдність мови... Вона є інструментом свідомості й елементарного оброблення думки, і, як інструмент, зумовлює прийоми розумової праці... Тому народність, тобто те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, щоб висловлюватися мовою, а в тому, як висловлюватися» [Потебня 1993, с. 187].

Як дорогоцінне надбання, скарб розглядав національну мову Борис Грінченко, що називав мову однією з ***прикмет*** народу, після зникнення якої втрачає свою ідентичність і народ: «Хоть і не можем заперечити, що язик народу не є виключно його єдиним добром, признати мусимо, що язик єсть одним із

найважливіших прикмет і скарбів народу. Стратить народ свій питоменний язик, перестає бути народом, перетворюється, нікчемніє, розпливається, як слина на воді між іншими народами. То теж кожний нарід, що почуває себе народом, дорожить рідною бесідою. Хто ображає річ народну, той ображає святощі народні, ображає весь народ» [Грінченко 1891, с. 203].

Про необхідність розвитку рідної мови як запоруки існування рідної культури, як умови, за якої розквітає й живе нація, говорив і Михайло Грушевський: «У наші часи нема вже старих універсальних культурних мов, кожна народність розвиває своєю рідною мовою культурну працю; весь культурний запас зберігається рідною мовою; мова стає питанням життя і смерті, „бути чи не бути" національного існування. Від вирішення цього завдання залежить, чи перейде цей народ до культурних націй, чи залишиться на становищі нижчих народів, що можуть задовольнити власними засобами лише нижчі культурні потреби свого суспільства, а для задоволення вищих потреб вони примушені вдаватися до чужої культури, чужої мови» [Грушевський 1907, с. 174]. Тому мову називають кров'ю нації («Мова – це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров – умре нація. Відбери в народу мову – і він загине» (Юліян Дзерович (1871 – 1943), священник Української греко-католицької церкви, галицький педагог [Лінгвістичні 2021, с. 8]); чинником консолідації нації («Мова в Україні – один з найважливіших чинників консолідації нації» (Микола Жулинський [Зорівчак])); найважливішим ідентифікатором народу («Мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії» (Ольга Федик [Федик 2000]); маркером нації («Мова – це те, що об'єднує людей, а націю робить сильною. Це найважливіший маркер національної самоідентифікації» (Іван Малкович) [Малкович 2018]).

Сергій Жадан підкреслює, що мовне питання в нашій країні надзвичайно заполітизоване, тому вибір мови спілкування – це і вибір політичної складової [Письменники 2013, Жадан].

Коротко описуючи історію української мови, Надія Красоткіна визнає, що без мови зникає й нація: «Топтали мову і душили, / Щоб українець онімів. / Здавалось, не було вже й сили, / Ні пісні доброї, ні слів. / Скалічена, принишкла мова. / Всі думали, що це вже – крах… / Лиш пісня пташки світанкова / Її будила у серцях. / І мова ніжно розквітала, / Приходила у дивні сни. / І колискової співала / Із першим подихом весни. / Ні, наша мова не вмирала, / Вона боролася й жила. / Як Фенікс – завжди воскресала / І до людських сердець ішла. / І ось вона – державна стала, / Чарівна мова з-поміж мов! / І барвами всіма заграла… / Ніхто цю мову не зборов! / Хоч знов перевертні з народу / Назад все хочуть повернуть, / У мови викрасти свободу / І перекрити світлу путь… / Народ поставить на коліна, / Щоб українець онімів. / Віддати в рабство Україну… / Хто ж ми без мови і без слів? / Ніхто… Як згине рідна мова, / Безликі станем ми, авжеж? / Загине й нація чудова / І рідна Україна – теж» [Красоткіна 2017].

Отже, класичну формулу, сформульовану ще Іваном Огієнком «*Допоки житиме мова – доти житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національности: вона розпорошиться поміж дужчими народами*» [Огієнко 2010, с. 4], наразі, імовірно, треба приймати так: поняття *національний* включає таку складову, як *мова* («Мова плюс спільна самосвідомість дорівнює, за дуже небагатьма винятками, поняттю „національний”» (Тетяна Малярчук) [Письменники 2013]).

Говорячи про мелодійність та милозвучність української мови, хочемо підкреслити, що ці риси нашої мови визнають відомі дослідники фонетики і фонології, зокрема Н. І. Тоцька: «Те, що українська мова відзначається особливою милозвучністю, відомо здавна, і, здається, ніхто не сумнівається в цьому тепер» [Тоцька 2000, с. 3].

Мелодійність, мелодику мови зазвичай розуміють як основний елемент інтонації і вимови, виражений у послідовності змін висоти тону (голосу). Проте це питання потребує детального висвітлення й обґрунтування, адже воно часто ототожнюється з евфонією чи інтонацією. «Мелодика організовує фразу, поділяючи її на синтагми та ритмічні групи;

розмежовує комунікативні типи висловлень (питання, спонукання, розповідь); постає одним із регулярних засобів вираження емоцій, модальних відтінків, іронії підтексту тощо» [Загнітко 2012, II, с. 172].

Проте милозвучність української мови вчені нерідко пов'язують із гучністю, виразною повнозвучною вимовою голосних і приголосних у сильних і слабких позиціях, та вокалічністю, перевагою голосу над шумом при утворенні звуків.

На цю особливість української мови звертали увагу здавна. Так, ще в другій половині XIX сторіччя Фрідріх Боденштедт (1819 – 1892), німецький поет, перекладач, який довго жив у росії, багато подорожував по Україні, відзначав: «У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужньою силою пронизує його любовні пісні... Справді, народ, що міг співати такі пісні і любуватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи...»; «Українська мова наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музикальними можливостями» [Старіша].

На мелодику української мови звернув увагу і Володимир Самійленко: «Відомо було досі, що вкраїнська мова своєю доброзвучністю займає одне з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами. Цю думку дуже легко пояснити фактами фонетики…» [Самійленко 1958, с. 376]. Але ототожнює він це поняття з милозвучністю («...жива народна мова має кілька дуже простих способів до уникнення збігу багатьох шелестівок, і через те слова єднаються плавно, легко до вимови, мова бринить повноголосно й музикально» [Там само]).

А між тим учені підрахували, що мелодійність створюється характером звучання звуків української мови. Так, шість голосних фонем української мови, які утворюються тільки з

допомогою голосу, від загальної кількості фонем складають 15,8%, тоді як приголосні фонеми – 84,2%. У мовному потоці співвідношення голосних і приголосних фонем змінюється: голосні становлять 41,8%, а приголосні – 58,2% (вирівнювання в мовному потоці кількості голосних і приголосних фонем здійснюється за рахунок дії закону висхідної звучності при побудові складів, а отже, переважають в українській мові відкриті склади). Якщо врахувати, що серед приголосних функціює десять сонорних фонем (при їх утворенні голос переважає над шумом) та десять дзвінких (при їх утворенні шум переважає над голосом, але голос присутній), то стане зрозумілим, що в мовному потоці звуки, при утворенні яких бере участь голос, переважають і складають близько 75%, а тому мова звучить як мелодія [УМЕ, с. 764–765].

Не випадково М. Наконечний, визначаючи особливості вимови голосних і приголосних в українській мові, підкреслював, що ненаголошені голосні в українській літературній мові, «як правило, різко, гостро не різняться своєю вимовою від наголошених: усі складові голосні… в усіх позиціях нормально є звуками повного творення, що зберігають голос, повнозвучну вимову, а також (за нечисленними, порівняно, винятками) й свою якість і в ненаголошених складах (різке скорочення, ослаблення, „напівглуха” вимова їх – рідке й нетипове для української мови явище)» [Наконечний 1958, с. 5].

Милозвучність – спроможність фонетичної системи мови створювати мелодійність звучання [Загнітко 2012, II, с. 196]; добре, приємне з погляду фонетичних і лексико-семантичних норм певної мови звучання окремих мовних елементів – звукосполучень, слів і словосполучень. Милозвучність української мови досягається природним чергуванням окремих голосних і приголосних, спрощенням у групах приголосних, використанням паралельних морфологічних форм слів однакового значення, зокрема службових слів: *у – в, ув – уві, з – із – зі, о – об, би – б* тощо. Милозвучність є одним із засобів підсилення виразності мови художнього твору внаслідок досягнення гармонійного добору звуків у тексті.

І. Огієнко в статті «Наочна таблиця милозвучності української мови», адресованій школярам [Огієнко 1996],

дохідливо пояснює, у чому виявляється милозвучність української мови, він створює таблицю, якою зручно користуватися при виборі варіанта префікса, суфікса, прийменника, сполучника.

Про мелодійність української мови говорить і Дмитро Павличко: «Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глинка і Чайковський, Барток і Стравінський користувалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови»; «Українська мова не бідна, не вульгарна… Вона має свою особливу музикальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як золотоносна річка, виблискує на хвилях народної пісні, переливається в душі нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі» [Вірші].

Видатні діячі культури виділяли багатство виражальних засобів української мови як одну з визначальних питомих рис. Йдеться передусім про лексичну та граматичну (морфологічну і синтаксичну) синонімію. Не випадково Павло Грабовський називав українську народну мову багатою й широкою («Народна мова така багата й широка, що затисняти її в рамки вузької граматичності та ще з крайового погляду – зовсім не розсудна річ» [Грабовський 1985, с. 295]); Челебі Евлія (1611 – 1679/1682) – богослов, державний діяч, мандрівник і письменник Османської імперії 17 століття – багатшою й всеосяжнішою, ніж найдавніші мови світу («Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші…» [Лінгвістичні 2021, с. 36]; Григорій Квітка-Основ’яненко – величною і витонченою («Мова, що має свою граматику, свої правила, свої звороти в мовленні, неповторні, які не перекласти іншою; а її поезія?! Хай спробують передати всю силу, всю велич, витонченість іншою!»).

Передові культурні діячі розуміли, що мова нашого народу така багата, що в ній легко віднайти потрібні засоби для творення термінології будь-якої галузі: «Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт унікальний – енциклопедія

кібернетики вперше в світі вийшла українською мовою в Києві» (Олесь Гончар [Гончар 2015]).

Про синонімійні багатства української мови свідчать її словники. Так, у словнику С. Караванського подано найбільшу кількість синонімійних груп (17 тис.) [Караванський 2000, с. 3], у *Словнику синонімів української мови* найповніше подано семантичні, граматичні та стилістичні характеристики кожної реєстрової одиниці (а їх нараховують 43960), уживання синонімів проілюстровано типовими для них контекстами [ССУМ].

Відомо, що, згідно з визнаною мовною універсалією, середня довжина синонімійної групи в багатьох мовах світу нараховує 12 – 15 слів. Проте синонімійні ряди української мови мають багато лексем, які не стали надбанням української літературної мови, але збережені в народній пам'яті і функціюють як діалектні. Так, скажімо Г. Богуцька зафіксувала в діалектах української мови 100 назв *чайки*, М. Павлюк – 100 назв *вітру*, М. Никончук біля 300 найменувань *джерела*. Про це Олесь Гончар сказав так: «Спільною духовною працею, активністю мислі, тактом і високим розумінням моральності людських взаємин лінгвістичний геній України витворював те, що сьогодні нанесено на атласи багатющих діалектів нації» [Гончар 2015].

Передові культурні діячі захоплювалися живописністю української мови, наявністю засобів для передачі найменших порухів думки, почуттів. Здатність лексем української мови набувати нових значень, переосмислюватися Микола Марр, відомий лінгвіст, історик, етнограф, археолог, назвав полісемантизмом, що засвідчує давність мови: «...Пережиток полісемантизму характеризує українську мову щаблем розвитку більш стародавнім, ніж інші індоєвропейські мови» [Старіша].

Іван Вихованець секрет живописності вбачає в неповторному й багатому лексичному запасі української мови та специфіці граматичних форм: «Мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя: океан слів і граматику» [Вихованець 1987, с. 21].

Значні мовні засоби накопичено в українській мові і для передачі психічних станів людини: «Українці для виявлення

емоцій, почуттів (чи закипить у серці гнів, чи охопить журба, чи ніжність розм'якшить серце) мають мову, що злеліяна … піснями любові» (Амвросій Метлинський); «Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або ласкаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє і так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає» (Косинка Григорій (1899 – 1934), український письменник-новеліст [Лінгвістичні 2021, с. 102]).

Проте майстри поетичного художнього слова переконані, що лексичні запаси мови слід використовувати вміло: «О слів жорстока і солодка влада! / Не опечись на їхньому вогні! / Такі близькі звучанням „рада" й „зрада"! / Які ж провалля поміж них страшні! / Ти – весь у слові, як у сповиткові, / З колиски до калини на горбі... / І вже коли ти похитнувсь у слові, / Вважай, що похитнувся у собі» (Олійник Борис); «Пущене поміж люди слово проростає швидше, ніж будь-яке насіння» (Мушкетик Юрій [Лінгвістичні 2021, с. 95]).

Серед питомих ознак української мови називають і такі, як потужність, яку вбачають у здатності мови чинити спротив асимілятивним діям, зберігати накопичені багатства в несприятливих для розвитку мови обставинах, та могутність. Причини потужності вбачають у збереженні традиційних засобів вираження думки та здатності до оновлення лексичних засобів і граматичних форм: «Незвичайна одноцілість української літературної мови сильніша, ніж історичні акти, які шматували територію, ненарушена в народі історична традиція, що зуміла натхнути новітню інтелігенцію сучасними ідеалами, запевнила нашій літературі розвиток, якого не сподівалися від нас більші державні народи» (Михайло Рудницький [Зорівчак]).

Слушною вважаємо й думку про те, що могутність мови свідчить про могутність її творця – українського народу, лінгвістичний талант і простої, і поетично обдарованої людини: «Могутність мови – це духовна могутність народу. Саме народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його генії і таланти високо підносять авторитет рідного слова, вплітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди» (Микола Шумило [Зорівчак]).

Доведено, що мова зберігає історичну ідентичність нації («У гулі століть, у нездоланності народної пісні, у злотах мислі, у праці і борні зростало і розпросторювалося на світ найкоштовніше творіння українського народу, основа його духовності – рідна мова» (Іван Вихованець [Зорівчак])). А це, як стверджує український учений-мовознавець, етнограф, історик, педагог Омелян Патрицький (1840 – 1895), виявляється не лише в стародавніх писемних пам'ятках, а й понині вживаних топонімах, які не випадково називають свідками й нащадками історії, пам'ятками мови: «Нема, окрім Русинів, другого народу слов'янського, котрий би на своїй землі знаходив стільки дорогих, одвічних, до нині збережених пам'яток і споминок. Куди не вержемо оком, все пригадує нам освячену віками нашу старовину. Назви, як Бескид, Бори (Медобори), Галич, Теребовля, Червень, Звенигород – одні ведуть нас до часів Христових, другі в далекі-далекі правіки, ще до початку першого осідку наших предків на сій землі» [Тематична].

Мова оберігає культурний і інформаційний суверенітет народу: «Ніякі спокуси й аргументи не переконають нас віддати перевагу не своїй рідній, хоч і вбогій та загнаній літературі, – а чужій, хоча й близькій нам і гордій своїм багатством і всесвітнім значенням. Не багатством творів і не ступенем світового значення вимірюється висока цінність і велика притягальна сила південноруської літератури, а тим, що в її скромному змісті і формі кожна жива душа багатомільйонного південноруського народу знаходить те, чого не знайде в жодній літературі світу. – У своїй рідній літературі й мистецтві ми знаходимо самих себе, своє власне життя, свою інтимну побутову і природну обстановку, свої непідробні мораль, ідеали і смаки, свою живу душу...» [Михальчук 1909, с. 75].

Мову й культуру нерідко розділити складно, бо явища культури зазвичай виражені вербально, а сама мова є культурним надбанням: «Мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини» (Станіслав Лем (1921 – 2006), польський письменник-фантаст [35 найкращих]).

І це не випадково. За висновками вчених, антропологічний склад українців, порівняно із сусідніми народами, є досить однорідний: «Усі антропологічні типи українців за

пріоритетними ознаками дуже близькі, а за деякими рисами навіть тотожні. За оцінкою одного з провідних сучасних антропологів Сергія Сегеди в антропологічному складі українського народу знайшли відображення багатовекторні етногенетичні процеси, що мали місце на Південному Заході Східної Європи упродовж тисячоліть. У них брали участь різні за походженням морфологічні компоненти, витоки котрих можна знайти як на території України, так і за її межами, насамперед тих слов'янських племен, які заклали основу давньої української народності» [Антропологічний 2020, с. 524].

Суспільний досвід народу ословеснений у нормах поведінки особистості, традиціях суспільного життя, професійних навичках, звичаях, прикметах, усній народній творчості: «Слово лихе чи привітне, криве чи ласкаве, гостре чи улесливе, чорне чи красне, чесне чи нещире є кодексом поведінки. З одного почутого слова ми розпізнаємо, хто є хто і звідки. Слово – візитна картка: віку, професії, соціального стану, країни і громадянства, рідного краю. Слово гуртує людей у народ і будує державу. Нарешті слово охороняє культурну цінність та інформаційний суверенітет нації від нашестя чужого слова» (Віталій Радчук [Лінгвістичні 2021, с. 112]).

Мова – це націєтворчий код народу, у ній виявлена ментальність комунікантів, їхні духовні традиції: «У світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління лишаються в мові – у спадщину потомкам. Мова є найважливіший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одне велике, історичне ціле. Вона не тільки виражає життєвість народу, але є саме це життя» (Костянтин Ушинський [Лінгвістичні 2021, с. 15]).

Значення рідної мови для окремої особистості безцінне, бо, пізнаючи мову, ми пізнаємо самих себе. Літературна мова як одна з оброблених і удосконалених форм існування національної української мови – це джерело художньо-естетичних цінностей нації, які оприявлюють культуру людських взаємин, традиції спілкування, консолідуючи мовну

спільноту в націю: «Літературна мова – освячена культурою спілкування загальнонародна мова, що через освіту, книгодрукування, виконання важливих суспільних функцій виступає засобом консолідації нації»; «Сьогодні маємо визнати, що літературна мова, культивована освітою, комунікативною практикою освічених людей у ХХ ст., входить у нові сфери сучасної комунікації. Це мова дипломатії, міждержавних зв'язків, розширення словника економічної, фінансової, банківської, юридичної діяльності» (Світлана Єрмоленко [Єрмоленко 2007, с. 111]); «Літературна мова – неоціненний народний скарб, і ставитись до неї треба творчо, уважно, дбайливо, особливо при спробах категоричного визначення деяких закономірностей її розвитку, зокрема становлення деяких норм» (Алла Коваль [Коваль 1964, с. 128]).

Мова багатогранна. Вона і засіб спілкування, і акумулятор духовності, високої моральності: «Мова не просто інформативний засіб спілкування, хоч і важливий. Вона – це глибоке джерело художньо-естетичних цінностей, постійний і невичерпний акумулятор духовності, емоційності, високої моральності» (Анатолій Бортняк [Лінгвістичні 2021, с. 9]).

Мова і засіб оволодіння знаннями, генератор розвитку науки, і засіб інформування, інтелектуального розвитку особистості: «Літературна мова є засобом здійснення найвищих громадських і культурних завдань. Нею користуються державні й громадські організації та установи, школа, наука, художня література, газети, журнали, театр, радіо, кіно...» (Алла Коваль [Коваль 1964, с. 127]).

Мова лежить в основі витворених народним генієм пісень, казок, паремій; вона постала в українській художній поезії та прозі як нев'янучий феномен світових світочів письменства: «Мова багатомільйонного українського народу належить до числа найбільш розвинених і досконалих мов світу. Цією мовою створені немеркнучі й величні художні цінності – українська літературна класика, якою ми пишаємося, бо це вагомий внесок нашого народу у всесвітню художню скарбницю» (Петро Панч [Панч]).

Мова – явище реальне, матеріальне і водночас містичне. Магія українського слова постає в реальному світі народних

традицій, покликаних оберігати свою родину від усього лихого, темного, запобігати злим силам: «Мова – містичне ядро нації, тобто щось об'єктивно дане, що живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси, те, що може видобутися на поверхню свідомості й стати керманичем усіх національних змагань у всіх ділянках життя» (Олександр Потебня [Лінгвістичні 2021, с. 9]); «Немає магії сильнішої, ніж магія слів» (Анатоль Франс [Лінгвістичні 2021, с. 98]).

Мова народу – свідок його морального здоров'я: «Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу – це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже мовою нації визначається моральне здоров'я народу, його розвиненість, культурність. Усе це також визначатиме образ і творчу спромогу України в сім'ї цивілізованих демократичних держав» (Олесь Гончар [Зорівчак]).

Пророчими є слова Томаса Девіса, які цитувала Леся Українка: «Нація повинна боронити свою мову більше, ніж навіть свою територію» [Лінгвістичні 2021, с. 29].

Узагальнює подану характеристику мови вірш Ф. Пантова: «Мова – краса спілкування, / Мова – як сонце ясне, / Мова – то предків надбання, / Мова – багатство моє. / Мова – то чиста криниця, / Де б'є, мов сльоза, джерело, / Мова – це наша світлиця, / Вона як добірне зерно. / Мова – державна перлина, / Нею завжди дорожіть: / Без мови немає країни – / Мову, як матір, любіть!» [Пантов].

Загалом аналіз лінгвістичних афоризмів, авторами яких є науковці, передові культурні діячі минулого і сучасності, засвідчує, що до найважливіших питомих рис української мови вони зараховують потужність, багатство виражальних засобів, мальовничість, живописність, милозвучність, мелодійність, гнучкість морфологічних і синтаксичних засобів, поетичність української мови. Ці риси наразі підтверджено науковими розвідками сучасних учених. Мелодійність і милозвучність української мови обґрунтована особливостями вимови голосних і приголосних звуків, будовою українського складу та кількісними показниками частоти звуків, утворених з участю

голосу, у текстах різних стилів. Потужність підтверджена стійкістю мовних засобів упродовж століть, багатство виражальних засобів – довжиною рядів лексичних синонімів, розмаїтістю граматичної і синтаксичної синонімії. Мальовничість, живописність, поетичність підтверджена класичними прозовими та поетичними текстами, що збагачують світову культуру.

СЛОВО ПРО КОБЗАРЕВЕ СЛОВО

Для всебічного системного вивчення ідіолекту будь-якого письменника важливого значення набуває лексикографічна репрезентація його мови. У цьому плані цікавим є словник «Поетичне слово Кобзаря», упорядкований І. І. Меншиковим і Н. В. Підмогильною, у якому зібрано компоненти атрибутивних конструкцій, безпосередньо й опосередковано використані в українських і російських поезіях Т. Шевченка (Дніпропетровськ, 1993) [Меншиков 1991].

У вступній частині словника автори зазначають: «Слово поета само собою вже оголює і концентрує його думки і почуття, а через те й впливає на читача. Але якщо це слово ще й вдало сполучено з іншими словами, його внутрішній образ набуває особливої сили, виразності, наповнюється новим, більш глибоким змістом. При цьому поетизується вже все словосполучення, яке по суті набуває ваги самостійного художнього витвору, здатного висвітлити як соціальну установку і творчий задум поета, так і його неповторний внутрішній світ» [Меншиков 1991, с. 3–4].

Словник складається з двох частин. У першій – «Атрибутивні конструкції в українських поезіях Т. Г. Шевченка» – подано 937 іменників, що мають від 79 до одного означення. З *Словника* видно, що найбільш функційно навантаженими в українських поезіях Тараса Шевченка є слова *дитина*, *дитя*, *дитятко*, *дитяточко*, *діти*, *діточки*. А також *людина*, *люде*, *люди*; *мати*, *матінка*, *матір*; *земля*; *очі*, *око*, *оченята*, *очиці*; *серце*, *серденько*; *сльози*, *слізоньки*, *сльоза*,

сльозина; *дівчина*, *дівча*, *дівчата*, *дівчаточка*, *дівчинонька*; *душа*.

У другій частині – «Атрибутивні конструкції в російських поезіях Т. Г. Шевченка» – уміщено 289 іменників, перший із яких – *сон* – має 16 атрибутивів, а останній – *Ян* – один. До найбільш функційно навантажених у російських творах Кобзаря входять такі субстантиви: *сон*, *Оксана*, *земля*, *друг*, *серце*, *тоска*, *речь*, *день*, *душа*, *путь*, *доля.*

Лексема *слово*, уживана в українських творах поета 178 разів [Ващенко 1982, с. 38], має такі означення: *боже*, *велике*, *веселе*, *дівоче*, *добре*, *єдине*, *живе*, *коротке*, *ласкаве*, *мертве*, *мудре*, *найкраще*, *неветхеє*, *недревлє*, *незле*, *нове*, *огненне*, *підбите*, *пророче*, *розтленне*, *розумне*, *святе*, *тихе*, *химерне*, *христове*, *щире*. Лексема *мова* сполучене з такими прикметниками: *божа*, *босфорова*, *людська*, *московська*, *немудра*, *Петрова*, *хитра*, *хрещена*, *щира*. Лексема *слово* займає у *Словнику* 14 позицію за кількістю означень до нього (усього в творах поета виявлено 26 атрибутивів), лексема *мова* – 76 позицію (іменник *мова* має 9 атрибутивів).

У російських поезіях Тараса Шевченка лексема *речь* займає сьому позицію за кількістю означень до нього і має 9 означень: *вольная, дочерняя*, *живая*, *звучная*, *кроткая*, *пламенная*, *последняя*, *тихая*, *тихостройная*), лексема *слово* – 46 позицію і має 4 означення (*великое*, *всесильное*, *лучшее*, *тяжолое*); лексема *мова* (*язык*) – 287 позицію і має одне означення (*тайный*).

У *Словнику* подано також ілюстративний матеріал до слів *дитина* і *людина* [Меншиков 1991, с. 50–60], *святий* і *старий* [Там само, с. 101–121], а також *сон* і *Оксана* [Там само, с. 133–135] та *святой* і *прекрасный* [Там само, с. 147–150]. Якщо ж дібрати ілюстративний матеріал до слів *слово*, *мова*, *речь*, *язык*, то найбільш стилістичного ефекту ці лексеми набувають у таких рядках: «…Старий заховавсь / В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, / Щоб вітер по полю слова розмахав, / Щоб люде не чули, бо то **боже слово**, / То серце по волі з богом розмовля…» [Шевченко 1997, Перебендя, с. 44].

За семантикою епітети до лексеми *слово*, як зазначає С. Я. Єрмоленко, «окреслюють два полюси авторської оцінки: з

одного боку, *святеє, добре, ласкаве, великеє, тихо-сумне, щире* і под., з другого – *мертве, розтленноє, лихе,* причому позитивні епітети до іменника *слово* переважають. У позитивному спектрі чітко визначаються два напрями означуваності – „ласкавість”, „ніжність”, „сум” і „велич”, „пророцтво”, „сила”» [Єрмоленко 2007, с. 281].

Пророче, правдиве й святе слово поет найчастіше номінує як *боже,* що має життєдайну силу, спонукає для єднання і братерства: «…І тихнуть **божії слова**, / І в келії, неначе в Січі, / Братерство славне ожива…» [Шевченко 1997, Чернець, с. 333]; «… Пошли мені **святеє слово**, / Святої правди голос новий!...» [Там само, Неофіти, с. 485].

Ідея комфортного спілкування рідною мовою проглядається у висловах *щире, ласкаве, дівоче, тихе слово*. «У контексті невольничої поезії вислови *слово тихе, святе слово* конденсують у своєму значенні ідею рідного слова, рідної мови, якою поет мережить свої думи» [Єрмоленко 2007, с. 282]: «… Минулося. Помагало – / Ласкаве дівоче / **Щире слово**…» [Шевченко 1997, Мар’яна-черниця, с. 127]; «… Не забудьте пом’янути / Незлим **тихим словом**» [Там само, Заповіт, с. 278]; «…А душу треба розважать, / Бо їй так хочеться, так просить / Хоч **слова тихого**. Не чуть…» [Там само, В неволі, в самоті немає, с. 420]. Словосполучення *тихе слово* наповнене також семантикою дружби, любові, кохання: «…Якеє **тихеє** ти **слово** / Тоді б промовила мені?...» [Там само, Якби зустрілися ми знову, с. 377].

Суспільного значення набуває лексема *слово* при сполученні з прикметниками *новий, огненний*. У мовно-поетичному світі Шевченка правдиве *слово* асоційоване не лише з божим словом, а й з *новим, огненним,* пристрасним, дієвим, закличним. «Словосполучення високого поетичного лексикону *слово правди, слово істини* формально співвідносяться з віршовими структурами, побудованими за законами народнопісенної поетики; між поняттями „слово” і „правда” наявні семантичні вертикальні зв’язки» [Єрмоленко 2007, с. 185]: «…І **тихим**, **добрим**, **коротким словом** / Благовістив їм **слово нове**…» [Шевченко 1997, Неофіти, с. 488]; «…Своїм

святим огненним словом! / Ти дух святий свій пронесла…» [Там само, Марія, с. 530].

Легкість спілкування з однодумцями, друзями виливається в образ *веселого слова*: «…Не вернуться знову / Літа мої молодії, / **Веселеє слово** / Не вернеться…» [Там само, Три літа, с. 277].

Слово відоме, древнє протиставлене в поезії Т. Шевченка новому, що несе прозріння і спасіння. Це слово надії на краще майбутнє, мрія про процвітання України: «…Не ветхеє, не древнє слово / **Розтлєнноє**, а **слово нове**… / Меж людьми криком пронесе. І люд окрадений спасе» [Там само, Осії. Глава XIV, с. 534].

Нездійсненні мрії, ідеально довершений спосіб життя асоційований у поета з химерою, якої не може бути в реальності: «…Ні, не заховаю, бо душа жива. / Як небо блакитне – нема йому краю. / Так душі почину і краю немає. / А де вона буде? **химерні слова**!...» [Там само, Гайдамаки, с. 57].

Тарас Шевченко уводить словосполучення *мертві слова* в експресивно забарвлений текст зі складними семантичними відтінками, де протиставлено поняття *розумні люди* і *дурень*, вжиті в переносному значенні. Тут словосполучення *мертві слова* сприймається як нікому не потрібне заглиблення в історичне минуле, актуалізація колишньої звитяги повстанців, про яку вже ніхто не хоче пам'ятати: «…Ви розумні люди – / А я дурень; один собі / У моїй хатині / Заспіваю, заридаю, / Як мала дитина. / А що дурень розказує / **Мертвими словами**…» [Там само, Гайдамаки, с. 58], що підтверджено подальшим контекстом: «…А **розумне** ваше **слово** / Брехнею підбите…» [Там само, Гайдамаки, с 59]; «…Буде з мене, поки живу, / І **мертвого слова**…» [Там само, Гайдамаки, с. 61].

У дослідженнях Світлани Єрмоленко знаходимо думку про те, що з часом поетові слова набувають нібито нових смислів, несуть на собі відбиток авторства і водночас легко входять у нові мовно-літературні контексти, оновлюючи свій асоціативно-образний зміст. Лексема *слово* у відомому вислові «*Возвеличу малих отих рабів німих. Я на сторожі коло них поставлю слово*» наразі прочитується «як виразник української національної культури, як засіб консолідації нації», а не просто

як мова, твори поета, як це трактували раніше. «Осмислення національно-культурних цінностей через Шевченкове слово, – підкреслює Світлана Єрмоленко, – показовий суспільно-світоглядний, художньо-естетичний процес. Мова Шевченка відкрита для сприйняття новими і новими поколіннями. Відкритість її – це і є нове асоціативне мислення, що спричиняється до виникнення або переосмислення крилатих висловів» [Єрмоленко 2007, с. 280].

Складних семантичних відтінків у поезіях Тараса Шевченка набуває й лексема *мова*: «…Повіє вітер по долині – / Пішла дібровою руна, / Руна гуляє, **божа мова**…» [Там само, На вічну пам'ять Котляревському, с. 15]; «…І море ревнуло **Босфорову мову**, / У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові…» [Там само, Гамалія, с. 167]; «…Батько останню корову / Жидам продав, поки вивчив / **московської мови**…» [Там само, Сон, с. 204]; «…Праведная душе! прийми мою **мову** / **Не мудру**, та **щиру**. Прийми, привітай…» [Там само, На вічну пам'ять Котляревському, с. 16]; «…Що на **мову** на **Петрову** / В глухій домовині усміхнуся…» [Там само, Мар'яна-черниця, с. 126]; «…Без золота, без каменю, / Без **хитрої мови**…» [Там само, До Основ'яненка, с. 51]; «…Стрепенулись соколята, / Бо давно не чули / **Хрещеної** тії **мови**…» [Там само, Гамалія, с. 169].

Цими рядками Тарас Шевченко промовляє до нас щирим неквапливим словом про найсокровенніше – українську поезію, свої вірші, українську мову.

ОБРАЗНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ І. Я. ФРАНКА ПРО МОВУ (на матеріалі поетичних творів)

Усвідомлюючи складну природу мови, І. Я. Франко говорить про незліченні її багатства, що втілено в метафориці вірша «Народе мій, замучений, розбитий»: «Народе мій, / Задармо в слові твойому іскряться / І сила, і м'якість, дотеп, і потуга, / І все, чим може вгору дух підняться?» Поет ніби дивується й не може повірити, що все це хтось може не цінувати й ставитися байдуже до найдавніших мовних надбань народу.

Уявляючи мову як утілення думки, І. Франко вербалізує зв'язок мови і свідомості по-своєму: «Мова росте елементарно, разом з душею народу».

Тисячі сторінок наукових праць було написано про те, яким має бути слово в устах людини. За Біблією, найкраще, коли воно правдиве й необлудне, доречне, богобоязливе, немарнослівне, добре, доброзичливе, розсудливе, відкрите, відверте, терпеливе, стримане, поблажливе, лагідне, несварливе [Бабич 2009, с. 52 – 53]. І. Я. Франко у слові цінував передусім щирість і сердечність: «Якби ти знав, як много важить слово, / Одно сердечне, теплоє слівце! / Глибокі рани серця як чудово / Вигоює – якби ти знав оце! / Ти, певно б, поуз болю і розпуки, / Заціпивши уста, безмовно не минав, / ти сіяв би слова потіхи і принуки, / Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, – / Якби ти знав!» («Якби ти знав, як много важить слово…»). Однісіньким словом своїм рідна людина близьку людину «Могла б героєм, генієм зробить, / Обдарувать надією й спокоєм, / Заставить все найвищеє любить» («Привид»), адже «Гордая мова – вітер зимний» («Ой ти, дубочку кучерявий»). Так поет прагнув довести, що щире, добре й лагідне слово здатне творити дива, воно дуже важливе для конкретної людини.

Нерідко людина послуговується правдивим гострим словом, яке стає її порятунком: «Ой ти, дівчино, з горіха зерня, / Чом твоє серденько – колюче терня? / Чом твої устонька – тиха молитва. / А твоє слово остре, як бритва» («Ой ти, дівчино, з горіха зерня»).

Поет, знаючи ціну доречного слова, не любив порожні слова, балаканину, якою нічого не можна змінити, тому писав: «Слова – полова, / Але огонь в одежі слова – / Безсмертна, чудотворна фея, / Правдива іскра Прометея» («Лісова ідилія»). І. Я.Франко переконував: важливо, щоб правдиві слова проголошували істину, тоді суспільство зміниться на краще.

Будучи сином своєї доби, І. Я. Франко відстоював право української мови на літературну обробку, стверджував, що українська мова здатна виконувати функції, покладені на неї як на багатофункційну мову, що може задовольнити потреби суспільства у спілкуванні. Дискутуючи з опонентами, які називали нашу мову діалектом російської мови, поет впевнено

говорив: «Діалект чи самостійна мова? / Найпустіше в світі се питання – / Міліонам треба того слова / І гріхом усяке тут хитання» («Антошкові П. (Азъ покой)»). Переконаний у тому, що діалект упродовж багатьох років був надійним засобом спілкування для мільйонів людей, І. Я. Франко додає: «Діалект…, а ми його надишем / Міццю духа і огнем любові. / І нестертий слід його запишем / Самостійно між культурні мови» («Антошкові П. (Азъ покой)»).

Усталення українського правопису на західноукраїнських землях відбувалося своєрідно. Тут до 60-х років XIX ст. користувалися переважно церковнослов'янським кириличним письмом. Так, «Граматика руського язика» Я. Головацького (Львів, 1849), що до 1862 р. служила основним посібником з української граматики, була надрукована церковнослов'янським шрифтом. Проте правописні питання стояли дуже гостро, запеклу полеміку викликали спроби латинізації українського письма в 1858 р., що виявилось у цілу азбучну війну, яскраво описану І. Франком («Азбучна війна в Галичині 1859 року»).

Після 1848 року згідно з ухвалою собору руських учених на західноукраїнських землях поширився історико-етимологічний правопис (в основу були покладені принципи написання, вироблені М. Максимовичем). З поширенням фонетичного правопису на Східній Україні (кулішівки) тривалий час точилася гостра боротьба між прибічниками фонетичного та етимологічного правопису. Ця подія яскраво описана в сатиричному вірші І. Франка «Марш галицько-руських „твердих"»:

Далі, браття, буки в руки,
Муж до мужа, остро в бій!
Хоч би сікли нас на штуки,
Кождий твердо стань і стій!
Уставайте з гробу мари,
Вилізайте раки з нор!
Загукайте аж до хмари:
«Йори, єри, йор-йор-йор!»

Фонетичну бийте гідру,
Щоб і духу не було!

За омегу очі видру,
Зуби виб'ю за зело,
А за фтиту бий в ланіту,
Щоби знати пальців п'ять!
Наша пісня звісна світу:
«Кси-пси, кси-пси, ять-ять-ять».

Хто нам іжицю відчахне,
Того в міх та й у ріку!
Буде знати, чим то пахне,
Хто нарушить унику.
Щоб на небі сонце згасло,
Щоб уся пропала Русь –
Нам найстарше наше гасло:
«От-ен, от-ен юс-юс-юс!»

Задумавши вірш у формі маршу, І. Я. Франко вочевидь стає на захист тих, хто відстоює принципи фонетичного правопису. Розгорнута поетична метафора, яка проходить наскрізною лінією упродовж усього вірша, допомагає створити уявну картину азбучного бою. Влучні алегорії викликають іронію, що з часом переходить у сарказм. Загалом поезія відтворює запеклу боротьбу між опонентами при обговоренні правописних питань.

Отже, у поетичних творах І. Я. Франка порушено низку питань, які були предметом обговорення в другій половині XIX століття. Це проблема сутності мови, важливості головних її функцій (комунікативної та когнітивної), які пов'язані з фатичною (мова є засобом встановлення контакту), волюнтативною (волевиявлення, впливу), кумулятивною та історико-культурною (мова здатна зберігати все те, що виробила нація за всю свою історію в духовній сфері – національну самосвідомість, культуру, історію). У поезіях І. Я. Франка відбито процеси становлення української літературної мови загалом та орфографії зокрема.

Можна з упевненістю сказати, що в поетичних творах І. Я. Франко відобразив ті ж складні мовні питання, які були предметом його публіцистичних праць. Одне слово, публіцистика і наукові праці поета надихали його на поетичні

рядки, у яких закарбовано погляди письменника на актуальні питання функціонування української мови та її сутність, зв'язок з етнокультурою.

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ІНТЕГРАТОР (ПАВЛО ГРИЦЕНКО ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ)

Наш час, початок XXI століття, якого ми всі так чекали, позначений жахіттями не лише активних бойових дій в Україні, а й складнощами гібридної війни. А це потребує вироблення чіткої позиції у багатьох питаннях, пов'язаних із державністю України. Це передусім стосується і питань функціонування й розвитку мови, і проблем мовного будівництва та розширення мовного простору. В українськоцентричній Україні має функціонувати українська мова як ідентифікатор нації і держави, хоч водночас має панувати повага до інших мов і культур.

В умовах, що склалися, зростає роль наукового осягнення та науково-популярного викладу тлумачення сутності мови як окремої субстанції, визначення найхарактерніших ознак української мови як мови державної, осмислення науково виважених і доведених багатьма дослідниками гіпотез походження української мови, мовного вибору мови спілкування та ін. Багато значить також розвиток наукових основ функціонування усного і писемного мовлення, їхньої взаємодії, розвіювання міфів, які складалися століттями, пропагувалися в радянській Україні як єдино істинні й закріпилися у свідомості носіїв мови.

Наразі активну позицію щодо мови займає Оксана Забужко. Згадаймо її публічні виступи «Не бійтесь говорити українською», а також численні публіцистичні статті [Забужко 2012, 2017, 2021]. Пам'ятаємо чітку позицію щодо мови Павла Мовчана [Мовчан 2019], Сергія Жадана [Жадан 2019], Ірини Фаріон [Фаріон 2022; Про українську 2017], Олександра Авраменка [Авраменко 2020] та інших знакових постатей України, науковців, письменників.

У справі захисту, популяризації та розвою української мови багато робить український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко, який у серії телепередач, багатьох публіцистичних статтях порушує актуальні для сьогодення питання функціювання української мови, адресуючи їх і політикам, і науковцям, і історикам, і пересічним мешканцям України, аби привернути увагу до гострих мовних проблем, розвіяти існуючі ще з часів радянського союзу міфи та спрямувати суспільну думку в русло демократичного розвитку державності в Україні й усьому світі. У публіцистичних наративах професора порушено нагальні питання функціювання мови. Саме цим можна пояснити увагу і зацікавлення ними громадян України, про що свідчать десятки тисяч переглядів цих публічних виступів та коментарі до них.

У публіцистиці Павла Гриценка порушено цілу низку лінгвістичних питань, які хвилюють і вченого, і пересічного жителя країни. Серед них найперше хотілося б виділити головні, до яких передусім відносимо таке: що являє собою українська мова як лінгвальна субстанція?

Відповідаючи на це питання, учений виходить з того, що українська мова – це потужна система систем, яка упродовж тривалого розвитку слово- та формотворення накопичила механізми самозбереження й самовдосконалення, що забезпечило її поступову еволюцію. Українська мова «могутня своїм структурним розмаїттям і багатовіковими традиціями». Вона вистояла в епохи бездержавності, чужомовного домінування й цілеспрямованого лінгвоциду, без належної підтримки й захисту пройшла тернистий шлях розвитку й удосконалення народом-мовотворцем [В 2014]. Ці слова вченого перегукуються з відомим лінгвістичним афоризмом Івана Огієнка: «…наша рідна мова – це наша окраса, це наша душа, це наша ознака національно-культурного життя. Зародившись десь на світанні суспільного слов’янського життя, мова наша перенесла страшне лихоліття татарщини, пережила утиски Польщі, здержала наскоки Москви, і проте дійшла до нас чистою, свіжою, звучною, незаплямованою, справді щирослов’янською мовою» [Огієнко 1918]. В обох образних

висловлюваннях підкреслено велику роль природніх процесів розвитку мови, які, попри динаміку мовних явищ, забезпечують збереження засобів вираження думки.

Наступною особливістю української мови, як і мови взагалі, є, на думку вченого, те, що мова сама по собі «дуже голографічна», тобто така, що має в своєму арсеналі технології для точного запису, відтворення і переформатування висловлювань. «Це як окрема багатовимірна сутність, що має імпульси інформаційні й імпульси впливу на суспільство. Мова – це не техніка, з допомогою якої ми передаємо якусь інформацію. Мовець віддає частину себе через спілкування з іншим, він передає свою енергетику, добирає ті засоби, які найбільш прийнятні в цій ситуації. Мовець і слухач вдаються до варіативності при переході з одного регістру в інший» [Коли з'явилась 2021]. Про те, що мовою можна передати найтонші порухи людської душі, говорили не раз. У багатьох сентенціях про мову підкреслено, що мова, слово має свою силу. Ним можна возвеличити людину і принизити, можна розвеселити й засмутити. Олесь Гончар про це пише так: «Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу» (Олесь Гончар).

Мова – це суспільний і енергетичний код нації [Коли з'явилась 2021]. Про це свідчить зв'язок мови і світобачення та світовідчуття народу, тобто його ментальності. Наразі багато вчених фіксують зв'язок мови з ментальністю. Він виявлений при найменуванні осіб, предметів, явищ (пригадаймо, як учені пояснюють різницю внутрішньої форми слів *дружина* в українській мові і *супруга* в російській); при вторинній номінації осіб (пор.: *худий, як скелет*, *як драбина* і *худой, как щепка*); при загальному аналізі етнічних особливостей характеру. Скажімо, такі вчені, як І. Марчук, М. Шемкевич, Д. Чижевський, довели, що значущими для українців є такі цінності: ставлення до землі як до Батьківщини-матері, до своїх культурно-історичних цінностей, толерантність щодо інших культур, релігій; волелюбність; перевага чуттєвого над раціональним. У мові ж

ми це спостерігаємо у вигляді нагромадження певних одиниць на всіх рівнях – у фонетиці, граматиці, лексиці, фразеології, усталених висловах, більших чи менших текстах, зокрема прислів'ях, приказках, піснях тощо. Навіть при виявленні кількісного складу частин мови в текстах, написаних різними мовами, учені вбачають відображення певних ментальних рис народу [Чижевський 1991; Сіромська 2017].

У мові відображені культурні традиції народу. Доводячи це, Павло Гриценко констатує, що «остаточному знищенню української мови, обмеженню сфери її функціювання до окремої територіальної зони (мовного гетто) чи професійного сегмента завадили кілька обставин». Це, зокрема: 1) національна свідомість значної кількості населення, 2) історична пам'ять частини української спільноти; 3) традиції української народної словесної творчості; 4) визнані всім світом здобутки українськомовної писемності й літератури (твори Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, блиск майстрів українського слова XIX – XX сторіч); 5) зразки українськомовної наукової продукції з-поза гуманітарної сфери; 6) збереження (бодай у вельми редукованому вигляді) українськомовної церкви. А «ще… жива традиція виборювання прав української мови, всього українського: від символічного Шевченкового «караюсь, мучуся… але не каюсь» аж до офірування життя – протестів-самоспалень (як вчинив на Чернечій горі 21 січня 1987 року незабутній Олекса Гірник!)» [В 2014].

Слова, їхні поєднання, звуковий лад, граматику Павло Гриценко умовно називає технічним арсеналом, тоді як серцевиною мови є, на думку вченого, «передаваний нею величезний за обсягом культурний, інформаційний світ (нікому не потрібна мова, якою нічого сказати!)» [В 2014]. А, отже, «**мова** – це й багата культура, різноманітні форми передавання інформації, гра ними» [УК 2013].

Українська мова автохтонна. Цю тезу вчений обґрунтовує, вдаючись до розгляду гіпотез походження української мови й репрезентуючи найбільш достовірну з них: «На цих теренах мова дуже давня. Українці на цих теренах автохтони. Про давність будь-якої мови ми можемо говорити за двома

критеріями. Перший критерій – це писемні пам'ятки, де вона задіяна. Це метод документально-текстовий. Другий критерій полягає в тому, що ми шляхом зіставного вивчення мов бачимо, як постало те чи інше явище. Це метод порівняльно-історичний. Цим займається велика кількість науковців. Вони у пошуках фактажу, істини чи аргументації. На підставі порівняльно-історичного вивчення мов було доведено, що на кінець V століття нашої ери – на початок IV століття ще існувала праслов'янська єдність. А потім уже починається власна історія кожної слов'янської мови. Українська мова напрочуд цілісна структурно. У ній збереглася маса праслов'янської лексики, що засвідчено в етимологічних словниках» [Коли з'явилась 2021].

Українська мова належить до високорозвинених старописемних мов і посідає визначне місце серед мов світу. За кількістю носіїв їй належить друге місце серед живих слов'янських мов і 14 серед кількох тисяч мов світу. За походженням О. Царук відносить українську мову до антської групи за типом граматичної будови, що зберігає особливості носіїв пшеворської культури. Павло Гриценко доводить, що більш як тисячолітня історія писемності в Україні свідчить про високий інтелектуальний рівень наших предків: «У X столітті у нас з'являється християнська віра і писемність. І кожна церква повинна була мати певний набір церковних книг. А ще ізборники, у яких описувалися певні історичні факти, побут, звичаї тощо. У нас і по цей час збережені оригінали пам'яток XI століття, причому в досить хорошому стані». Говорити про те, де інтенсивніше розвивалася писемність (у Києві чи в Новгороді) учений не ризикує. Але південнокиївський і новгородський впливи на розвиток писемності були. Тобто це не означає, що тільки на теперішніх теренах України формувалася писемність. І не можна говорити, що праукраїнці дали росіянам мову чи росіяни дали праукраїнцям мову. Це не так: Ці народи «не були лінгвально залежні один від одного». І навіть не в тому справа, чи були впливи мов одна на одну. А справа в тому, як ми, сучасники, трактуємо цей період. Якщо ми трактуємо свою мову як засіб розвитку особистості, інтелектуального і культурного розквіту, то це одна модель. Якщо ми трактуємо мову як засіб упокорення сусіда, знищення його мови, тобто заступлення його мови моєю

мовою, то це зовсім інша модель. І третя модель, якщо ми оголошуємо на весь світ про те, що наші сусіди не так розуміють нашу мову [Коли з'явилась 2021].

Українська мова за географічним розташуванням входить до групи східнослов'янських мов. Це породило думку про близькість мов. Але ці мови мають багато відмінностей, багато специфічного, власного. Тому Павло Гриценко підсумовує так: «Якби мови були близькі, нерозривно змішані, нам не потрібні були б перекладні словники. А ми не раз мучимося над тим, як правильно перекласти з української на російську або навпаки. Тезою про близькість нам хочуть нав'язати ідею про непотрібність української мови. Мовляв, російська й українська дуже близькі, то навіщо морочити голову, досить однієї, тобто російської! Я завжди російським колегам кажу: „Якщо наші мови такі близькі, то прошу переходити на українську". Вони ж відповідають: „Нам сложно понимать"» [Е 2012].

Разом з тим «Карти, на яких покладені явища усіх слов'янських мов, засвідчують, що українська мова є медіальною, серединною, тобто займає серединне положення в колі слов'янських мов. Вона має зв'язки з іншими слов'янськими ареалами. Водночас на терені України засвідчено немало явищ, єдиних у слов'янському світі. І це демонструє самобутні тенденції у розвитку української мови» [Коли з'явилась 2021].

В українських реаліях нової доби, у незалежній Україні, Павло Гриценко розглядає питання мови як одне з центральних засадничих питань державотворення. Обстоюючи позиції української ідентичності, українського історичного і культурного досвіду, він відкидає їхню альтернативу – меншобратство й другорядність усього українського, проголошує, що Україна як держава має утверджуватися й розвиватися [К 2012].

Другу тезу, яку постійно проводить Павло Гриценко, можна сформулювати так: **українська мова – державна мова в Україні**, адже вона своєю Конституцією визначила прийнятну (оцінену багатьма зарубіжними експертами як зразкову) парадигму мовного буття суспільства: українська мова – **єдина державна** (з усіма визначеними сферами і правилами

застосування), а статус, функції і сфери використання всіх інших мов, що побутують у Державі, також окреслено [СП 2012].

Засадничою тезою Павла Гриценка в цьому питанні є те, що Конституція України визначила стратегічні напрями мовного розвитку держави, врахувавши при цьому мету державотворення: побудову суверенної неколоніальної держави. Спираючись на позитивний досвід європейських країн щодо розв'язання питань мовного будівництва, у Конституції виписано співмірне співвідношення між мовою титульної нації, мовою корінного народу та мовами національних меншин. Європейський досвід вказує на необхідність мати в державі **мовний інтегратор**, тобто державну мову, яка забезпечувала б функціонування в усіх сферах спілкування і таким чином об'єднувала б державу, була б засобом міжнаціонального порозуміння, інтегрування, а не протиставлення [Виступ 2016].

1991 рік Павло Гриценко називає роком, коли відбулася мовна революція. Вона змінила не тільки статус України, а й національний мовний код держави. Замість російсько-української двомовності було запроваджено єдину державну мову, якою стала українська мова. Нині вона виконує функції лінгвального інтегратора в Україні. Наразі можна говорити, що в Україні відбувається поступовий, не завжди безболісний процес зміни мовного коду. А отже, ми перебуваємо у процесі утвердження цього мовного коду [Виступ 2016].

У Законі «Про забезпечення функціонування української мови як державної» виписано роль української мови в Україні та підтверджено не тільки право української мови бути державною мовою, а й визначено механізми функціонування мов національних меншин. Тут застосовано принцип функційної дистрибуції, тобто співвідношення державної мови і мов національних меншин [Виступ 2016].

«Українська мова в Україні – це **єдина державна мова**. Вона не тільки засіб щоденного спілкування, а насамперед **камертон духовності народу** й запорука утвердження його незалежності й вічнобуттєвості, збереження у віках» [ГП 2014], оскільки українська мова є ідентифікатор нації і держави.

Державний статус української мови збільшує її значення для носіїв. Нині це визначальний чинник формування особистості й дієвий фактор державотворення. Для неупереджених це завжди було зрозумілим, не викликало будь-яких заперечень і не спонукало до пошуку спеціальних підтверджувальних аргументів [В 2014].

Оскільки Україна – поліетнічна держава, то Павло Гриценко бачить громадянина України полімовним. І це природно. Але полімовність особи в Україні поєднана з сильною і непорушною роллю української мови як **єдиної державної**. Незаперечними є знання англійської мови; а також «слід розширити вивчення мови польської – мови нашого західного сусіда, мови румунської – нашого південного сусіда, словацької, білоруської, угорської мов, мов лідерів світової культури і науки. При цьому основою, міцним мовним фундаментом і предметом особливої гордості має залишатися мова українська!» [СП 2012].

В останнє десятиліття посилився наступ на українську мову, виявилося прагнення звузити її функції. Тому Павло Гриценко говорить про зриму загрозу розвитку української мови. Українська громадськість не має іншого вибору, окрім як щоденною працею стверджувати і свою українськість, свою мову і культуру, **відстоювати право** на історичну пам’ять, на самостійне й окремішнє обличчя серед народів світу. Це обов’язок громадян України перед світом: «доля нам дарувала окрему мову, окрему культуру, власну історію, яка переконливо стверджує, що **ми – окремий великий народ**; народ толерантний, без амбіцій загарбання й підкорення чужого; ми відкриті для спілкування й підтримки інших; народ з цікавою історією, великою культурою і незрадливою пам’яттю» [СП 2010]. Без перебільшення можна стверджувати, що «Сьогодні з тих багатьох ідентифікаторів, які ще можуть ідентифікувати Україну як окремішність у світовій культурі, у світовому просторі, залишається мова» [http://www.radiosvoboda.mobi; 22.09.2010].

Заполітизованість мовного питання в Україні призвела до того, що мова в державі стала товаром, яким вигідно торгувати. Цю практику свідомого використання питань, пов’язаних із

функціонування мов у державі, Павло Гриценко засуджує й розвінчує. Усім політикам і політиканам професор нагадує, що «Мова – наша цінність і об'єкт щоденної турботи, а не предмет **політичного торгу**» [СП 2010, №5]. Уже не перший рік мовне життя українського суспільства побудоване так, що «українську мову виставлено на **політичні торги**, вкинуто на рулетку цинізму політичної гри. Ці гравці добре усвідомлюють суспільну значущість мови як серцевини державності, залежність сили чи безсилля соціуму від його мовного буття, правильно оцінюють нерозривність між людиною і мовою» [СП 2012]. А той факт, що мову перетворено «на інструментарій політичних технологій, ототожнено з боротьбою за депутатські мандати, обернено на символ васальної вірнопідданості чи демонстративної опозиційності», свідчить про недотримання законів про функціонування української мови як державної [ЛУ 2011].

Для багатьох стало зрозумілим, що «Сьогодні не можна обіцяти швидких мовних змін, мовного раю. Зате можна і потрібно **припинити спекуляції** навколо мовних питань, не використовувати їх як спосіб розв'язання проблем, які до мови не мають жодного стосунку» [ЛУ 2014]. У той же час учений попереджує: «Усі спроби змінити ситуацію і навіть переписати Конституцію України і її закони задля надання російській мові статусу державної – це вияв глибинного лукавства наших політиків, спроби перетворити **мову на товар**, предмет **політичних торгів**» [СП 2010, №5].

Серед низки нагальних питань, які хвилюють громадськість, чи не перше місце займає таке: українське публічне мовлення, його вади, мовленнєва недбалість, недомова.

Не секрет, що тривалий час у зв'язку з пропагандою престижності російської мови, значну увагу до особливостей її вивчення в школі та вищих освітніх закладах, відбувалося звуження сфер застосування української мови. А практично заступлення її в соціально престижних сферах. Це було однією з причин поширення негативних оцінок української мови, коли її називали **недомовою**, новомовою, непрестижною, неперспективною, сільською. Поширювалися також думки про

відсутність термінології багатьох галузей: мовляв, мова права російська; мова філософії російська. Павло Гриценко з обуренням говорить: «І сьогодні ми, мільйони громадян України, змушені спостерігати, як з багатої традиціями мови творять **недомову!**» [Гриценко 2018а, с. 35].

Не можна не торкнутися й такого питання, як мовленнєва **недбалість, оскільки** це загальносвітова тенденція сучасного розвитку мови, яка все менше залишає місця мовленню як творчості. «Зникає творче начало, перемагає суто технічна складова – передача інформації з додатком емоцій. У цій загальній тенденції є й специфічно українська складова: поступова втрата мови, її природних національних начал» [СП 2010, №5].

Українське суспільство має активно обговорити, ретельно стежити за такими питаннями, як культура українського публічного мовлення, екологія українського публічного мовлення. Велика кількість мовних помилок, огріхів, невправностей в усному і писемному мовленні актуалізують питання про культуру мовлення. Але не менш важливими є питання толерантного мовлення, яке б сприяло урівноваженню складних ситуацій, яке б не травмувало психіку людини, а, навпаки, заспокоювало її. Тому Павло Гриценко зауважує: «Українське публічне мовлення, українське художнє мовлення **волає про захист**. Конче потрібен захист від засилля позанормативного, захист від принизливого висміювання кращих зразків мовлення, які мають глибоке національне коріння і глибоку історію. Захист від безмовності й безкультурності, які стукають у двері» [СП 2010, №5]. Питомими самобутніми явищами слід пишатися, а не ігнорувати їх. Жарт, сформульований із використання традиційної фразеології, лексики містить елементи культури спілкування в соціумі, а вживання вульгаризмів, обсценної лексики пробуджує агресію. І якими ж пророчими і зрозумілими стали слова вченого, сказані ним ще далеко до поширення ковіду, але з використанням термінології, що стала актуальною в часи боротьби з цією інфекцією: «…епідемія неволодіння мовою загрожує перерости в пандемію національної безмовності» [Там само].

Цікавлять пересічних громадян і такі практичні питання: чи може бути російськомовний українець?

Павло Гриценко відповідає на це питання зважено, враховуючи при цьому ті історичні етапи, якими пройшов наш народ: «З обставин власного життя він може бути не україномовним. Але мова – це дзеркало ментальності. І якщо мова не спрямована на твою особистість, то мовець відчує дискомфорт у цьому, відчуває свою роздвоєність. Російськомовними ставали ті, хто прагнув до світла, до знань, але їм перекривали шлях здобути це українською мовою, не давали можливості залишитися у своєму національному просторі». Такі випадки професор кваліфікує як мовне каліцтво. Мовець не міг перебувати у своєму ментальному просторі, а російським ментальним простором він не володів. Російська мова також була неповноцінною. Це була недомова. Фактично ми маємо кілька поколінь скалічених мовно людей. Зараз створено умови, щоб з цим каліцтвом покінчити [Коли з'явилась 2021].

Інша річ, коли в політичних амбіціях-посяганнях на право використовувати українську мову йдеться про права російськомовного населення країни. Тоді Павло Гриценко висновкує: «Вислів *російськомовне населення* – це вираз побутового характеру, що відображає радянську політичну риторику. Цей вислів намагаються закріпити в Росії як факт російської літературної мови, нормативний і просунутий у законодавство». Проте тлумачні російські словники засвідчують різницю між словами *русский* і *русскоязычный*, визначаючи перше як такий, що має відношення до Росії, а останнє як такий, що не має відношення до неї [Виступ 2016].

Термін *російськомовне населення* політиканам України і Росії потрібен для того, щоб поділити українське суспільство на два табори: українськомовні і російськомовні, викликати протистояння між ними, протиставити їхні запити й потреби. Але в «Україні немає сьогодні пересторог або заборон самореалізації (наукової, культурної, творчої) представникам будь-яких націй і народів, що проживають в Україні. У нас відсутня дискримінація: усі закиди про дискримінацію мов національних меншин і російської мови, зокрема», – це вигадки.

Фактичний і реальний стан речей в Україні не суперечить ані Конституції, ані будь-якому закону. Тому «сьогодні створювати видимість мовного конфлікту – це ситуація нагнітання недовіри між народами, яка є неприйнятною для нашої держави, адже реальний стан речей свідчить про зовсім інше» [Виступ 2016]. «Розумний консерватизм і розумне оновлення – лише на цих засадах можна утримати живою і пружною (а не змертвілою!) нашу мову» [С 2011].

Для мови загалом, і для української зокрема, характерна структурна розвиненість, стабільність і водночас змінність, динамізм. Ці якості української мови забезпечують їй роль інтегратора поліетнічного й різномовного соціуму України [В 2014]. Тому такі особливості мови, як постійний розвиток (навіть за зовні несприятливих обставин), забезпечує все нові й нові запити суспільства: «Мова-літописець нічого не пропускає, найдрібніші деталі вловлює й безпристрасно заносить до своєї пам'яті» [Гриценко 2018а, с. 37]. Проте розвиток мови не може бути інспірований урядом, а тим паче групою зацікавлених осіб сусідньої держави. Це все вигадки, спрямовані на те, аби принизити мовотворчу роль українців. Мовляв, вони такі нездатні й недолугі, що їм мусили створити мову [Е 2012].

Цікавить слухачів і така проблема: які ж моделі розв'язання мовного питання прийнятні для України?

Розуміючи важливість і нагальність цього спектру питань, Павло Гриценко зауважує: «Вибір моделі розв'язання мовного питання – це водночас і вибір шляху майбутнього розвитку: рух „уперед" у минуле чи поступове, хай і складне, верстання шляху в майбутнє; це вибір між двома полюсами – не між Росією і Заходом (протиставлення поверхове й неточне), а між малоросійством і українством» [Гриценко 2015, с. 13].

Логічним є й питання *чому після 30 років незалежності України ми говоримо про захист мови?* Роздумуючи над ним, Павло Юхимович передусім ставить перед собою завдання спростувати неправильні оцінки української мови, довести, що оті вислови, за якими, мовляв, українська мова є нібито зіпсованим варіантом російської чи польської мов, – це вигадки.

Першою тезою вченого з цього питання є таке: мова – це те, що нас супроводжує, це те, що єднає людей як особистостей.

Наразі наша молода держава (держава-немовля, якщо можна умовно так сказати) виробляє засадничі механізми взаємодії мов у поліетнічному суспільстві. Тому постає проблема виформування мовного українського простору. У молодому поколінні нашої держави закладається завтрашній день. Період зверхнього ставлення до української мови змінився дещо збайдужілим ставленням до неї, а зараз ми спостерігаємо піднесення й зацікавлення українською мовою. Прості громадяни цікавляться, як сформувалася українська мов, що правда, а що неправда в різних теоріях її походження. Сьогодні є потреба виробити парадигму співжиття, парадигму взаєморозуміння і безконфліктного співіснування суспільства. Держава повинна врегульовувати стосунки, зокрема й стосунки міжетнічні, міжнаціональні.

По-друге, як зауважує Павло Гриценко, українська мова, дійшовши до сьогодення, має за своїми плечима величезні зібрання українськомовних текстів різного спрямування, філософських, поетичних, наукових. Україна, попри всі оцінки, була і залишається країною інтелектуальною. Українська громадськість має зрозуміти, що українська мова розвинена й поліфункційна мова, багата на мовні засоби вираження думки і на традиції їхнього використання. Є потреба усвідомити й визначити, що можна використати для сьогодення і для завтрашнього дня. І спиратися треба, при реформуванні освіти зокрема, на власні багатства, на свою історичну традицію. Нам досить самоприниження. Аксіологічна оцінка мови, культури, держави має бути високою. Тому майбутнє української мови уявляється зовсім не в темних тонах [Гриценко 2018].

По-третє, питання мови завжди було в центрі уваги української інтелігенції. Особливо гостро воно піднімалося, починаючи з 60-их років минулого століття. Рух шістдесятників, до кінця не вивчений і не оцінений, виростав на тлі ідеї українськості, у прагненні зрозуміти, що таке українська мова. Серед питань української державності поставало й питання української мови. Українська мова в ті роки була на слуху, і це було внутрішнім індикатором і акумулятором руху за права української мови. Це був рух за територію українського духу. З прийняттям Незалежності мовні закони треба було приймати

одразу. У 10-ій статті Конституції питання мовного співіснування в державі було сформульоване блискуче, але постійні намагання переглянути статті Основного Закону або й прийняти нову Конституцію не лише насторожують, а й лякають, адже маємо багато посадовців, які, м'яко кажучи, не вболівають за українськість.

Павло Гриценко особливо гостро говорить про тих посадовців, які сьогодні фактично обстоюють право ігнорувати державну мову. А справжнім патріотам, добре підготовленим і в політичному сенсі зрілим, зробили кількарівневу блокаду, і тому вони не можуть бути на чолі держави. Україноцентризм наразі перебуває на периферії. А між тим суспільство забуває прописну істину: «питання мови – це питання самоідентичності, української державності, і вони стосуються кожного безпосередньо. Мова по-справжньому може розвиватися на тих теренах, де вона постала, де розвивається від століття до століття, де вона накопичує свій значний внутрішній потенціал, бо мову творить усе середовище» [Спочатку їм].

У вільній невимушеній бесіді з журналістами, слухачами Павло Гриценко вдається до розвіювання міфів про те, що українська мова є діалектом російської чи російська мова є діалектом української: «Якщо ми автохтони, то ми навчаємося, як називати все навколо нас від батьків, оточення, тобто від попередніх поколінь. Ми створюємо пісні, свою літературу. Так розвивалася українська мова, починаючи від кінця V століття нашої ери. А десь там, на іншій території, інші діалекти колишньої праслов'янської мови створювали свою мову» [Російська мова 2022].

Відповідаючи на питання *Яка мова найближча до української?*, Павло Гриценко передусім зазначає, що в ньому є елемент некоректності. При традиційній відповіді на нього зазвичай перераховують риси, що зближують дві чи групу мов. Але не варто забувати, що для мови важливо не тільки наявність якогось явища, а й його функція, навантаження у мовленні, культурна конотація. Коли говорять *Така в мене доля*, то відразу це явище слід зараховувати до українського мовного простору, бо тут виявляється українська ментальність. Тому українська мова, яка сама по собі гіперпотужна, бо поширена на

величезному просторі, не може входити у якісь чисто математичні виміри, з допомогою яких можна продемонструвати близькість чи віддаленість мов. Спроби порахувати спільні явища в слов'янських мовах були і є, але для багатьох вони не є коректними [Коли з'явилась 2021].

Мова має тоді внутрішню силу, коли нею користується великий загал, коли є соціум, для кого ця мова важлива. Це також традиція закріплення явищ мови на письмі. Українська мова має перекладні пам'ятки XI століття, у яких збереглося дуже багато суто українських рис. Києво-княжий період – це період величезного піднесення української книжності, яка була для тодішнього суспільства абсолютно прийнятною і звичною. Фольклорні твори того часу мають дуже багато книжного. Це метафорика, це епітетика. І оця висока поезія, і оця висока книжність була зрозумілою для реципієнтів, які готові були сприймати цю книжну мову. А це означає, що глибокої прірви між народною мовою і мовою книжною в Україні не було [Коли з'явилась 2021].

Питання *Чи є український варіант російської мови?* Павло Гриценко розглядає як чергову спекуляцію. Нині навіть придумали назву цій науці. Вони називають її геолінгвістикою, виділяючи білоруський варіант російської мови, казахський варіант російської мови і т. д. «русский мир» не приховує, що там закінчується російська держава, де закінчується російська мова. Мова для путіна є свідченням внутрішньої відданості особистості її ідеалам [Коли з'явилась 2021].

Висловлює учений і своє ставлення до обсценної лексики. Він вважає, що відмова від естетизації мовлення, тобто обниження мови – загрозливе явище. Той, хто говорить літературною мовою, часто почуває себе білою вороною у суспільстві. Це велика трагедія для розвитку мови. Некоректне мовлення, що лине з соціальних мереж, пісенного простору, засобів масової інформації, часто наповнене вульгаризмами, обсценною лексикою. У традиційній українській родині вважалося непристойним так говорити: «Наше майбутнє – лише українськомовна Україна. Наше майбутнє у тому, що ми поступово зуміємо вибудувати такі кордони української нації, які не дозволять нам опускатися до образ і грубості» [Там само].

Зараз є невелика кількість медіапродуктів, де послуговуються «бездоганною, добірною українською мовою». Але, на жаль, ефір завантажують і матеріали, насичені помилками, яких припускають репортери. А причина зрозуміла: такі журналісти використовують автоматизований переклад текстів з російської мови. «Нам треба творити потужний українськомовний простір», – зазначив учений [Мова 2022].

Питання мови в наш час набувають усе більшої й більшої ваги, бо вони мають пряме відношення до відновлення України як держави. Українська нація виростала і зараз продовжує виростати саме завдяки осмисленню ролі української мови. Через мову йшли до національної свідомості, до національної пам'яті, до осмислення своїх коренів.

Мова – це така субстанція, якій ніколи не може бути надана кінечна форма, це гіпердинамічна система. Крім того, треба пам'ятати, що загальнонародна мова розпадається на сегменти. Є літературна, елітарна мова. Є розмовна мова, є діалектна мова, є просторіччя, є сленгове, жаргонне мовлення. І кожна система цих мовних сегментів має розвиватися. Жоден закон не може заборонити використовувати якусь із форм існування мови. Літературна мова як найвищий рівень елітарності має свої пріоритети у функціонуванні. І якщо хтось прагне оцієї вищості – то він буде прагнути оволодіти цією мовою. І позбавлятися того, нижчого, підключати елемент внутрішнього критицизму. «Український народ у ході війни продемонстрував, що Україна – суверенна незалежна держава», а його мова багата й поліфункційна [Україно 2022].

Отже, у публіцистичних статтях Павла Гриценка, його публічних виступах порушено чимало актуальних для сучасного суспільства лінгвістичних питання. І всі вони спрямовані на роз'яснення засад розвитку, законодавчих принципів функціонування української мови в Україні. Для зняття навмисно створеної напруги в суспільстві навколо мовного питання сьогодні важливо донести до громадян держави шляхи постання української мови, особливості її розвитку від найдавніших часів до сьогодення, дати об'єктивну загальну характеристику її ресурсів, розвіяти міфи, що століттями створювалися й пропагувалися в суспільстві.

Центральне місце в публіцистиці Павла Гриценка займають питання, пов'язані із загальними рисами української мови як комунікативної системи. Учений тлумачить її як потужну систему систем, яка упродовж тривалого розвитку слово- та формотворення накопичила механізми самозбереження й самовдосконалення, що забезпечило її поступову еволюцію. Українська мова голографічна, вона – генетичний код нації, адже тісно пов'язана із ментальністю народу, його культурою. Технічний арсенал мови (слова, їхнє поєднання, звуковий лад, граматика) є засобом вираження культурного інформаційного змісту. Українська мова автохтонна. Вона належить до високорозвинених старописемних мов і посідає в географічному просторі медіальне місце серед слов'янських мов.

Багато уваги Павло Гриценко приділяє питанням розвитку української мови як державної. Він підкреслює, що це єдина державна мова в Україні, **мовний інтегратор**, що обслуговує усі сфери спілкування й об'єднує державу, є засобом міжнаціонального порозуміння, інтегрування. У 1991 році, коли змінився статус України як держави, відбулася зміна національного мовного коду. Замість російсько-української двомовності було запроваджено єдину державну мову, якою стала українська мова. Наразі можна говорити, що в Україні відбувається поступовий, не завжди безболісний процес утвердження нового мовного коду.

Багато уваги Павло Гриценко приділяє питанням, які хвилюють громадськість. Україна, попри всі оцінки, була і залишається країною інтелектуальною, а українська мова – розвинена й поліфункційна мова, багата на мовні засоби вираження думки і на традиції їхнього використання. Аксіологічна оцінка мови, культури, держави має бути високою.

МОВА – КОСМОС УЯВИ І СВІТОСПРИЙНЯТТЯ (ПАВЛО МОВЧАН ПРО МОВУ)

Павло Мовчан – талановитий український поет, громадський і державний діяч, лауреат Національної премії

України імені Тараса Шевченка, – якому поетичний хист та мистецтво філософського вислову дозволили у своїх публіцистичних статтях вербалізувати й систематизувати думки щодо глибинної сутності мови, слова, постання поетичного тексту, динаміки усного мовлення тощо. Його роздуми, які можна назвати філософсько-психологічними наративами поета, ґрунтуються на особистісних спостереженнях і відчуттях, помножених на власний досвід мистецького шляху, а також узагальнення видатних філологів, письменників, літературознавців, філософів. Це симбіоз логічного креативного сприйняття давнього й сьогоднішнього українського слова, вболівання за його розвій і функціонування.

Особливої уваги заслуговують статті, передмови, інтерв'ю, поміщені до збірки «Вертикаль слова» (Київ, 2022, 608 с.), левова частка яких входить до розділу «Спочатку було Слово». Серед них особливо виділяємо такі: «Мова – явище космічне», «Відродитися у слові», «Слово мертве й живе», «Мова і писемність: категорії вічні».

Назва збірки статей символічна. У ній закодований шлях розвитку української національної мови. На думку публіциста, «Українська мова **розвивалася по вертикалі**, піднімаючись знизу до гори, з полюса до еліти. А не навпаки, як російська мова, що розвивалася законодавчо згори донизу» [Мовчан 2022, с. 106]. Первинність усного мовлення і вторинність літературного аж ніяк не обмежує функційні можливості сучасної української літературної мови, а лише засвідчує нерозривний зв'язок цих двох форм існування мови та можливість збагачуватися за рахунок цього. Не випадково письменник підкреслює: «Усна мова – це основна мова. З неї, з усності, починається писемність» [Мовчан 2022, с. 108]. Якщо усне мовлення вважають наразі невичерпним джерелом збагачення для писемного, то писемну форму мови нині розглядають як свідчення освіченості її носіїв, високий інтелектуальний рівень суспільства з найдавніших часів, зважаючи на старописемність української мови.

Поетичне слово письменник називає вищим станом мови, вертикальним станом душі, бо воно формує її. Слова, що наділені енергією змісту й ритміки, свідчать про

духопіднесення, оновлення по вертикалі: «Ритм створює певні мовні вібрації. Але він не обмежує ці змістові фонетичні вібрації. Тому найвибуховішими поетичними текстами є ті, у яких закладена смислова аритмія, що підпорядковує собі ритмічні, а точніше метричні вібрації» [Мовчан 2022, с. 124].

З іншого боку, у назві збірки публіцистичних та літературознавчих праць Павла Мовчана використано ідею античних філософів про чотири стихії (елементи) – воду, землю, вогонь і повітря. «Теорію чотирьох стихій першим почав розробляти Емпедокл, який уважав, що елементи матеріальні і наділені властивостями філії (любові) і фобії (ворожнечі); ці дві протилежності, властиві всім тілам, і провокують рух матерії», що відбувається по вертикалі й по горизонталі, а також стає причиною перетворення стихій одна в одну [Вчення]. Це вчення продовжив Платон, який припускав, що є різні прояви первинної матерії, здатні до взаємоперетворення: «Платон наводив за приклад геометрію багатогранників для пояснення таких властивостей матерії, як твердість, плавкість, повітреподібність, вогнеподібність. При цьому землі відповідав куб, воді – ікосаедр, повітрю – октаедр, вогню – тетраедр. П’ятому можливому правильного багатограннику – додекаедру, на думку Платона, відповідав п’ятий елемент, який Бог-Творець використовував, щоб створити небесні тіла» [Там само].

Аристотель також виділяв п’ятий елемент, яким вважав ефір (верхній (гірський), особливо тонкий (розріджений), прозорий і променистий шар повітря, яким дихають Боги). Ефір ще називали початком руху. Геоцентрична космологія Аристотеля полягала в тому, що навколо центру Всесвіту (центру Землі) розташовані послідовно сфери чотирьох елементів у порядку зменшення їх тяжкості – земля, вода, повітря і вогонь; вище їх розташовані небесні сфери. Вони можуть рухатися по вертикалі і по горизонталі. Сучасні науковці доводять, що цим чотирьом елементам можуть приблизно відповідати чотири агрегатних стани речовини: тверде, рідке, газоподібне і плазма. Зіставляють також поняття літосфера, гідросфера, атмосфера і магнітосфера з аристотелевськими сферами чотирьох елементів.

Павло Мовчан висловлює припущення, що п’ятою ефірною стихією є мова: «Мова оживляє Світ, вона фокусує в собі енергію світу, тому розслаблення чи активізація того чи того національного організму відбувається через Слово. Мова – це п’ята ефірна стихія, яка облягає національний простір, і зменшення її сфери призводить до утворення своєрідних озонових отворів, через які вривається чорна енергія, що деморалізує народ. Мова є своєрідним синтезом усього національного, фокусом його бачення. Національне Слово – Слово збірне» [Мовчан 2022, с. 52].

Слово *енергія* має кілька значень. Це, по-перше, ‘одна з основних властивостей матерії, загальна міра всіх форм її руху’. Слово з цим значенням може набувати такого відтінку: ‘здатність якого-небудь тіла, речовини і т. ін. виконувати якусь роботу або бути джерелом тієї сили, що виконуватиме роботу’. По-друге, слово *енергія* іноді означає те саме, що й **електроенергія**. По-третє, ця лексема має й таке значення: ‘діяльна сила, поєднана з наполегливістю, рішучістю в досягненні поставленої мети’ [СУМ, II, с. 80]. Відштовхуючись від першого значення аналізованої лексеми, письменник переконує, що слово матеріальне, бо має звукове вираження, і ідеальне водночас, бо наділене енергетикою космічних тіл: «…мова – це явище космічне. Бо слово – це струмопровід космічної енергії… Що таке слово? – запитаєш себе. І чіткої відповіді дати не можеш. Це все, і водночас ніщо… Звук… Ефемерність, привид… Але ж і реальність. Слово зробило людину людиною. Не знаряддя праці (й мавпа, всупереч твердження Дарвіна, ним може користуватися), а саме Слово… Коли воно виникло, оте першослово? Гай-гай… За часів Адама? Можливо… Але акт найменування світу був і актом космічним, світотворним, і він був рівнозначним з актом світобудування. І це стало зрозумілим у наш світоперебудовний час, коли людина постала «геологічною силою» (В. Вернадський), коли біосфера перейшла у новий еволюційний стан – неосферу. Й усе це – завдяки слову, через слово, адже думка втілюється передусім у Слові» [Мовчан 2022, с. 22].

По-мовчанівськи мудро, спираючись на дослідження Вільгельма Гумбольдта, Олександра Потебні, сучасних

вітчизняних філологів та близького й далекого зарубіжжя, письменник розглядає мову як феномен, що тісно пов'язаний із культурою, ментальністю народу і відображає його життя. Павло Михайлович прихильник гіпотези полігенезу, що пізніше переросла в ностратичну (лат. noster – наш) гіпотезу, за якою людина (і мова) виникла у кількох точках земної кулі (у двох: «Східній Африці (ностратична мовна група) і в Південній Азії (синокавказька мовна група)» [Кочерган 2000, с. 45]). Цю гіпотезу розвинув датський мовознавець Хольгар Педерсен, який запровадив і її назву, і навів науково виважені факти для її підтвердження.

Якщо говорити про проблему походження мови, то всі вчені відзначають, що вона дуже складна. «Проте у XX – на початку XXI ст. усе виразніше окреслюються шляхи її розв'язання. Ключем до вирішення цієї проблеми є ідея переходу від тваринних звуків стадної стимуляції до людських звуків суспільної регуляції» [Кочерган 2000, с. 45].

Ці переконання філологів дали можливість Павлові Мовчану стверджувати, що «…окрема (національна) мова, система слів – це окремий світогляд, нерозривно пов'язаний зі становленням і розвитком конкретного етносу на конкретній території. З конкретним способом буття і родом занять, із конкретною історією тощо» [Васьків 2022, с. 6]. Письменник наводить безліч аргументів, доказів того, що не було на землі єдиної прамови, яка з часом розгалужується на інші, «молодші», мови: «Усі мови зароджувалися більш-менш одночасно як результат неповторного осягнення світу неповторним «етнічним» колективом. Мова – явище колективне, яка твориться як спільне надбання кожним індивідом, та з часом вона також стає ключовим чинником становлення кожної особистості» [Там само].

Розлогі роздуми письменника передусім позначені тлумаченням поняття *мова*, метафоричними визначеннями його сутності. Реалізує це митець зазвичай з допомогою метафори, яка дає можливість зіставити явища, порівняти їх, віднайти аналогії. У згаданих сентенціях підкреслено:

суспільний характер мови: «Мова – це так би мовити, **колективний погляд на світ**. І все мовне різноманіття,

очевидно, зумовлене необхідністю такого різнобачення, а відтак і різнотлумачення» [Мовчан 2022, с. 24];

створення цілим арсеналом засобів неповторної мовної картини світу: «Від цього „р і з н о” залежить **загальне бачення світу, при якому визначається істинне, справжнє про цей світ**. Тому кожна мова – це передусім світова програма, космічне явище, розраховане на далеку перспективу» [Там само, с. 24];

особливості комунікування, тобто обміну інформацією (думками, ідеями, фактами), з важливими для досягнення мети групами людей, особами чи особою: «Мова – це своєрідний енергопровід від одного до іншого, від одного до багатьох. Але мова не зводиться лише до комунікативної ролі. Вона постійно промениться. І навіть найдавніші тексти, так званих „мертвих мов”, продовжують випромінювати свою енергію» [Там само, с. 35]. Імовірно, енергією слова є і його внутрішня форма, що проливає світло на походження назви, і лексичний фон тексту, який може зрозуміти лише та людина, яка добре знає культуру цього народу, і конотації, від яскраво виражених до ледь помітних: «Вражаюча феноменальність мови: передавати щоразу новий зміст, нову інформацію» [Там само, с. 35];

зв’язок мови і свідомості, мислення: «…Мова – це не лише говоріння, а й мовчання. Тому ми не лише розмовляємо тією чи тією мовою, а й мовчимо. Мовчимо мовою, утаюючи сокровенне в мовчальному думанні» [Там само, с. 48].

Цікавою й дискусійною є думка Павла Мовчана про зв’язок мови й антропологічного коду людини. Наразі доведено, що антропологічний код культури – це «сукупність образів, засобів біологічного і соціокультурного характеру, пов’язаних із певним комплексом стереотипів свідомості окремої людини або групи людей, які виражаються в архетипах, менталітеті, інтелектуальному, моральному і матеріальному житті, у політичній і соціальній організації суспільства, його культурі та цивілізації, транзитному характері і здатності успадковуватися» [Рафальський 2000]. Антропологічний код – це системи значень і типів мислення і мовлення людини, її психології і менталітету, способів сприйняття нею цінностей, інтелектуального й емоційного розуміння світу, певної культури та цивілізації.

Тому таким доречним, хоч, може, й не зовсім зрозумілим для пересічного читача є визначення: «Мова – це певним чином і антропологія. Зміна мови не може не позначитися на зміні антропологічного типу. Зменшується обсяг пам'яті, відповідно, зазнають змін і півкулі мозку. Думка м'якне, кволіє, зменшуються електроструми» [Мовчан 2022, с. 42–43].

Відомо, що в мові нерідко залишаються найменування багатьох предметів і явищ, які вимилися цивілізаційними процесами, глобалізаційними явищами. Скажімо, І. Котляревський у своїй «Енеїді» оперує багатьма назвами плахти, хоча нині саме це слово вже входить до пасивного словникового складу сучасної української мови. Тому цілком слушним вважаємо таке висловлювання письменника: «Мова – весь обсяг нашої народної пам'яті… Власне. Слово і є пам'ять. А пам'ять – це життя. Бо забуття – це смерть» [Там само, с. 52].

Тлумачення мови крізь призму користувача також пронизані глибиною авторського бачення й об'єктивною оцінкою креативності мовної особистості. Павло Мовчан відстоює право кожної людини спілкуватися рідною мовою. Він розглядає це як можливість бути самим собою, самовизначатися: «Кожна людина неповторна. Кожна! [Мова] Це свідчення неповторності кожної людської особистості. Це певна запрограмованість людська на самобутність, на самовияв, на незалежність, на свій шлях, а отже, і на рівність із усіма сущими перед небом і землею…» [Там само, с. 23]. У той же час мова дає простір для виявлення характеру особистості, чому сприяє цілий арсенал засобів, що ними може користуватися мовець: «Мова вимагає присутності в ній особи. Через мову виявляється і характер особи, і її ставлення до суб'єкта. Власне, мовне середовище і формує особу, яка через слово і стверджується» [Там само, с. 36]. Вільне послуговування мовою свого народу підвищує самооцінку: «Мова і є осереддям людської гідності» [Там само, с. 21]; виховує прагнення до волі й самовираження в слові: «Г. Бель казав, що мова – це істинна твердиня волі, а творчість – єдина реальність, непідвладна відчуженню. Мова – останнє пристановище волі. Це її в слово заховував Т. Г. Шевченко. Слово – це остання надія на порятунок, останній прихисток і душі, і духу» [Там само, с. 40].

У наративах про мову звернено увагу на психологічні риси людини, яка втратила зв'язок з рідною мовою в силу якихось обставин та змушена спілкуватися іншою мовою: «…Мова – це передусім психологія. Це, так би мовити, психологічний чинник. Людина, яка втратила свою мову, неповноцінна, вона другорядна порівняно з носієм рідної мови. У неї зовсім відмінна рефлексія, і користується вона, за визначенням І. Франка, „верхньою" свідомістю. Себто її підсвідомість унаслідок асиміляції загальмована, притлумлена» [Там само, с. 21].

Висновковою вважаємо тезу, за якою мова – це основа суспільного життя людини, її духовного світу, фундамент світобачення й світосприйняття: «Мова – основа всього. І пониження мовного рівня приводить автоматично до пониження рівня духовного» [Там само, с. 46].

Не менш влучні й іскрометні, на наш погляд, тлумачення слова в наративах Павла Мовчана. Розвиваючи положення про те, що мова – явище космічне, публіцист стверджує, що Слово є Богом, бо воно, як і мова, матеріальне й ідеальне водночас. Маючи закріплене за ним значення, що, здебільшого, так чи інакше в ситуації спілкування пов'язано з поняттям про предмет чи явище, яке воно позначає, слово може переосмислюватися, набувати нових відтінків значення, зазнавати конотацій: «Впізнаємо євангелічну сентенцію, що Слово суть Бог… Так, справді, Слово обожнювалося, бо Слово тотожне зі світом, воно світотворяще, тому від античних часів до середини XVIII сторіччя панувала теорія божественного походження мови. Єфрем Сирін у III сторіччі писав, що Адам за одну годину придумав тисячу імен, які склали людський першословник» [Там само, с. 22].

Ми уже говорили про те, що публіцистика Павла Мовчана інтертекстуальна, бо позначена використанням цілої низки ідей, гіпотез, цитат відомих учених, передових культурних діячів. Удаючись до тлумачення слова, письменник послуговується лінгвістичним афоризмом Франческо Петрарки, який іменує формулою, що демонструє взаємозалежність Космосу і Логосу: «Слово – перше дзеркало духу, – казав Петрарка, а дух не останній водій слова». У цій формулі ми бачимо

взаємозалежність Космосу і Логосу, моралі й мови, слова і Людини. Залежність ця чітка і не спростована жодними судженнями про безнаціональні науку, техніку та економіку» [Там само, с. 45].

Вправно й образно публіцист визначає функції слова у тексті. Це передусім номінативна, тобто називна функція, що забезпечена лексичним значенням слова: «Слово – форма, слово – канон, слово – **вмістилище суті**» [Там само, с. 183]. По-друге, це синтагматична, пов'язана зі здатністю слів входити до складу синтагм, що допомагає співвіднести слово і денотат: «А **порядок слів** – **організований простір** для вираження почуттів і думок» [Там само, с. 183]. По-третє, конотативна функція, тобто здатність надавати висловлюванню різноманітних стилістичних відтінків: «У щілинах між словами спалахує іскра. Іскра поетична: **збудник думки, стимулятор почуття**. Із часом білі острови, тобто хмари, відіб'ються у воді, із часом чітко осмислиться народна сентенція: що вище в небо, то глибше в землю. І навпаки. Слово звузиться. Контури його чітко збігаються з контурами думки і почуття. Хвала слову!» [Там само, с. 183].

Павло Мовчан говорить також про потужність слова, яку в науковій літературі нерідко називають валентністю, тобто здатністю сполучатися з більшою чи меншою кількістю слів, створюючи контекст слова: «Слова – **наочне свідоцтво вічності**. Вони випромінюють енергію. Створюючи контекст, слова заряджають одне одного, й **потужність слова** залежить від створюваного ними щоразу неповторного контексту» [Там само, с. 39].

Натхненно, не приховуючи свого захоплення, Павло Мовчан говорить про лексичний фон тексту, лінгвокраїнознавчий аспект висловлювання, завдяки якому й виражається в мові ментальність народу: «Російське „звезда" і українське „зірка" – це не одне й те саме, оскільки *зірка* – це і *зір*, і *зрак*, і *жар*, і *зримо*, і *зрілість*, і *зріст*… Якщо русифікований українець ужив слова „звезда", він звузив смисловий спектр слова до його одиничного значення. Зі слова вивітрилася його **біографія**. Воно втрачає свою глибину, свою

повноту і багатомірність. Голограма не вийде з російської „звезды” в українській свідомості» [Там само, с. 39].

Наразі в методичній літературі вчені використовують термін *лінгвістичний паспорт слова*, під яким розуміють сукупність свідчень про слово, з допомогою яких здобувач освіти може пізнати етимологію слова, його значення, сполучуваність, частоту вживання в текстах різних стилів тощо. Письменник називає це **біографією слова**, що, наш погляд, більш доцільно і зрозуміліше.

Архетипні слова-символи письменник називає щільниками мислі: «Як би не оновлювався поетичний словник, але, є вічні слова, слова – носії важливих поетичних значень, без яких немислимий справжній поетичний словник. Наприклад: „душа”, „життя”, „смерть”, „небо”, „вода”, „сон”. І вся правда, певно, полягає в тому, наскільки насичуються, набухають емоційним змістом згадані вище **щільники мислі**. Тільки тоді, коли ці слова підключені до вічності, відповідно, до високого почуття, тоді вони стають функціонально оновленими» [Там само, с. 127].

Поетичне чуття допомагає письменникові пояснити, як досягається гармонія в мові, де закони граматики й синтаксису зумовлені самим словом, коли слово **не випадає зі своєї орбіти** і не переміщується із одного сузір’я в інше: «Візьмімо, наприклад, слово *стіл* – у ньому є все, що вміщує в себе це поняття. *Стіл* – він стоїть, його застеляють, його заставляють. Чотири кореневі несучі літери: *стіл*. *Стіл* – це особливе місце, освячене духами предків. Для них, для предків, під Новий рік ставиться стіл у червоний кут (на покуття), на стіл – кутя й узвар. Стіл у красному куті. Стіл завжди співвіднесений із внутрішнім виглядом житла, він не повинен бути ні надто високим, ні занизьким. Почуття міри тут чисто інтуїтивне: господар твердо знає, що предмет цей має цілком визначені параметри, і робить його відповідно до власного зросту. До площі помешкання. До розміру сім’ї» [Там само, с. 61].

Словам, у яких витримані норми милозвучності, закони словотворення та слововживання і функціонування, Павло Мовчан протиставляє абревіатури, обсценну лексику і називає їх словами-покручами, словами-потворами, словами-вампірами:

«Але існують мови спотворені, слова-покручі, слова-потвори, слова-вампіри, які висмоктують людську енергію, збіднюючи таким чином світ, поглинаючи енергію космічну… Треба боятися таких слів, абревіатурних утворень, паразитів нашої свідомості, які вампіризують світ. Слова ці не мироносні, а життєзгубні. З ними треба боротися, протиставляючи їм слова духоповні. Хвороба мови – це хвороба світу, це космічний дисбаланс» [Там само, с. 39].

Наше слово, і це не раз підкреслює публіцист, – це наше інтелектуальне й культурне багатство, і ним треба дорожити: «Слово – **свідок історії, свідок часу**. У Слові починається і завершується життя твого народу, твого безконечного родоводу, у ньому починається й завершується духовне життя Людини. Через Слово передається вся сума досвіду, його духовність. Ось чому нас заворожує давня пісня, давній текст. У них перехрещується емоційна пам'ять усіх сущих до Тебе. Відбувається творчий діалог між Словом давнім і тобою. Весь історичний і інтелектуальний досвід також у Слові» [Там само, с. 51].

Павло Мовчан визнає, що «Завжди відбувалося природне перетікання одного народу в інший… Прикордонні зони – це зони постійної дифузії, що відбувалася й відбувається подосі, незважаючи на всі етнічні та релігійні відмінності народу» [Там само, с. 23]. Проте письменник проти насильницького впливу на розвиток мови, як це було за часів радянського часу: «У „квазірабському соціалізмі" (вислів В. Вільченка // Новый мир. 1984, №2), побудованому під орудою Сталіна, місця для національного не було» [Там само, с. 25]. Він згадує не таке вже й далеке минуле, коли все робилося для відчуження людини від рідної мови і культури, коли йшлося про формування суспільної спільноти «радянський народ»: «Один із таких стереотипів вельми активно впроваджувався в нашу свідомість у посткультівські часи, коли національне підмінювалося геополітичним поняттям „радянський". Цей термін уже згодом лунав як своєрідний пароль, що означав „свій". Світ ділився чітко на „свій" і „чужий"… Ідеологічне розмежування, класова диференціація перенесені були в сферу національну» [Там само, с. 33]. Саме тоді тривали дискусії про зайвість такої позначки в

паспорті, як національність, коли зміна національності підтримувалася. З гіркою іронією письменник говорить: «Цікавий пропонується варіант національного буття: сьогодні я чукча, а за іншим переписом я вже, скажімо, мансі… Ворони оголошують себе орлами. А горобці солов'ями» [Там само, с. 32].

Засуджує письменник і політику «старшого брата», яка й нині не пішла в минуле: «Пропагується братерство. А хіба, змушуючи людей зрікатися рідного, об'єднавчого на началах любові, тобто мови, нав'язуючи їм відчужувальне зсередини, а об'єднавче ззовні, можна досягти того стану суспільно-державного, який ми називаємо „братерством" і який так довго ми оголошували нашим життєвим принципом? Насправді чинився духовний розбрат унаслідок асимілятивної політики» [Там само, с. 42].

У публіцистичних наративах Павла Мовчана порушено чимало проблем, яких важко позбутися через складені упродовж багатьох років стереотипи. Це, зокрема, міф про українську мову як мову селянську, який і в наш час, попри все, не сила перебороти: «Штучно створений антагонізм між містом і селом постійно ідеологічно підживлювався: „боротьба з пережитками". Цей психологічний розкол не вдається подолати й досі: селянин відчуває свою другорядність, другосортність у суспільстві, тому й мова народна позначена певною ущербністю. Бути українцем у сучасному індустріальному місті означає виявляти свою селянськість…» [Мовчан 2022, с. 27].

Демократизм суспільного життя наразі нерідко сприймається не як повага до кожної особистості, створення умов для її розвитку й удосконалення, а як вседозволеність, безпринципність: «Уніфікація людських устремлінь, конформізм, що розбещує, призвели до кричущого егоцентризму суспільства, для якого майбутнє – це омана, це пропагандистські штучки. Є лише тепер. Тому й хапай, греби, бери, діли» [Там само, с. 30].

Чимало сентенцій письменника не потребують пояснення й обговорення, вони сприймаються як аксіома:

«Перед Словом усі рівні. Слово не субординує й не субординується» [Там само, с. 35];

«Гноблення однієї мови іншою – це кричуще порушення світобудови. Мовна дискримінація зумовлює й соціальну, й моральну дискримінацію. Панівна мова починає субординуватися» [Там само, с. 36];

«Постійне калькування запозичених слів не активізує свідомість, мовне паразитування призводить до інерції, до творчої пасивності. Адже енергія не лише виходить зі слова, а й іде до слова» [Там само, с. 37];

«…будь-яке насильство над мовою відзначалося творчою конденсацією, певним стисненням, яке в належний час виявляється у пружинистому випрямленні та променистості» [Там само, с. 39];

«…не існує мертвих мов. Слова живі, радіоактивні» [Там само, с. 39];

«Мова мстива: будь-яка наруга над нею призводить до душевної ущербності. Звуження сфери вжитку мови – це звуження сфери духовності, це деградація, це, зрештою, зубожіння Всесвіту» [Там само, с. 46];

«Справді, з мовами відбулося те ж саме, що й з людьми: вихолощення духовного, вимивання золотоносних покладів, історичне зубожіння» [Там само, с. 47];

«Вплив інтелектуальної енергії на мову, на поповнення енергетичних ресурсів народу повинен бути вельми потужним. Культура – єдність Космо-Психо-Логосу: єдність природи, національного характеру, що є похідними від природи та духу» [Там само, с. 108];

«Мова кожного народу – кожного без винятку – поставала з цілісності буття в національній природі. Й національний образ світу є диктатом національної природи. Національна мова – це, як зазначає відомий літературознавець Георгій Гачєв, голос природи в людині» [Там само, с. 108];

«Ми свідки все глибшої диференціації мови. Доказ тому – словники: юридичні, термінологічні, сільськогосподарські, науково-технічні й т. ін.» [Там само, с. 127];

«Усне слово подібне до гену. Воно проходить природний відбір» [Там само, с. 277].

Отже, ім’я Павла Мовчана – голови ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, народного депутат України I–IV та

VI скликань, українського поета, перекладача, сценариста, члена Спілки письменників України, громадського і державного діяча, – вписане в історію українського письменства як відомого публіциста, який у своїх статтях порушував питання сутності українського слова і мови, їхнього походження, доводив нерозривний її зв'язок з історією, культурою, ментальністю носіїв, дбав про розширення українськомовного інформаційного простору. У збірці «Вертикаль слова» (Київ, 2022, 608 с.) цим питанням присвячено розділ «Спочатку було Слово», основою якого є публікації «Мова – явище космічне», «Відродитися у слові», «Слово мертве й живе», «Мова і писемність: категорії вічні».

Назва збірки статей символічна. У ній закодований шлях розвитку української національної мови, який, на думку публіциста, можна означити як **розвиток по вертикалі**, тобто знизу до гори, з полюса до еліти. У той же час автор переконаний, що первинність усного мовлення і вторинність літературного аж ніяк не обмежує функційні можливості сучасної української літературної мови, а лише засвідчує нерозривний зв'язок цих двох форм існування мови та можливість збагачуватися за рахунок цього, адже усне мовлення, за словами автора, – це основна мова. З неї, з усності, починається писемність. З іншого боку, у назві збірки публіцистичних та літературознавчих праць Павла Мовчана використано ідею античних філософів про чотири стихії (елементи) – воду, землю, вогонь і повітря. Публіцист висловлює припущення, що п'ятою ефірною стихією є мова, яка оживляє Світ, фокусує в собі його енергію. Мова є своєрідним синтезом усього національного, фокусом його бачення.

Як прихильник гіпотези полігенезу в питанні походження мови, Павло Мовчан, подаючи її тлумачення, підкреслює суспільний характер мови, творення її засобами неповторної мовної картини світу. У полі зору письменника особливості комунікування носіїв мови, яке він уявляє як своєрідний енергопровід від одного до іншого. Публіцист також переконаний, що мова впливає на антропологічний код людини.

Тлумачення мови крізь призму особистості, яка нею користується, також пронизані глибиною авторського бачення й

об'єктивною оцінкою креативності мовної особистості. Павло Мовчан відстоює право кожної людини користуватися рідною мовою. Він розглядає це як можливість бути самим собою, самовизначатися. У той же час мова дає простір для виявлення характеру особистості, чому сприяє цілий арсенал засобів, що ними може користуватися мовець. Вільне послуговування мовою свого народу підвищує самооцінку, адже мова і є осереддям людської гідності, виховує прагнення до волі й самовираження в слові.

Письменник справедливо вважає, що номінативна функція слова нерозривно пов'язана з синтагматикою лексеми, здатністю надавати висловлюванню різних конотативних відтінків, котру він іменує поетичною іскрою, **збудником думки, стимулятором почуттів**.

Розлогі роздуми письменника про мову і слово позначені метафоричними визначеннями їхньої сутності, що митець успішно реалізує з допомогою метафори, яка дає можливість зіставити явища, порівняти їх, віднайти аналогії.

ЗИНОВІЙ БИЧКО ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Під афоризмом зазвичай розуміють «влучний вислів, що має лаконічну виразну форму, часто [створювану] за допомогою антитези, паралелізму, гіперболи тощо, з глибоким та узагальненим змістом» [ЕСУ]. За іншим визначенням, це «коротке, лаконічне судження, яке в стислій, зручній для запам'ятовування формі містить глибоку думку» [СІС, с. 62]. «Афоризмами можуть бути прислів'я, приказки, крилаті слова, вислови з наукових, художніх чи інших творів» [СІСМ].

Під лінгвістичними афоризмами розуміють образні висловлювання про мову [Лінгвістичні 2021], які наразі активно використовують у практиці освітньої діяльності. Тому вивчення їхньої тематики, особливостей художніх засобів, джерел постання, змістової сутності є актуальним для сучасної лінгвістики.

Зиновій Михайлович Бичко – український діалектолог, мовознавець, професор Львівського національного університету

імені Івана Франка, член Національної спілки журналістів України, член НТШ, член МАУ, народився і сформувався як особистість у с. Грабовець Стрийського району Львівської області. Становлення його як лінгвіста припадає на час навчання у Львівському університеті, роботи в Тернопільському педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка та Яґеллонському університеті м. Кракова, де свого часу здобували освіту Василь Стефаник, Катря Гриневичева, Роман Яросевич та багато інших відомих українців [Бичко 2021, с. 41]. Його праці про лексику опільських говірок відомі всім діалектологам, адже вони позначені не лише багатим фактичним матеріалом, а й глибоким осмисленням лексичної системи діалекту, зокрема особливостей структури тематичних груп, семантики окремих лексем тощо [Бичко 2000]. Частина його праць присвячена проблемам психолінгвістики та культури мови.

Уболіваннями за долю української мови пройняті життєві спогади, сентенції Зиновія Бичка в книзі «Буття зарубини» (Тернопіль, 2021) з розлогою передмовою Івана Шведа. «Багатозначною й інтригуючою є вже сама назва твору, – зазначає А. Поповський у рецензії на книгу, – у якій сконденсовано глибоко філософський зміст творчого задуму автора, що раціонально використав потенційні можливості багатозначності її складових елементів у з'ясуванні „широкої і світлої дороги Буття" на тлі віхових життєвих зарубин» [Поповський 2022, с. 212]. Рецензент виділяє роздуми вченого над долею своєї Вітчизни, рідним словом, освітою, вихованням, специфікою сучасного мовлення, здоровим духом у здоровому тілі, святим письмом, морально-етичними проблемами, екологією душі і слова [Там само, с. 213].

Зиновій Михайлович був автором багатьох лінгвістичних афоризмів, виявляв особливу майстерність при образному формулюванні сутності української мови, українського слова, їхніх характерних ознак тощо. Свої образні висловлювання про мову автор називав *горошини* (слова в думці і навспак) [Бичко 2021, с. 155], «тяжкі думи над мовою нашою» [Там само, с. 154], «фейсбушні окрушини» [Там само, с. 160], тобто *крихти*. Лексему *окрушини* засвідчено у творах І. Франка, М. Коцюбинського, Д. Павличка [СУМ, III, с. 682]. Він оперує

також найменуваннями *фрашки* (натхнені Святим Духом) [Бичко 2021, с. 164], «мовні фрашки» [Там само, сс. 171, 182, 184], тобто *фрази*; «мовний калейдоскоп» [Там само, с. 190], «мовна вервиця» [Там само, с. 192]. Лексема *вервиця*, що споріднена з дав.-рус. *вьрвь*, староцерк.-слов. *врив* – це нитка, шнурок із нав'язаними вузлами (пізніше, додатково нанизували більшими чи меншими перлами, зернами, коралями чи іншими атрибутами). У християнстві *вервиця* є засобом, який допомагає краще зосередитися на молитві. Також *вервицею* називали коралове намисто [Вервиця].

Свої роздуми над питаннями мови З. Бичко зазвичай супроводжує зачинами: «Коли перечитую свої пости, знаєте, навіть цікаво… Може, й інших вони, думки мої, когось зацікавлять» [Бичко 2021, с. 160]; «Назбиралося декілька фрашок-роздумів моїх на сторінках Фейсбук. Деякі з них подаю на розсуд читачеві!» [Там само, с. 164]; «Коли в тобі, у твоїх думках бринять роздуми про рідну мову, то volens-nolens народжуються фрашки, спалахи осяяння» [Там само, с. 182].

У книзі зафіксовано більше ста образних висловлювань про мову, у яких порушено різні питання розвитку і функціонування мови. Передусім це намагання осягнути феномен української мови, зважаючи на її функції. Зокрема, відомо, що мова ідентифікує націю, державу, носія мови. Тому З. Бичко підкреслює: «Душа Нації, її Святощі, її найсокровенніший Скарб – то наша Українська Мова. Чи можна ідентифікувати Українцем себе, не володіючи Мовою Народу свого? Без душі Нації – ти нуль?» [Бичко 2021, с. 150].

Як і багато інших передових культурних діячів, Зиновій Михайлович розуміє мову як суму знань, Логос, Божу субстанцію, у яку закладено енергію буття, енергію мовця і співрозмовників: «Мова – це не абстракція, це не аморфність і не дим. Це жива Божа субстанція з душею, з чуттями й акумулюючою енергією» [Там само, с. 154]. У мові номіновано, мовою передано й збережено безліч дорогих для українця символів, загальновідомих простих і водночас складних речей, що виконують оберегову функцію, наділені культурним смислом: «Ким є моя мова? Янголом-охоронителем, вічним

оберегом, Стрітенською свічкою, Йорданською водицею, матусиною колисковою» [Там само, с. 167].

Нерідко образне тлумачення мови здійснене вченим з допомогою аналогії, коли З. Бичко зіставляє мовні явища з предметами, явищами навколишньої дійсності, поняттями, як-от:

а) іконою, янголом-охоронцем («Мова моя українська – це пишнобарвна в золотій оправі-семантиці Пресвятої Богородиці Неустанної Помочі ікона. Кругом якої сліпучо сяють лампадки-слова, а з кадильниць-фразем клубочаться райський трунок ладану-краси, багатства та вічного маєстату. Стою завсігди на колінах перед тобою, моя янголе-Мово!» [Там само, с. 166]);

б) космосом, галактиками («Мова наша – Космос! Пульсують у ньому потужні галактики: Незалежність. Славень. Стяг. А Боже Провидіння благословить його!» [Там само, с. 191]);

в) будівельними спорудами («Мова – як гігантська будова! Її підвалина – діалекти, мур – це цеглини народних традицій, менталітету, усної творчости, письменницької діяльности, генної розманітости» [Там само, с. 158]; «Оселя буття духу – це мова, в оселі мови живе людина» [Там само, с. 184]);

г) творами мистецтва («Мова рідна – це історична сага, елегія журлива, міфологічна епопея, драма-феєрія, трагедія й комедія…» [Там само, с. 163]);

ґ) жіночими прикрасами («Мова моя у виссон і багряницю зодягнена. Пишною діамантовою короною царською прикрашена її голова. Золота пектораль!» [Там само, с. 167]; «Із дорогоцінних каменів вчинена Корона Мови нашої» [Там само, с. 156]);

д) героєм України («Герой України – наша священна Мова. На воловій шкурі не списати її убивць від народження і по нинішній день. А вона – ломикамінь!» [Там само, с. 186]);

з) людським нервом («Транспорт – головний нерв народного господарства. Мова – головний нерв народу, нації» [Там само, с. 170];

ж) позивним, тобто умовною субстанцією, за якою ми пізнаємо певне явище («Українська мова – це наш у світах Позивний!» [Там само, с. 192]);

и) абстрактними поняттями: родовою пам'яттю («Слово генна, Мова – родова, Народ – біологічна. Генетична пам'ять – коріння Нації» [Там само, с. 193]); духовним інтегралом («Рідна Мова – всеохоплюючий духовний інтеграл, замінник усього необхідного для життя, матриця Віри, Надії й Любови!» [Там само, с. 194]);

і) конкретними предметами («Думка – сейф наших чуттів. А Слова – в'язка ключів до нього. Жодна Думка не сховається в ньому – усе таємне стає наяв» [Там само, с. 196]; «Могутня та розлога, як гірниче дерево, наша Мова українська! З малесенького зернятка воно виросло» [Там само, с. 193]; «Дорогий фаетон-бричка – це наша Мова мила. Коні баскі-норовисті – це Думка блискавична. А Слово – карета розкішна та пишна» [Там само, с. 199]).

Нерідко Зиновій Бичко уявляє мову живою істотою, наділену вродою, а також внутрішніми ознаками архетипних давньоукраїнських символів («Вродливу мову українську порівнюють із калиною, бо вона така ж красива, як народний, улюблений символ українців, її порівнюють зі співом солов'я, бо лине вона, як ніжна пісня співучого соловейка» [Там само, с. 172]; «Не тільки в день Краси, а завсігди найвродливішою Королевою є Мова Українська!» [Там само, с. 192]). Науковець упевнений, що мова, як і кожна людина, має свою душу («Душа вічна! Позаяк Мова є душею народу, то у віках святитиметься сотворіння Господнє!» [Там само, с. 192]) і долю («Наша мова, безсумнівно, має долю щасливу, наперекір карколомним віражам-поворотам, бо українці за неї життя віддавали й тепер жертвують; бо її хресні батьки-матері нині на Небесах просять у Господа опіки над нею» [Там само, с. 181]). Очі її повинні бути ясними, чистими («Очі народу – Мова. Засмічувати її варваризмами, суржиком, лайкою – це кидати в очі піском!» [Там само, с. 190]).

Пізнавати особливості рідної мови можна через предмети, що належали відомим українцям («Безсмертне слово нашої мови – це шабля-сестриця козацька. За словами славного Івана Мазепи, през шаблю маєм право» [Там само, с. 166]); завдяки усій сукупності емоцій, викликаних образом рідної матері («Де б я на світі не був, зі мною рідна Україна, вона – матуся, що

дала чарівну мову солов'їну!» [Там само, с. 193]; «Мати колихає дитятко, Народ колише мову, Вітер – історію, а Бог – Землю!» [Там само, с. 197]). Проте найчастіше ми пізнаємо мову з художньої творчості письменників-класиків («Мова моя – Кобзаря слово» [Там само, с. 197]).

Як християнин і вірянин, Зиновій Михайлович нерідко пов'язує тлумачення мови з Богом, молитвою, Святим письмом: «Мова для розмови з Господом, відречення від нечистого» [Там само, с. 167]; «Мова – цнота роси вранішньої Божої. Аби серце мліло од її непорочности – не струшуй її!» [Там само, с. 192]; «До Мови припадаймо, мов до Молитви – із благоволінням» [Там само, с. 192]; «У Святому Письмі понад 6000 разів натрапляємо на Слово. Жодне інше слово не перевищило цю кількість перлини Божої» [Там само, с. 193].

Пізнавати мову вчений радить через слухові образи: «Бджілки джмеління, струмка плюскотіння, горлички воркотання, грому відлуння, веселки усміх, – усе чую й бачу в мові рідній!» [Там само, с. 193]; «Слово бринить срібно, коли неоскверненною душею торкаємось його сонячних струн стоголосих, пестимо в серці своїм!» [Там само, с. 166]. Учений уявляє мову у вигляді нот: «Гама нашої мови вітцівської є такою: ДО – довершена, РЕ – респектабельна, МІ – мінорна, ФА – фантастична, СОЛЬ – сольно-вокальна, ЛЯ – лямурна, СІ – сієста» [Там само, с. 174]; океаном з багатьма островами: «Океан – Мова. Фонетика. Акцентологія. Діалектологія. Лексика. Фразеологія. Граматика. Словотвір. Орфоепія. Орфографія – чудові, затишні, манливі острови!» [Там само, с. 191].

Нерідко при описі мови Зиновій Михайлович створює нюхові образи: «Можливо, комусь хихикнеться, коли зі щиросердя скажу, що маю звичку нюхати Слово, насолоджуватися його ароматами!» [Там само, с. 193]. Причому вчений упевнений, що кожне слово має свій запах: «Слово має запах. Духовне пахне ладаном і трояндою. Слово світлої людини – озоном, слово дитяче – рум'янком. Літньої – матіолою» [Там само, с. 202]; смак: «Рідкісний чай з мелісою, а Мова – із приказками та прислів'ями!» [Там само, с. 195]. Зиновій Бичко сприймає слово через колір: «Кольором Мова

моя – смарагдова, бірюзова, оливкова, лаймова… Світанкова, вечорова, росяна, лагідна і грозова…» [Там само, с. 197].

Лексичний фонд української мови, на думку Зиновія Михайловича, бере свій початок із глибокого минулого («Лексичний фонд нашої Мови за глибиною доганяє Маріанську западину! Найглибша у світі глибина» [Там само, с. 150]); позначений багатством форм вираження («Тішуся сердечно, що маю таких вірних і щирих Друзів, як Мову та Мовлення, Слово та Значення, Букву та Звук, Думку та Слово. Шаную!» [Там само, с. 166]). *Слово* вчений розглядає як центральну одиницю мови: «Слово – центральна функціональна і структурна одиниця мови. Усі інші мовні елементи існують для нього, чи, іншими словами, у слові. То є фонеми та морфеми, а також речення» [Там само, с. 239].

Учений переконаний, що силу й красу слова краще розуміє та людина, яка сповідує моральні ідеали, що панують у суспільстві, живе, керуючись настановами традиційних народних заповідей: «Той, хто живе турботами про інших людей, стає сприйнятливим, чуйним до слова, яке несе в собі заклик до ідеалу моральності, до утворення краси в самому собі» [Там само, с. 173], адже слово, «На думку китайських філософів … – породження таємничих глибин світобудови, що гармонізують Всесвіт» [Там само, с. 161]. Тому такою дещо наївною, але щирою є сентенція Зиновія Бичка про те, як він особисто ставиться до слова: «Хочу стати промінчиком, хочу стати росинкою, хочу стати рослинкою, хочу стати цикадою, хочу Словом я стати, вічним, Українським!» [Там само, с. 161].

Учений закликає розрізняти життєдайне слово й мертве. До першої категорії слів він ставиться як до дива: «Слово – це чудо-ключ од усіх замків людського Замку!» [Там само, с. 184]). Це також слово, що «вчить правді-істині, слово заквітчує, духмяніє, слово очищує, випробовує й гартує. Воно – геніальне та універсальне» [Там само, с. 193].

Другу категорію слів складають лайливі і вульгарні слова, які свідчать передусім про низький інтелектуальний розвиток особистості, примітивний спосіб мислення, неглибоку життєву філософію: «Вживання на кожному кроці й у кожній обстановці лайливого слова – це світогляд, це мислення, це філософія, це

психічний стан рогуля. Здається, що слова відомого філософа мови – межі моєї мови є межами мого світу – передусім стосуються нас, рогулів!» [Там само, с. 142]. Учений упевнений, що ця категорія слів має негативний вплив на фізичне і психологічне здоров'я людини: «Лихе, вульгарне слово ні сліду не лишає від молитви, відчутно підточує імунну систему, викликає у крові прояви онкологічних тілець!» [Там само, с. 185].

Звертаючись до нетрадиційного тлумачення значення Герба України, Зиновій Бичко стверджує, що в ньому закодоване слово *Воля*, яке також своєрідно розтлумачує: «Герб наш, небачений у світі, забрунькував у собі святе Слово – Вкраїну Одну Люблю Я!» [Там само, с. 184].

Відомо, що слов'янський алфавіт – це не проста сума літер, розташованих у довільному порядку. Микола Урицький у праці «Розправа о древності письмен руськословенських» [Урицкий 1850] трактує слов'янську абетку як устав, тобто заповіт для народу. Кожна літера абетки при цьому є словом з уставу «народного». Дитина, запам'ятовуючи абетку, одночасно вивчала й заповіді свого народу. Ось вони: АЗ БУКИ ВИДИ ГЛАГОЛ; ДОБРЕ ЄСТЬ ЖИВИТИ ЗЄЛО ЗЕМЛЯ; И, ИЖЕ КАКО ЛЮДИ МИСЛИТЬ НАШ ОН; ПОКОЙ РЦИ СЛОВО ТВЕРДО; УК ФЕРРТ ХР ЦИ ЧЕРВ; ША ЩА ЮР ЮРИ ЄРЬ ЯТЬ ЮЗЬ.

Зиновій Бичко намагається створити фітоустав української мови: «У серці моєму літера кожна – квітка гожа: Акація, Барвінок, Васильки, Гвоздика, Деревій, Жимолость, Звіробій, Косарики, Латаття, Мак, Нагідки, Орлики, Первоцвіт, Рябчики, Сон-трава, Тирлич, Фіалки, Цикорій, Черемха, Шавлія, Яглиц тиха ніжність, ніж гучні клятви» [Бичко 2021, с. 153]. Розуміючи, що внутрішня форма назви кожної квітки нерідко утаємничена, має затемнену мотивацію і розлогу символіку, Зиновій Михайлович тлумачить це як мову квітів, яка багато дає для образного бачення світу: «Окрім мови людської, існує мова квітів, утаємничена, пахуча, глибока, сакральна. Мова квітів – значення, що надається різним квітам для вираження тих чи інших настроїв, почуттів та ідей. У Вікторіанську епоху мову квітів використовували для таємного вираження почуттів у тих

випадках, коли про них не можна було говорити відкрито» [Там само, с. 199]. Учений намагається використати мову квітів для кодування української графіки: «Магнолії. Орхідеї. Вербена. Азалії. 33 чічки ангельські в букеті Мови Української» [Там само, с. 192]; «Мова, немов мімоза стислива, – від доторку словом оскверненим знітиться» [Там само, с. 181].

Роздумуючи над питаннями про зв'язок мови і свідомості, Зиновій Бичко формулює такий афоризм: «Думки – нива. Мова – землемір» [Там само, с. 191]. Учений наділяє мову багатьма епітетами: «Яка ж моя Мова? Чудова, казкова, загадкова, чорноброва, кленова, бузкова, шовкова, світанкова, веселкова, оливкова – життя основа!» [Там само, с. 178]; «У Словнику нашої Мови, калинової, чебрецевої, солов'їної, в ореолі Святого Святих стоїть СЛОВО. Осанна СЛОВУ!» [Там само, с. 200].

Мовлення особистості має неабияке значення не лише для успішного комунікування, хоча це дуже важливо, але й для розуміння ступеня сформованості мовленнєвих компетенцій, ставлення мовця до співрозмовника і до мови зокрема: «Мовлення кожного – це лакмусова смужка, що свідчить про наше ставлення до Мови. З повагою чи без неї» [Там само, с. 150]. Учений радить остерігатися «лихих» слів: «Милий друже! Із уст твоїх раптове Слово й випадкове – се точно полова, бо воно ж є помилкове!» [Там само, с. 155]. Корені злослів'я, некомпетентного мовлення науковець пов'язує з давніми традиціями, закладеними на генному рівні: «Якою мовою ми говоримо – залежить від нашого походження. Але наші гени також відповідальні за нашу мову. Цього висновку дійшли шотландські дослідники» [Там само, с. 150]. Не випадково З. М. Бичко уводить поняття про мовний імунітет, який варто формувати змалку: «Мовний імунітет треба прищеплювати в сім'ї, садку, школі. Аби дитина поважала рідну мову, необхідно настійно їй твердити, що вона Українець» [Там само, с. 191].

Особливими словами Зиновій Михайлович характеризує художнє мовлення, яке демонструє багатозначність, мовну символіку, поетику: «Надзвичайно пишним букетом художніх засобів пишається наша Мова. Це – айстри-епітети, мальви-порівняння, півонії-метафори, жоржини-метонімії, чорнобривці-

панегірики, незабудки-гіперболи… Збираймо його в мовлення своє, вдихаймо до запаморочення дух його – любімо й гоноруймося Мовою своєю, яка любить народ свій херувимською любов'ю!» [Там само, с. 168]. Художні засоби поетичного мовлення дослідник уявляє квітами: «Бреду босоніж росяним лугом вродливої Мови і плету пишний вінок із його чічок-слів…» [Там само, с. 186]; «Китайський відомий письменник Май Дзя хвилююче каже: „Кожен письменник має міцно тиснути руку своїй мові". А нам, кожному українцеві, з любов'ю треба, крім цього, ніжно мити ноги рідній мові – нашій колисці й колисковій, нашій зірці світанковій і росі вранішній…» [Там само, с. 164].

Як глибокого знавця української мови і шанувальника мудрого слова, Зиновія Бичка хвилюють питання функціонування української мови, збереження її багатств, уважне ставлення до надбань, тобто проблеми вітальності української мови [Андрієнко 2011], під якою зазвичай розуміють її життєздатність: «Мови виживають лише тоді, коли вони передаються наступним поколінням. Для цього діти повинні мати змогу імітувати мову своїх батьків. Тобто вони повинні мати можливість добре вчити мову. Лише тоді вона передається від покоління до покоління. Отже, пильнуймо свій мовний генофонд! Щоб ніякі зайди не похитнули його!» [Бичко 2021, с. 157]. Учений нещадний до тих, хто ігнорує або й не береже рідну мову: «Друзі милі! Нам необхідно не лише любити свою Мову, а боротися за неї на кожнім кроці! О, скільки людців її готові розтерзати!» [Там само, с. 163].

Різкою є відповідь ученого тим людям, які всіляко гальмують розвиток української мови, ігнорують і не прагнуть вивчити її як громадяни України: «Жити в Україні, серед вроджених патріотів, вдихати флюїди українства й так глибоко ненавидіти Мову українську можуть лише розумові кретини-пігмеї, диявольське блювотиння, ходячі мерці» [Там само, с. 157]. Він також подивований поведінкою тих українців, які через свою черствість не шанують і не збагачують свою мовну компетенцію: «Хто свою рідну Мову не шанує? Душевнохворі. Перевертні. Нехрещені, бо позбавлені Святого Духа. Безбатченки без роду-племені!» [Там само, с. 167].

Шанувальників же рідного слова просить пам'ятати, що «Наша мова – гострезний подразник для зрадників, перекинчиків, пристосуванців, безбожників. Не дає їм спокійного існування» [Там само, с. 163].

Український народ Зиновій Бичко вважає геніальним, бо він збагатив світову скарбницю народними піснями, казками, прислів'ями, приказками: «Фольклор – син Мови. У його склепі-засіках хорониться найсокровенніша історія українського народу» [Там само, с. 193]; «Народні пісні усіх народів – естетичний відбір віків» [Там само, с. 161].

Від ставлення до слова його користувачів залежить і подальший розвиток мови. Якщо до слова ставитися як до святині, то воно зацвіте буйним цвітом, буде репрезентувати свій народ як самодостатню й успішну спільноту. Тому вчений радить «Поливати, полоти, знищувати шкідників, удобрювати – чимало щоденної праці треба прикладати на квітнику Мови нашої!» [Там само, с. 190], а також бути вдумливими при розмові, не розкидатися словами: «Думка людська повинна бути красивою та світлою, слово – щирим і правдивим, фраза – глибокою й компактною, речення – позитивом!» [Там само, с. 187]. Як гігієну фізичну, так і гігієну мовну треба сповідувати як закон: «Перед їжею охайно миємо руки. Перш ніж озвучити думку, сполоснімо Слово в потічку синонімами, приказками, порівняннями, епітетами. Панською вдасться бесіда!» [Там само, с. 192]; «Екологія, гігієна, опорядження. Ці атрибути піклування теж потрібні Мові» [Там само, с. 199].

Розуміння значення й місця мови в житті людини і суспільства Зиновій Бичко вклав у крилату фразу «Слово – генератор Всесвіту» [Там само, с. 211], у якій лексему *генератор* вжито не у своєму прямому значенні ('машина для перетворення механічної енергії в електричну' [СУМ, II, с. 50]), а в переносному: 'те, що є джерелом чогось, те, що має силу' – *генератор ідей*; синонімічне до *джерело, початок, скарбниця*).

Своє переконання він підкріплює такими тезами:

«Наша мова – це складний понятійно-категоріяльний апарат, що містить у собі всі національні особливості і відтінки, більше того, свою естетику. Мова, без сумніву, визначає світогляд народу і майбутнє держави» [Бичко 2021, с. 245];

«Мова – це програмний код, який через свою естетику формує нашу етику та мораль» [Там само, с. 245];

«Українська мова за своєю естетикою – одна із найкрасивіших у світі. Вона виражає наше почуття прекрасного, що відмінне від почуття будь-якого іншого народу. Через українську мову твориться Україна. Та Україна, яка ще ніколи не була, не відкривала себе світу, але може відкрити, якщо ми будемо любити свою мову, і нею розмовляти всюди і завжди» [Там само, с. 246].

Загалом афоризми Зиновія Бичка передусім мають просвітницький характер. Дбаючи про доступність, загальнозрозумілість і образність своїх крилатих висловів, автор нерідко вдається до використання прозорих аналогій, які допомагають осягнути сутність таких непростих понять, як *мова*, *слово*, *генетичний код*. Він зіставляє мову з іконою, космосом, галактикою, будівельними спорудами, творами мистецтва, жіночими прикрасами, людським нервом, конкретними й абстрактними поняттями, що допомагає показати складність і простоту мови. Автор наділяє лексеми *мова* і *слово* численними епітетами, створює фітоустав української абетки, чим переконує в красі й багатстві української мови.

Зиновій Бичко, дбаючи про вітальність мови, на яскравих прикладах показує давність архетипних символів, красу поетичного слова і згубність мовлення, спотвореного суржиком і сленгом, варваризмами. Спираючись на дослідження генетиків, медиків, переконує у шкідливості для морального і фізичного здоров’я людини негативної енергії, яку продукує обсценна лексика.

Питання чистоти, естетики, екології мовлення особистості – це проблеми невідкладні, їх вирішувати слід фахово й наполегливо, незважаючи на спротив опонентів. Процвітання мови, розширення її інформаційного простору – це питання виживання українського в Україні, це питання незалежності держави й свободи особистості.

ПИСЬМЕННИКИ ЛУГАНЩИНИ ПРО МОВУ

У науковій літературі при етнолінгвістичних дослідженнях розрізняють поняття *константа* і *концепт*. Поняття *константа* сучасна лінгвістика запозичила з математики. Його основний зміст як філософської категорії такий: це реальність, ідея, яка домінує над іншими тривалий час. Константами етнокультури (лінгвокультури) виступають концепти-архетипи, тобто давні концепти.

Поняття *концепт*, за О. Селівановою, – «це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею» [Селіванова 2006, с. 256].

Концептуальне значення відноситься до лексичного і формує зміст слова. Змісти як елементи мінімального людського досвіду структуруються в концепти. Тому концепт розглядають як мисленнєвий посередник між мовою і позамовною дійсністю.

Концепт *слово* (*мова*) належить до архетипних. Стрижнем його є розуміння слова як усього духовного. Слово – це Логос, Всесвіт, знання, учення. Саме так трактує лексему *слово* євангеліст Іван: «І споконвіку було Слово. І Слово було в Бога. І Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через нього постало, не постало без нього». Звичайно, з матеріалістичної точки зору ці слова пояснити складно, проте зрозуміло, що в цьому контексті вони означають Всесвіт, знання, Божу мудрість і його благодать.

Концепт *слово* включає книжність, яку вважають відображенням взаємозв'язку між божественним і земним. Слово забезпечує комунікацію між Божественним і людським.

Етимологічний аналіз лексеми *слово* показує, що це поняття пов'язане з двома полярними видами оцінки. Етимологічно з лексемою *слово* споріднені слова *слухати, слава, славити,* але лексема *славити* є енантеосемізмом, оскільки

містить у собі значення ‘хвалити’ (позитивна оцінка) і ‘хулити’ (негативна оцінка) [ЕСУМ, V, с. 306].

Учені відзначають, що еволюція концепту *слово* бере початок з античної Греції. У давньогрецькій філології формування уявлень про слово відбувалося в межах опозиції трьох основних термінів: *епос* («слово як таке, поєднання звука і змісту»), *міф* (характеризувало слово з боку змісту, тому «часто означало ‘мовлення’, ‘порада’, ‘план’ і власне ‘міф’») і *логос*. Останнє, має найскладнішу семантику: ця лексема виступає синонімом до двох попередніх, а крім того, має значення ‘неправдиві, пусті слова’, ‘словеса лукавствія’, на противагу істинному, правдивому мовленню чи оповіданню, проте поступово *логос* «бере верх над міфом і епосом» і вже ‘міф’ перетворюється в ‘казку’ і протиставляється слову істини – логосу, а *епос*, у свою чергу, перетворюється в ‘говір’, ‘чутку’.

Подібний зміст має лексема *слово* у віршах Т. Шевченка: «Возвеличу малих отих рабів німих / Я на сторожі коло них поставлю слово».

Поет свідомий того, що українці почувають себе рабами через свою неосвіченість. А тому переконаний, що освіта, національна ідея врятує українців. Значення лексеми *слово*, що вживається в контексті номенів *малі*, *раби*, *німі*, *возвеличу*, *на сторожі*, *поставити*, широке, – це не просто мова, що є однією з ознак нації, це знання і вміння відстояти свої інтереси і права, незалежність.

Володимир Сосюра – співець глибоких почуттів людини – у своїх віршах створив неповторний образ слова, концептуальними ознакам якого є сила і могутність мови, мова – це народ, життя духовного основа. Слово поета задзвеніло по-своєму самобутньо, як нова, ніколи не чута струна. Відкритий ним самим третій вимір поезії вабив кожного. Володимир Сосюра був народжений і покликаний життям для поезії, вона була йому довгі роки єдиним заняттям, працею і відпочинком, його хлібом насущним, приносила творчу насолоду.

Володимир Миколайович – людина емоційна, з тонкою, чутливою натурою. Для його вразливої душі найхарактерніший стан – органічна злитість з природою, її красою. Він любить

свою природу, навколишнє середовище. Любить кожну клітинку своєї України: «Для нас вона в світі єдина, одна / В просторів солодкому чарі… / Вона у зірках, і у вербах вона, / І в кожному серця ударі» [Сосюра 1973, с. 173].

У його поезії любов до України і любов до мови нероздільні. Він закликає любити навколишнє середовище, людей, кожен світанок свого життя, він закликає любити свою історію, свою мову. Ключовими, семантично зв'язаними словами у вірші «Любіть Україну» виступають поняття *вишнева Україна* і *мова солов'їна*, глибинний зміст яких розкривається на тлі таких слів: *квітка, пташина, хвилі Дніпра, електровогні, зойки гудків*.

Закоханий у красу української мови, В. Сосюра оспівує силу рідного слова: «Яка у ній сила і кличе, й сяє, / Яка в ній мелодія лине…» [Там само, с. 224].

Поет створює персоніфікований образ слова, яке проникає до людських сердець швидше від проміння, «влуча, як куля», «над зорі лине». Слово – зброя, коли його наснажують сильні почуття: «…Це – мова моєї Вкраїни. / Це – матері мова. Я звуки твої / Люблю, наче очі дитини… / О мова вкраїнська!.. Хто любить її, / Той любить мою Україну» [Там само, с. 224].

В. Сосюра щиро й трепетно любить рідну мову і заповідає нащадкам не цуратися її. Як справжній патріот, він через свої вірші робить спробу достукатися до сердець читачів, спонукає молоде покоління добре ставитися до рідної мови. Свій вірш поет так і називає «Юнакові». Автор усвідомлює, що щира розмова з молодою людиною важить більше, ніж будь-які заклики: «О мова рідна! Їй гаряче / Віддав я серце недарма. / Без мови рідної, юначе, / Й народу нашого нема» [Там само, с. 250].

Володимир Миколайович намагається вкотре показати нам важливість нашої мови. Українську мову він порівнює зі святинею всього народу, ставить її поруч з іншими національними атрибутами, бо хіба може бути якась духовність, якась національна культура, якась конституція без мови: «Як гул століть, як шум віків, / Як

бурі подих – рідна мова… / … життя духовного основа» [Там само, с. 288].

Вірш обсягом у кілька десятків рядків повчає такої мудрості, що не кожен протягом усього життя зможе навчитися, пізнати й усвідомити всю цю життєву правду. Слова, як намисто на нитку, складаються в рядках багатого життєвого досвіду автора. Цими духовно наснаженими, красивими словами митець намагається донести до читача справжню важливість, сенс духовного збагачення: «Шумить Дніпро, чорніють кручі, / В граніт холодний б'є прибій. / Прийми слова мої жагучі, / Мов заповіт, юначе мій! / Листку подібний над землею, / Що вітер з дерева зрива, / Хто мову матері своєї, / Як син невдячний забува» [Там само, с. 250].

Отже, концепт *мова* у творчості Володимира Сосюри формують такі поняття, як *Україна, український народ, мова матері, історія* (*гул століть, шум віків*), *духовне життя, заповіт*. Таке філософське осмислення поняття *мова, слово* суголосне з тим, яким воно постає у творчості поетів античності, прочитується у віршах вітчизняних майстрів слова.

Микита Чернявський. З давніх-давен письменники прославляли український народ та його мову: багату, мелодійну, барвисту. У своїх віршах вони опоетизовували її, захоплювалися нею. Не був винятком і відомий поет Луганщини Микита Антонович Чернявський. За своїм покликанням він лірик у всій повноті цього жанрового визначення, де поєднується громадянське, пейзажне й інтимне. Його вірші в змозі донести до читача найглибшу гаму почувань людської душі, розкрити її у хвилини радісного піднесення й смутку [Чернявський 1970, с. 4].

У вірші «Слово» автор подає похмуру картину «словесного голоду», коли людина не має змоги розмовляти рідною мовою з різних обставин. Цей вірш насичений вдало дібраними тропами та стилістичними фігурами. З самого початку поезії, удаючись до плеоназму (*тяжко-важко*), з першого рядка автор уводить читача в суть обставин, про які йдеться. Змальовуючи «словесний голод», Микита Антонович

використовує точні та влучні епітети, які роблять цю картину ще яскравішою: «...І розбуялі думи обриває / Заїкуванням непровидь сліпа» [Там само].

Використання епітетів (*розбуялі думи*, *непровидь сліпа*) сприяє створенню картини, задуманої автором, підсилює та уточнює її. Особливою рисою цього вірша є застосування великої кількості дієслів, які демонструють розвиток подій більш напружено та гостро (*думи обриває*, *глушить їх*, *гірко пригаша*).

Епітети використовує і в середині вірша: *нестримний вітер*, *осінню гілку*, *дрібна твоя душа*. Завдяки їх уведенню у контекст у читача постає зорова картина людських почуттів та переживань. Далі у тексті знаходимо низку антитез, використаних з метою змалювання становища людини, яка не має змоги розмовляти рідною мовою: «Пірнути хочеш – під тобою мілко, / Відчути шир – дрібна твоя душа, / Гукнуть у вись – німа задуха в грудях, / Шугнуть у невідь – навкруги стіна...» [Там само].

Перераховані дієслова уведені у вірш з метою точної передачі туги людини – патріота своєї нації – за тими часами, коли мову, культуру, рідну пісню, думу знали й шанували. Ці дієслова (*пірнути*, *гукнуть*, *шугнуть*) роблять вірш ще більш переконливим, надають йому тривожності та розпачу.

Остання смислова частина вірша вже більш лірична. Автор подумки намагається знайти вихід із скрутного становища, прийняти для себе важливе рішення: «...І йдеш тоді шукати слова в людях, / Мов у ріллі заплідненій зерна» [Там само].

Кінець твору оптимістичний, бо автор показує, що справедливість перемагає. Заклично лунає висновок, що рідна мова та рідне слово – безсмертні, і знищити їх неможливо. Ця лірична частина вірша теж позначена яскраво епітетами та порівняннями з багатою культурною конотацією (*рідна мова*, *мов безмежне поле*): «... І тим щасливий, що воно ніколи, / Потрібне слово в людях не згаса, / Що рідна мова, мов безмежне поле, / Колоссями за обрій провиса» [Там само].

В останніх двох рядках змальовано пейзаж, у якому мова порівнюється з колоссям зерна, життєво необхідним для

людини. І дійсно, людина, яка не має змоги спілкуватися рідною мовою, позбавлена повноцінного життя з усіма його барвистими почуттями. До цього, на наш погляд, головного висновку, приходить поет. Він завжди стоїть на перехресті людських тривог і болей, радостей і сподівань. Але автор виступає не спокійним спостерігачем, а борцем за національну свободу, волю та рідну мову [Чернявський 1969, с. 3]. І хоч Микита Антонович не зазначав, про яку мову йдеться, читач із першого погляду впізнає головну героїню цього вірша, оспівану багатьма письменниками – українську мову.

У вірші «Рідна мова» митець висвітлив тяжкий шлях, який пройшла наша мова, щоб стати визнаною у світі. Автор наголошує на тому, що хоч «І рідне слово завмирало / В засиллі, / В дальній глушині. / Його зневагою карали, / Його палили на вогні...» [Там само], воно вистояло і стало ще сильнішим та могутнішим.

Мову автор порівнює із закликом, підкреслюючи її незламану силу. Каже про неї як про пружну, співучу. Також оспівує тих, хто намагався добитися визнання нашої мови навіть ціною власного життя: «Цвіли провісниками волі / Вітчизни праведні мужі, / Що власну кров несли на тризну / І відкривали людям зір...» [Там само].

Цей вірш присвячено видатному просвітителеві та правозахиснику нашого краю Борису Дмитровичу Грінченку, який усе життя боровся за визнання української мови як рівноправної серед слов’янських мов. Він знав і пропагував рідне слово. Це був нелегкий, тернистий шлях до благородної мети, яку підхопили його послідовники і втілили в життя через літературу, що підвищувала авторитет рідної мови.

У вірші «Рідна мова» М. Чернявського можна простежити весь шлях, який довелося здолати нашому народові та мові, щоб добитися того, що ми маємо в наш час – вільно спілкуватися українською мовою, видавати книжки рідною мовою.

Мова у автора – це дивовижна міць і сила, яку важко здолати. Вона здатна вистояти все, хоч як би її «палили в огні, в Шевченковому серці вбивали царські холуї» [Там само].

Вірш «Рідна мова» – своєрідний виклик тим, хто прагнув занапастити нашу мову, скривдити її.

Вірші про мову мають велике виховне значення. Читаючи їх, ми ще раз усвідомлюємо дорогоцінність нашої мови, її неоціненну красу й силу. Кожен автор, пишучи вірш про мову, рідне слово, сподівається донести і передати читачеві свою любов, пошану до мови.

Сьогодні важко знайти поета, який би не написав хоч одного вірша про мову. А це ще раз підкреслює відповідальність митців за свій народ та рідну мову зокрема. Ми повинні пишатися тим, що наша мова – одна з найкращих і наймелодійніших мов світу. Читаючи інші вірші цього автора, помічаємо, що кожна людина знаходить у них щось особисто для себе, це допомагає їй тамувати біль, страждання. Вона замислюється над багатьма питання, які хвилюють суспільство.

Іван Світличний. Для кожної людини рідний дім – це місце, де можна відпочити від турбот, це захист від незгод, це відчуття підтримки з боку близьких тобі людей, це можливість поспілкуватися рідною мовою. Іван Михайлович Світличний виборював своє право говорити українською мовою. Він завжди шкодував, що на рідній йому Луганщині українською мовою нерідко нехтували. У вірші «Звернення до рідного слова» Іван Михайлович акцентує увагу на такій особливості української мови, як багатогранність: здатність зберігати назви речей, які вимиваються науково-технічним прогресом, і називати поняття, суть яких людина осягне лише в майбутньому. У цьому вірші поет висловлює вдячність рідній мові за те, що вона надихає його на творчість: «Спасибі тобі, рідне слово, за те, / Що змогу даєш ти мені оспівати..; / Спасибі, що ти помагаєш мені / Красу відтворити на клапті паперу, / Та ще попередить, що може в огні / Згоріти краса в термоядерну еру...» [Світличний 1994, с. 67].

Автор вірша впевнений, що мова має величезне значення для розвитку держави, культури народу. Він переконує читача, що поки буде існувати рідне слово, буде існувати й держава Україна, адже атрибутами кожної держави є певна територія, мова, культура: «І знай, рідне слово: / Поки ти живеш / В устах українців – живе й Україна» [Там само, с. 67].

У вірші «Рідна мова моя» автор використовує влучні епітети: *незнищенна*, *барвінкова*, *рідна*, *моя*, *калинова*, *своя*,

українська. Вони допомагають читачеві зрозуміти істинність поглядів письменника. У цьому вірші Іван Світличний розкриває всі принади мови як такої, бо навіть дитина з самого малечку вже бачить, відчуває красу рідної мови, її широчінь, багатофункціональність: «У тобі я чую знову / Пісню колискову» [Іванова 2005, с. 13].

Мова багатомільйонного народу дорога поетові й тим, що її у спадок передали нам батьки, діди, які відстоювали і боронили цей коштовний скарб протягом усіх віків. У письменника з рідною мовою багато асоціацій, він відчуває в ній свободу: «У тобі я відчуваю Висоту блакиті...» [Там само, с. 13].

Автор, милуючись рідним словом, порівнює красу мови з красою свого краю, а тому бачить у слові «І красу свойого краю, / І шумовиння жита...» [Там само].

І. Світличний вірить у велике майбутнє свого народу, у те, що українська мова стане однією з високорозвинених європейських мов. Передчуваючи зміни у суспільному житті країни, поет пише такі рядки: «У ній я чую крок народу, / Серце України...» [Там само]. Він упевнений, що завдяки зусиллю народу, мова не загине: «Українська мова зроду, / Повік не загине...».

Іван Михайлович Світличний дійсно цінує свій народ, розуміє, що однією з найголовніших ознак нації є її мова, а тому поет проголошує: «Ні на яку іншу мову / Свою мову колискову / Я не проміняю...».

Сьогодні літературознавці й історики стверджують, що коротке, але таке значиме в розвитку української духовної культури літературно-мистецьке відродження 60-их років насамперед пов’язане з іменем Івана Світличного й такими світлими іменами його друзів, як Василь Симоненко, Євген Сверстюк, Василь Стус, В’ячеслав Чорновіл [Неживий 1998, с. 63]. Як бачимо, погляди цих культурних діячів позначилися й на розумінні та мистецькому обґрунтуванні питання про значення рідної мови в житті суспільства.

Микола Руденко – пристрасний патріот, невтомний шукач істини, майстер образного слова, поет, прозаїк,

дослідник, творець формули «енергія прогресу» – «став героєм уже незалежної України у 2000 році» [Неживий 2016, с. 77], хоч творчість свою розпочав ще 1947 року, коли вийшла його перша поетична збірка «З походу». Згодом з'являються його книги «Незбориме плем'я», «Ленінградці» (1948), «Поезії» (1949), «Мужність», «Світло глибини» (1952), «Переклик друзів» (1954). Кращі вірші 60–70-х років минулого століття ввійшли до книги «Поезії», що побачила світ 1991 року.

«Маючи вільний доступ до різних прошарків української суспільности, – пише Ігор Качуровський, – пройшовши шлях від Донбасу, через Москву, через Другу світову війну, опинившись серед упревілегійованої бюрократії сучасної України, Микола Руденко знав, що нуртує в нутрі народу, чим живе і дихає, чим радіє і що йому болить» [Качуровський 1982, с. 7].

Поезія М. Руденка актуальна й сьогодні, хоч її творцеві виповнилося сто років, а самі вірші написані кілька десятків років тому. Зосереджуючи увагу на гострих соціальних, побутових, політичних, моральних, особистісних питаннях, автор дискутує з потенційним читачем, пересічним громадянином своєї країни, поетом, політиком. Мова поезій митця багата на різні стилістичні фігури, але центральне місце у віршах М. Руденка посідає метафора, художня деталь, засобами якої передано переживання ліричного героя.

У поезії Миколи Руденка передусім підкреслено, що саме існування народу нерідко пов'язане з тим, наскільки потужною є його мова, чи повноцінно вона виконує інтеграційну і державотворчу функції. До слова поет ставиться як до Бога і визнає, що тільки несвідомі громадяни здатні ігнорувати роль рідного слова: «Безсмертя нації – у слові, / А слово – Бог земних віків. / Лише нікчемні й безголові / Зрікаються старих батьків. / Не робітництво, не селянство, / Не щирий, праведний народ, / А так собі – тупе міщанство, / Ходячий шлунок, жуйний рот» («Безсмертя нації – у слові»).

Усіх, хто цінує українську культуру й слово свого народу, поет закликає все робити для того, щоб слово стало долею землі, стало дійсно Богом: «Та, незважаючи на втрати, / На лайку й дорікання злі, / Я слово буду гранувати, / Щоб стало долею землі. / Щоб за освяченим порогом, / Де ера займеться нова, /

Воно й насправді стало Богом, / Який у серці ожива» («Безсмертя нації – у слові»).

Вірш «Слова, накидані докупи» звернений передусім до творчої еліти, представники якої не завжди вступають у боротьбу за повноцінний розвиток рідної мови, а, навпаки, намагаються не помічати проблем. Звідси образ Ле́ти (грец. Λήθη), ріки забуття в Аїді. За повір'ям, коли померлий пив із Лети воду, його душа забувала все, що пережила й бачила на землі. Звідси постав вислів *канути в Лету*, тобто 'піти в небуття, зникнути назавжди'. У багатьох творах, прославляючи життя в Україні, передові культурні діячі нерідко замовчують проблеми, тому й твори їхні можна назвати віршобаями, у яких є все необхідне, окрім правди: «Слова, накидані докупи, – / Давно вже справа не нова. / Передусім, які слова – / Вони живі чи тільки трупи? / П'яненькі лірники-поети / Співають нам про зло й добро. / Але приймають за Дніпро / Холодний плин німої Лети. / Пливе по річці мертве слово. / Кричить модерний віршобай: / – О милий Боже, видибай! / Ген сяє храм злотоголово… / Він справді сяє многі літа, – / Так то ж над батьківським Дніпром! / А вас привіз чужий пором / Туди, де плине мертва Лета» («Слова, накидані докупи»).

Цю тему поет продовжу у вірші «Стало слово моє земним». Поета не радують красиво написані вірші, позбавлені суті, хоча в них «буде човен в рядку й весло, неба синь і цвітіння жита». Він прагне віднайти у вірші рішення проблем, що накопичилися: «Стало слово моє земним, / У клубочок згорнулася мрія. / Як не бийся, а жодна із рим / Занебесним теплом не гріє. / А колись же було, було… / Я, розсунувши неба клаптик, / Брав для віршів живе тепло / Із далеких галактик. / Нині вірші – не Божий дар. / Замішавши ромашки й блавати, / кожен другий чи третій школяр / Вміє грамотно зримувати» («Стало слово моє земним»).

Поет закликає стати на захист рідної мови й незалежності української держави: «Чи тому, що вінок тобі любий. / Рот зав'яжуть, а ти говори. / Зуби виб'ють – кричи, беззубий. / І найвищою із нагород / Хай для тебе знову і знову / Буде твій закривавлений рот – / Значить є в тебе горде Слово. / А небесне воно чи земне, / Чи помре, чи злетить над світами – / Не

питайте, люди, мене. / Доки я за дротами…» («Стало слово моє земним»).

Поет переконаний, що народну шану можна завоювати лише боротьбою, правдивим словом, вірним служінням тим ідеалам, які закладені в ментальності народу, власним баченням вирішення тих проблем, які переживає проста людина. А для цього треба мати мужність, щоб відстояти свою позицію, якщо вона не збігається з ідеалами більшості чи можновладців: «Шанують лиш того народи, / Хто власну ниву розорав. / Талант – це вогнище Свободи / На тлі нікчемних рабських вправ. / Це Слова горде володіння, / Де дух народний не зачах. / Талант без мужності – падіння / В земного людства на очах. / Вмістивши в грудях видиме й незриме, / Ти соком зір напоєний міцним, / Забудь про ямби, про сонети й рими. / А просто Словом стань… / І тільки Ним! / Тоді ти враз навчишся римувати, / Так просто й легко, як цвіте земля, / Як вміє, граючись, щаслива мати / В коханні зачинати немовля» («Шанують лиш того народи»).

У поезіях М. Руденка з допомогою фразем метафоричного походження відтворено ставлення різних верств суспільства до мови, місце мови в житті нашого народу: *лікувати словом*, *ранити словом* («Молюся, Боже, на твої дива: / Ти **раниш словом** і **лікуєш словом**» («Передчуття прози»)), *пізнати суть* («Я прагну там **пізнати** знову / **Суть** незрадливу, суть людську; / Із вуст почути рідне слово – / І десь померти в холодку» («Туга»)); *шукати, ніби голку в сіні* («Та чи збагну, що на Вкраїні / Уже доводиться в містах / **Шукати, ніби голку в сіні**, / Дідівське слово на вустах?» («Туга»)); *рвати душу* («Гай-гай! Сидіти й мудрувати / Посеред гір на чужині – / Не те, що вдома **душу рвати** / Об терни дикі, навісні» («Туга»)); *ловити на думці* («І часом ми себе **на думці ловим**: / А хто ж ми є? Слова. Живі слова» («Передчуття прози»)); *не викинути з воза*, *слово не вмирає* («Я вірю, що прийшла моя пора – / В мені поволі визріває проза, / Яку читач не **викине із воза**, / А візьме в дім, / Де **слово не вмира»** («Передчуття прози»)) та ін.

Проте Микола Руденко все ж дорожить святим званням по-справжньому народного поета, якому є що сказати своєму народові: «Повірите чи ні: я тільки нині знаю / Життя щасливу

мить, душі високий злет. / В мені горять слова святим кущем Сінаю / І кличуть, і болять, бо нині я – поет» («Повірите чи ні»).

Василь Голобородько. Творчість цього поета відносять до шістдесятників, бо ще тоді він почав писати свої вірші. Василь Іванович закінчив університет у 54 роки, репрезентувавши державній комісії дослідження всього свого життя – розвідку про українські казки, які він, за його словами, розпочав вивчати з 14 років. Письменник переконаний, що більшість світових казок беруть свій початок з української. Він також доводить, що все в казці метафоричне. А тому будь-яка українська казка – це казка про весілля.

У філософсько-патріотичній поезії «Наша мова» Василь Іванович говорить про величезну кількість народних пісень, тобто небачену у світі фольклорну спадщину українців (деякі науковці нараховують 500 тисяч пісень, тоді як найповніший словник української мови містить 254 тисячі слів, а в ЮНЕСКО зібрана фонотека народних пісень країн усього світу; у фонді України знаходиться 16,5 тисяч оброблених народних пісень). Не випадково в народі поширена думка, що кожне слово української мови оспіване в пісні. Тому вислів Голобородька «кожне слово української мови оспіване в Пісні» відбиває народні уявлення. Автор також говорить, що кожне слово нашої мови записане в Літописі, а отже, він уславлює роль мови та її значущість у житті народу, поширює ідею гордості українців за свою мову. Основна думка вірша «Наша мова» у тому, що мова – це ознака існування нації, і кожний українець повинен пишатися своєю мовою: «кожне слово / нашої мови / проспіване у Пісні / тож пісенними словами / з побратимами / у товаристві розмовляємо / кожне слово / нашої мови записане у Літописі / тож хай знають вороги / якими словами / на самоті мовчимо».

Василь Голобородько бачить глибину кожного слова рідної мови, розуміє доцільність його використання, його символіку й давнє походження. Але говорячи про конкретні слова нашої мови, він закликає спілкуватися українською мовою, бо в ній закодована українська культура, бо мова – генетичний код нації: «Співаймо пісні про кохання, / щоб не вмерло слово «Дунай», / гуляймо весілля своїм дітям, / щоб не

вмерло слово «коровай», / розповідаймо казки своїм онукам, / щоб не вмерло слово «Змій» – / наповнюймо / цей холодний всесвіт / теплими словами нашої мови, / які народжуються разом із диханням» («Співаймо пісні про кохання»).

Відомий поет вірить у невмирущість української мови, а тому пророкує, що вона вічна, як і цивілізація, і помре тільки тоді, коли цивілізації прийде кінець: «Хай слово тоді умре, / хай забудеться все сказане і написане. / Хай вмовкнуть радіо і промовці, / і перестануть виходити органи брехні – газети, / і згорять бібліотеки – ці кладовища / засушених метеликових слів» («Хай слово тоді умре»).

Значимими для творчості В. Голобородька є такі слова, як *хата*, *село*, *стежка*, *шахтарі*, *сад*, а також словосполучення *історія роду*, *батьківська хата*, що співвідносять з українським способом життя, українськістю.

Іван Низоввий. «Перше враження від будь-якого вірша цього поета – справжність… Друге враження – легкість. Здається, він так і думає, так і розмовляє – римованими образами, ясними та простими, начебто ти й сам міг би так сказати, бо думаєш і відчуваєш так само. Та водночас і складними, бо розумієш: ти б так сказати не зміг...» [Життя моє]. Третє враження від віршів цього поета – глибина бачення проблеми, яку він порушує, адже поезія Івана Низового – автобіографічна й громадянська водночас. Він так умів пропускати події, які відбуваються в країні, через себе, так передати почуття свого ліричного героя, що здається, ніби він розповідає про власні болі й жалі. А втім, ураховуючи те, що більшість його віршів автобіографічна, кожна думка сказана ним і про себе самого також.

У багатьох віршах Івана Даниловича влучно дібраними метафорами показана неповторність українського слова, оспівана його велич і краса. Водночас поет шкодує, що в новітній час в Україні рідне слово занедбане: «Ця мова могла / Зародитися тільки в раю / Для того, / Щоб люди створили любов і сім'ю, / І пісню таку, / Що натхнення дає солов'ю... Чого ж бо ми так занехаяли мову свою?» («Ця мова могла зародитися тільки в раю»). Але історія так склалася, що й нині маємо

говорити про необхідність оберігати українське слово: «А ми, вахлаки, / Занехаяли мову свою, / І мову чужинців – / Підступно-отруйну змію – / Пригріли / В справік українському нашім / Краю! / Нас мова чужа / І принижує і зневажа / І нашу духовність з'їдає, / Мов крицю іржа, – / Вже й рідна земля нам чужіша, / Ніж просто чужа, / І байдуже нам, / Де цьому яничарству межа» («Ця мова могла зародитися тільки в раю»).

Причини відступництва від усього українського зрозумілі, бо за спілкування рідною мовою ще в далекі роки козаччини можна було поплатитися волею, що вже говорити про часи недавні. Поет засуджує терплячість співвітчизників, тому називає земляків не українцями, а хохлами, хоч захоплюється прагненням козаків «у трагічну мить» боротися за волю до кінця: «і храми душ ставали смітниками / на берегах смердючої ріки / писались козаки москалюками / аби не загриміть на Соловки / та як відомо Бог не без терпіння / і милосердя – вічного хохла / в трагічну мить вінчає вознесінням / повище двоголового орла / і шибениць батуринських і вище / мордовських мордів – / шибеник-хохол / шаблюкою-презлюкою засвище / імперський потрясаючи престол! / із власної виборсується шкури / душа непереможного бійця / під прапори Мазепи і Петлюри / стає щоби стояти до кінця...» («…і храми душ ставали смітниками»).

Символами українства для поета є рідна хата, край, у якому народився й виріс, де провів своє свідоме життя, увесь великий український рід – родичі, друзі, знайомі. Для митця важливо, щоб його в цій родині поважали: «Я виціджую з себе хохла по краплині, / Щоби стать українцем у рідній хатині / У селі над Сулою, Дінцем і Десною, / Щоб козацький весь рід родичався зі мною. / Щось виходить у мене, а щось не виходить – / Ще і досі бур'ян по чорнозему родить, / Ще азійський буран в Подніпров'ї гуляє / Й свої зуби москаль із Кремля вискаляє» («Я виціджую з себе хохла по краплині»).

Оцінюючи стан речей з розвитком економіки, сільським господарством, функціонуванням української мови, Іван Данилович ніби радить не бути такими довірливими в наш жорстокий час конкуренції, адже втрата культурних традицій, мови найболючіша, вона обернеться втратою ідентичності:

«Наш край довірливий такий, / Для всіх відкритий. / І вікна, й двері, і душа, і слово – / Навстіж: / Нехай заходять всі, хто хоч, / Бо рідні ж, наші ж, / Бо ж той голодний, бач, і той / Також не ситий. / Впустили всіх, / І йти назад / Ніхто не хоче – / Шматок останній відняли / І вбили слово… / А так спочатку все, було, / Цвіло чудово, / І сонце легко так пливло – / Ясне, уроче!» («Наш край довірливий такий»).

У вірші «Мовчав би» поет відтворює переживання людини, якій не дають мовчати важливі питання незалежності своєї країни, ігнорування мови, культури: «Мовчав би. Непомітно й тихо / Вік доживав би. Як і всі, / Хто уявля: приспалось лихо / В красі життя, в його ясі, / В росі прозорій, в сяйвозорях / Погідночистих вечорів… / Та світ мій геть перегорів, / Перечорнів на ніч від горя / Не власного – від лих чужих, / Що не були мені чужими / („Я на сторожі коло них / Поставлю слово…”), й разом з ними, / З нужденними, навік моїми, Боротись буду!» («Мовчав би»).

Стаючи на захист української мови, обстоюючи її автохтонність, самобутність, потужність і поліфункціональність, Іван Данилович наводить переконливі історичні факти її давньописемності, книжності, відтворенні в народній пісні тощо: «Нашу мову свідомо псують, / Препарують її, / А по суті / Викривляють самісіньку суть. / Закорінення в рідному грунті / Українства. Не може, мовляв, / Існувати якесь українство / Там, де „руська справіку земля / І московсько-слов’янське єдинство”! / Що ж я можу сказати на те? / Шовіністи з Північного Сходу / Посягають на наше святе – / Самобутність народу і роду, / Що первісніший від москаля / Й несумісний з ординським началом, / Адже першою наша земля / Первозванних добром зустрічала! / Адже наші великі князі / Правували з високого трону / Ще тоді, як в московській тайзі / Не було ні хреста, ні закону! / Та про що це я, люди, кажу? / Автохтон – і... найбільша меншина, / Я ж і досі не встав – я лежу / Й піді мною лежить Україна; / Хоч моя, та все’дно не моя, / Хоч і вільна, та втричі залежна, / Бо схотіла вернути ім’я / Своє власне, від Бога належне; / Бо по-своєму крикнула в світ: / «Я – держава, я маю клейноди / І не вбили за тисячі літ / Ані мови моєї, ні вроди! / Я – держава! Я маю права...» («Нашу мову свідомо псують»). Поет з погляду

простого пересічного носія української мови говорить про його ущербність і обділеність: «Але / Все ж найдужче з обиди хворію, / Що відібрано щастя мале – / Українську мою ейфорію! / Я не можу змиритись ніяк / (Та чи й можна з таким-от змиритись?!): / По-вкраїнськи лишень до собак / Я звертаюсь, щоб наговоритись» («Нашу мову свідомо псують»); «Ще ніколи в некращім житті / Так брутально мене не топтали!» [Там само].

Для Івана Низового як поета і громадянина є одна Батьківщина, яку він співвідносить передусім з рідним народом, християнською вірою, рідною мовою, чорноземом, родиною, адже «Вже ніщо не зможе зупинити / Скреслої дніпрової води!». А тим, хто мріє створити в Україні неукраїнську державу, у якій не було б місця для нашої національної мови, поет пророкує невтішне майбутнє: «Яничари і мамелюки – / На козацьких шаблях іржа – / наша пісня вас кожним звуком, / Забуваючи, зневажа. / Мова рідна вас кожним словом, / Не оплакавши, забува, / Будякова – не ковилова / Слід нечистий ваш похова / Праземля! / Ви – чужих чужіші, – / Проклинаємо вас усіх / Й не про вас ці, між іншим, вірші, / А про наш не відмитий гріх…» («Яничари і мамелюки»). Письменник упевнений, що наміри поділити Україну на частини, підуть у минуле: «Наша слава на інші не схожа, / І неслава також не така – / Що ворожка чужа наворожить, / З тим і згодні нащадки Сірка. / Криворізько-донецьких республік, / Новоросій комусь подавай / – Україна ж не ламаний бублик, / Не покраяний геть коровай! / В нас Пилявці були й Жовті Води, / А не тільки полтавська ганьба – / Переяславські чорні угоди / З українця зробили раба» («Яничари і мамелюки»).

Іван Низовий свідомий того, що в боротьбі за свою незалежність наш народ багато вистраждав: «Ні Вашингтона, ні Мойсея... / В душі звучить один мотив: / За все, за все, за все, за все я, / За все я кров'ю заплатив! / За світлу мрію про державу, / За незалежницькі думки / І за відроджувану славу, / Пронесену через віки, / Я заплатив... За рідну мову, / Якою ледве ще хриплю, / За ту хвилинку виняткову, / Коли сказав: „Я так люблю / Свою Україну убогу!” – / Словами Генія... За все / Я заплатив... Молюся Богу, / Надіюся, що він спасе, / Хоч він спасе мою країну / В оцю негоду і сльоту, / Мою – все менше

солов'їну, / Все більше грішну, ніж святу!» («Ні Вашингтона, ні Мойсея»).

Іван Низовий, ніби випереджаючи час, упевнений, що степовий українець, пори все, зуміє відстояти свої права й територію: «Я ж упертий такий степовий українець / Застовпив свої межі – ніякий ординець / Не спроможеться знову спалить мої Січі – / Я пересічно-січений здужчав удвічі! / Я сам собі віднині честь і совість, / І власним розумом жадав би жить: / Всіх недругів – із хати, / А натомість / Покликать тих, з ким вигідно дружить / Без огляду на раси і на класи, – / У вільному суспільстві це пусте, – / З „радянської" ж, даруйте, біомаси / Лишень фашизмо-комунізм росте!» («Я ж упертий такий степовий українець»).

Григорій Половинко – відомий поет Луганщини. Його вірші, особливо на історичну тематику, полюбилися всім шанувальникам поезії. Він відомий як один із найпристрасніших патріотів нашого краю, тому у своїх творах не міг обминути питання мови, бо створення поетичного образу мови можна вважати константою кожного українського поета. Цей мотив простежується у віршах «Мова», «Невже», «Втрата», «Співають рідні слова» [Половинко 1995; Половинко 1999; Половинко 1990]. Не відходячи від історичної тематики, поет виводить образ *мови* і *слова* з минулого: «зі скіфського степу непрохано слово з'явилось…», «…з яких борів древлянського зела ти виросла, з'явилася…». Скіфи, древляни – це давні слов'янські племена, які жили на території України. Григорій Половинко не ідеалізує і не прикрашає слово, мову. Лексема *слово* в нього позначене епітетами *землисте, чорне, тернове* і *голгофне*, мова – *затуркана*. Поет тяжіє до осмислення проблеми мови саме у «сучасному світі чужім», в «атомному часі». У своїх віршах митець уособлює мову: «ти виросла, з'явилася, постала» і «…слово з'явилося мені, / Йому у вічі я поглянув…».

У віршах «Мова» та «Втрата» автор вибирає форму риторичних запитань: *Чиє ти? Чого ти? І що тобі треба?*, – звертається до слова, *Та що ж ти є?* – до мови, щоб розмірковувати самому, що вони собою являють і дати поле для роздумів читачеві. Водночас мову поет називає так: «ясні

співзвуччя голосні». Він її боготворить, говорячи, що її простота *свята*. Мова є, і завжди будуть нею *повнитися вуста*. У віршах поета сказано, що вона завжди живе у серці, як щось рідне, дороге: «щось в серці озвалось. Отам. В глибині, і серце моє словом сповила». Ліричний герой з вірша «Мова» закликає не розгадувати, а «лиш усе віддавати» за неї «і вистояти».

У поезії «Невже» ліричний герой сповіщає про те, що нам у спадок *від посивілих батьків* залишилася мова, яку часто зневажали. Автор образно про те говорить: *затуркана мова*. Мову порівнює з *мовою-обмовою*. За тлумачним словником слово *обмова* має два значення. Перше, обмова – ‘неприязні висловлювання про кого-небудь з метою викликати до нього недовір’я, зневагу’ (з підзначенням ‘неслава, поговір’), друге – ‘несправедливе звинувачення, наклеп’ [СУМ, V, с. 541]. Тобто прикладка *обмова* підсилює думку про те, що раніше українську мову не вважали за національну мову, а брали до уваги її лише як наріччя. Далі ліричний герой вибухає риторичним запитанням: «невже ми такі випадкові?», «невже ми не любимо українську мову, свою рідну мову?». У другій строфі мова тлумачиться вже як *мова-обнова*, яка стала не *затурканою*, а *сяючою*. Мова продовжує невпинно розвиватися, збагачує її лексичний склад, постійно народжуються нові слова. Відчувається контраст між першою і другою строфою, де виступають образи *мови-обмови* і *мови-обнови*. Саме *мову-обнову* поет закликає *ствердити* собою.

Українці мають велику духовну культуру. До її скарбниці належить пісня. Григорій Половинко під її значенням розуміє також образне слово: «Співаються рідні слова, збиваються з ритму слова…». Ці рядки, безперечно, підкреслюють неповторність і мелодійність української мови. Важлива роль пісні, мови зазначається у віршах «Співають рідні слова» і «Весільний гопак»: «допоки співають, живу, допоки пісня – ми іще живі», адже могутність мови – могутність народу. Українці без мови стануть перекотиполем, що його вітер віднесе в сіру безвість. Надзвичайною силою наділяє письменник слова, гіперболізує їхні функції у поезії «Полуботок»: «І тоді Полуботок їх словами убив…».

Ліричний герой у вірші «І наздогнало власне слово» просить: «дай Бог, щоб в кожного було слово, голгофне і тернове», бо коли людина кине мову, то вже буде смерть її душі.

Григорій Половинко у своїй поезії опоетизовує силу і красу мови, високо підносить авторитет рідного слова, бо в нашій мові живе історія: слово із глибини віків доносить до нас усі прикрощі і радощі минулого, а також прогнозує майбутнє.

Ганна Гайворонська. Цю відому українську поетесу, яка більшу частину свого свідомого життя прожила на Луганщині, називають білою ластівкою Донбасу за її однойменний вірш: «Я біла ластівка Донбасу. / Я не така, як чорні ластівки. / І небеса – життя мого окрасу, / Я обживаю змалку залюбки. / Моя стихія – обрії шовкові / І сонця дихання. І хмар сумних сльоза. / О небо гоже, я з твоєї крові. / В очах моїх прозора бірюза» («Я біла ластівка Донбасу»). Її творчість високо оцінив Дмитро Павличко, який уважає, що окремі вірші мисткині «на рівні світових зразків» [Поезії].

Один з найбільш відомих віршів Ганни Андріївни – «Луганщина – світанок України», у якому вона називає цей край землею своєю і своїх батьків, державою юності, примадонною України. Вона віншує цей край як український, що позначений плахтою із лісів, полів і нив, козацькими піснями, Дінцем, золотими соняхами, безмежними степами, сивим полином, запашними короваями: «Моя Луганщино! І ягідна й вугільна, / На териконах часу сивизна. / Щаслива будь по всі віки і вільна, / На карті світу в мене ти одна» («Луганщина – світанок України»). Проте часи змінилися. Сьогодні цей край поетесі бачиться як смеркання України, край, де Україна терпить поразку у боротьбі з запеклим ворогом: «Луганщина – смеркання України, / Поранена смертельно… літепла. / Сини твої найкращі в герці гинуть. / Повсюди смерть і дикі танці зла» («Луганщина – смеркання України»).

І хоч вороги полюють на українців, мов на звірів, «Та істину згадай Христову, сину, / Хто прийде із мечем в своїй руці – / Той від меча в землі чужій загине / І смерть печать поставить на лиці» («Луганщина – смеркання України»); «Я вірую – воскреснеш медом в соті, / У мирних соняхах і квітах

польових. / У лоні материнському Вкраїни. / На сході сонця станеш золота. / Світанки вічні… і вони не гинуть, / Як невбієнна Українонька свята» [Там само].

Серед усього українського поетеса цінує українське слово: «А мова рідна – не лише слова / Не просто літери холодні і байдужі. / Це код народу, що під серцем дозріва. / Дух нації і поступ його дужий» («Вкраїнській мові»). Вона чує в ній хвилі рідного Дніпра, відгомін озер у Кремінному, бачить поетичні водоспади з-під пера, волошки в житі, в морі трав'яному. Письменниця впевнена, що українська мова не горить у вогні, бо вона ліки в час розлуки вдалині, ковток води у вражому полоні, козак вкраїнський на коні, боєць патріотичний в обороні, як сивий, невмирущий соловей, що в небо занотовує спів ранній: «Вона – це дзвін церков і плач ночей / І перший поцілунок у коханні. Коли мовчиш – то моляться слова. / Мала дитина слуха колискову. / І прапор синьо-жовтий обвива / Мою єдину українську мову» [Там само].

Вірш «Я хочу жити в Україні, мамо» написаний від мені маленької дівчинки, яка, за розповідями самої поетеси, приїхала в гості до бабусі й з великим задоволення слухала її казки. Після відвідин бабусі при прощанні з нею дівчинка прошепотіла: «Я хочу бути українкою». У поезії Ганна Андріївна неначе зібрала все те, чим українці можуть пишатися: «Я хочу, щоб сміялась Україна, / Свята і вільна на усі світи. / Віддайте пісню мамину і **мову**, / І рушників вкраїнських оберіг, / І відродіть цю землю полинову, / Де Шлях Чумацький душами проліг. / Я хочу, щоб відкрилися всі брами / Народної скарбниці і краси, / Я хочу жити в Україні, мамо, / Ти в Бога і в людей про це проси» («Я хочу жити в Україні, мамо»). Цю поезію можна сприймати як мрію письменниці про щасливу й економічно розвинену Україну, у якій панує пошана до рідної культури й мови.

Поетам, співакам, музикантам, художникам, які загинули у війні на Донбасі, присвятила Ганна Гайворонська вірш «Поезія – це квітка сонця», у який возвеличила слово, що потрібне людині і в мирну годину, і під час війни: «Він був поетом. Та прийшла війна, / якій ні краю, ні кінця не видно. / Над ним нависла брила кам'яна: / – Кому твоя поезія потрібна? / Пішов поет. До рук взяв автомат, / узувся в чоботи важкі військові – /

Переконався, що сумує наш солдат / по мирному віршованому слові. / Сідає подумки пташині на крило, / ступає в рідну з образами хату… / І він читав військовим про село: Поезія – це квітка сонця, брате. / В хвилини перекурів, між боїв, / там, на межі нервових зривів, / не шкодував цілющих, мирних слів / у віршах мелодійних і вразливих» («Поезія – це квітка сонця»).

Загалом вірші поетеси переконують, що вона цінує у рідному слові багатство мовних засобів для висловлення прагнення до любові і чистоти, любов до усього живого, жагу краси й шалене відчуття перемоги: «– Я вірю, нас казкові ждуть часи – / Поезія – це квітка сонця, брате».

Антоніна Листопад. До художнього осмислення образу рідної мови зверталося чимало письменників Луганщини, зокрема, Антоніна Листопад. (Справжнє ім'я – Нікітіна Антоніна Іванівна. Народилася на Рівненщині в селі Перекалі. Мешкала в м. Краснодоні на Луганщині). У цієї поетеси напрочуд природне слово. Воно світле й прозоре, як повітря, яким ми дихаємо, його течія вільна, як плин річкової води: «Мово моя ясночола! / Скільки здіймається барв! / Терен терновий – учора. / Завтра – проміннячка гар. / Грає вже знову Кобзар. / Знову святішають роси. / Вийшла, як сонце з-за хмар. / Мово моя златокоса. / Світишся многостраждально / В ранах своїх корогов. / Мово – причастя вінчальне! / Сповідь народу мого... / Як же без тебе прожити?! / Тут на земному віку, / Мово, вкраїнська молитво, / В божім клечальнім вінку» [Листопад 1992, с. 55].

Отже, у вірші «До мови» поетеса називає мову *ясночолою*, тобто світлою, у якої ясне чоло. Вона пише, що в мові багато барв, мова перетворюється, змінюється. Авторка доречно вживає метафори: «Мова – причастя вінчальне! / Сповідь народу мого...., / Мово моя златокоса». Порівняння мови з золотоволосою дівчиною сприяє створення образу національно колоритної мови. Мова, за А. Листопад, – «українська молитва, сповідь народу. Мова світиться многостраждально». Але вона живе. Мова – то сонце, вона зігріває, виходить з-за хмар. Без мови людина на землі ніщо: «Як же без тебе прожити? / Тут на земному віку?». У звертанні до мови авторка використовує

епітет *ясночола*, це слово вказує на одну з ознак мови, і має на меті конкретизувати уявлення про неї. Ознаки мови гіперболізовано, щоб привернути увагу читача до таких рис української мови, як мелодійність, милозвучність, багатофункціональність, зв'язок з історією народу.

У вірші «До рідного слова» А. Листопад оспівала слово, його стійкість та неймовірну силу виживання. Вона порівняла його з рослинами, а точніше – квітами, бо саме квіти (волошки та льон), жито, отава, трава беззахисні перед людьми. Тому їх так часто знищують, топчуть ногами, а вона – та квіточка і кожна травиночка – тягнеться вгору, відходить і знову росте. Так і слово: в юрбі впало зернятком. А з жита виходить волошкою, тобто його видно і чути: «Хотіли тебе убити... / Закрити у власній пітьмі. / ...Волошкою вийшла із жита. / І впала зерном у юрмі. / Хотіли навік задушити. / І букви покрасти твої, / А ти, наче та Афродіта, – із піни / У власні гаї. / Хотіли, нарешті знеславить. / Щоби одреклися самі! / А ти, як земна отава, / В козацькій своїй бахромі. / То спробували покорити. / І силою взяти в полон. / А ти зацвіла і на плитах, / Як синій безсмертницький льон!» («До рідного слова»).

У цьому вірші колоритні синтаксичні засоби увиразнення мовлення (стилістичні фігури), зокрема словесні повтори (тричі у вірші повторюється слово *хотіли*). Анафора покликана повтором зосередити увагу читачів на початкові мовні одиниці (кожен новий рядок строфи починається зі слова *хотіли*). Також вживаються антитези – зіставлення слів або словосполучень, протилежних за своїм змістом: «Спробували покорити, / Силою взяти в полон. / А ти зацвіла і на плитах».

Поетичні рядки А. Листопад наснажено відчуттям любові до батьківщини, переживанням за її сьогодення: «Найвищий мій храм – Україна. / А Київ – наш Єрусалим!» – читаємо у збірці «Свячена вода» [Листопад 1999]. У її поезіях відтворено ставлення людини-громадянина до суспільних перетворень, прагнення до найвищої духовності й високої моральності. У своїх віршованих рядках Антоніна Листопад віддзеркалює усі проблеми українського суспільства – і духовні, і політичні, і соціальні. Вона переймається долею українського народу.

Поезії Антоніни Іванівни випромінюють прадавній вогонь народної пісні Марії Чураївни, звучать в унісон із поезією Лесі Українки або горять величезним вогнищем народного обурення, народження ідей у час рушійних суспільних змін.

Олекса Довгий писав про Антоніну Листопад: «Так написати просто пером на папері не можна. Такі слова можна тільки виплеснути серцем. Як це прекрасно, що на світі ще живе таке дивне Мистецтво, як Поезія» [Листопад 1990, с. 80].

Відомо, що мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягає в доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути в світ природи, у саму себе [Нудьга 1997, с. 253].

Іван Савич. Проблему розвитку, історії та тернистого шляху української мови порушувало багато письменників і України, і світу. Нерідко їх дивує, скільки випробувань випало на долю пісенної, мелодійної української мови. Так, Іван Савич у своєму вірші «Мова» порушує питання вільного розвитку мови, її історії, шляху становлення української мови як державної: «Вона росла, мужніла з року в рік, / Дзвеніла в пісні, в казці, в серці люду...» [Савич 1971, с. 22].

Мова в його віршах вільна, пісенна, нездоланна. Савич говорить про те, що мова нашого народу має великий потенціал, він підкреслює, що якби не цей тернистий, повний перепон шлях, то ніколи б наша державна, літературна та побутова мова не досягла б такого розвитку, який вона має сьогодні. У своєму вірші поет, не називаючи імен, просто звертає увагу читача на деякі факти: «Та ось міністр із недорік прорік: / „Немає мови, не було й не буде”» [Там само, с. 22].

Іронізуючи, Іван Савич неначе мимохідь каже: «І згадують міністра лиш тому, / Що наша мова розправляє крила» [Там само, с. 22].

Письменник не вживає у вірші вишуканих епітетів до слова *мова*, не використовує влучних порівнянь. Він простими, зрозумілими кожному, словами змальовує все те, що накипіло в його душі, усе, що стосується його рідної української мови.

Мова (за Савичем) – це друга мати. Для нього вона і вода, і повітря, і життя. На думку письменника, не можна не любити те, чим ти дихаєш, а він дихає саме мовою. Мова його вірша нескладна, не надумана, а звичайна, така, у якій немає навмисно придуманих виразів, вишуканих образів. Але вірші І. Савича просякнуті наскрізь любов'ю та повагою і до історії розвитку мови, і до кожного етапу її становлення.

Чудова, пісенна, мелодійна, багатогранна, нездоланна наша рідна мова у віршах письменників нашого краю опоетизовується, одухотворюється. І це допомагає розправити крила кожному, хто вболіває за долю рідної мови.

Література

Авраменко 2020 – Авраменко О. Українська мова як ДНК нації: чому важливо її знати і розмовляти? Тема: *«На скільки політизоване мовне питання в Україні?»* (24 листопада 2020 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=pApAJtkXvsY

Андрієнко 2011 – Андрієнко Л. О. Вітальність мови як соціолінгвістична проблема. *Життя у слові:* зб. наук. праць. Київ, 2011. С. 274–275.

Антропологічний 2020 – Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 2. 536 с.

Афоризм – Афоризм. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC

Афоризми та сентенції – Афоризми та сентенції Юрія Іллєнка. Криниця для спраглих / автор ідеї, укладач та літ. ред. Ірина Фаріон. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 160 с.

Бабич 2009 – Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови в контексті стилістичної науки : збірник науково-дидактичних праць. Чернівці : «Букрек», 2009. 216 с.

Бичко 2000 – Бичко З. Діалектна лексика наддністрянського говору. Тернопіль : Лідер, 2000. 280 с.

Бичко 2021 – Бичко З. Буття зарубини. Тернопіль : «Золота ПЕКТОРАЛЬ», 2021. 292 с.

Васьків 2022 – Васьків М. Павло Мовчан – мистецтвознавець: слово, образ, знак. *Мовчан П. Вертикаль слова : статті, передмови, інтерв'ю* / Ред. упор. М. Васьків. Київ : Ярославів Вал, 2022. С. 4–18.

Ващенко 1982 – Ващенко В. С. Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка : Словник-покажчик. Дніпропетровськ : ДДУ, 1982. 84 с.

Вервиця – Вервиця URL: Bhttps://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%B2% D0%B8%D1%86%D1%8F

Видатні 2003 – Видатні постаті про українську мову. *Українська мова*. 2003, № 2. сс. 53, 70, 86, 93, 101, 109, 118, 127.

Виступ 2016 – Виступ професора Павла Гриценка на засіданні Конституційного Суду України (13.12.2016). URL: https://www.youtube.com/watch?v=gtoQKYd4D0Q&ab_channel=%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BA

Вихованець 1987 – Вихованець І. Р. У світі граматики. Київ : Радянська школа, 1987. 191 с.

Вихованець 1990 – Вихованець І. Р. Таїна слова. Київ : Радянська школа, 1990. 284 с.

Вірші – Вірші Дмитра Павличка про мову. URL: https://svitppt.com.ua/ukrainska-literatura/virshi-dmitra-pavlichka-pro-movu.html

Вчення – Вчення про стихії в античний час. URL: https://sites.google.com/site/4stihiialhimia/home/istoria-doslidzen/vcenna-pro-stihiie-v-anticnij-cas

Габидуллина 2011 – Габидуллина А. Р. Аналогия в научно-популярном дискурсе. *Лінгвістика* : зб. наук. пр. Луганськ, 2011. Ч. 2. № 3 (24). С. 100–105.

Галич 2004 – Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія. Київ : Наукова думка, 2004. 816 с.

Ганич 1985 – Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

Глуховцева 2018 – Глуховцева К. Д. Епітети у складі образних висловлювань про мову. *Образне слово Луганщини* : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка. Старобільськ, 2018, С. 48–51.

Глуховцева 2019 – Глуховцева К. Д. Метафора та аналогія в науково-популярному дискурсі лінгвістичної тематики. *Мова і міжкультурна комунікація*: зб. наук. пр. Полтава, 2019. С. 124–132.

Глуховцева 2016 – Глуховцева К. Д. Мовні образи – ключ до розуміння лінгвістичних категорій. *Слобожанська беседа* : матеріали 9 Всеукр. наук.-практ. конф. м. Старобільськ, 2016, С. 151–155.

Гнатюк – Гнатюк І. С. Афоризм. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Афоризм

Гончар 1993 – Гончар О. Чим живемо: на шляхах до українського Відродження. Київ : Радянський письменник, 1993. 400 с.

Гончар 2015 – Гончар Олесь. Вислови про українську мову. URL: http://kalunovalanguage.blogspot.com/2015/05/blog-post_39.html

Грабовський 1985 – Грабовський П. Лист до І. Франка від листопада 1891 р. *Грабовський П. Вибрані твори*: У 2 т. Київ, 1985. Т. 2. С. 295–296.

Гриценко 2015 – Гриценко П. Ю. Позиція: захист мови рідної. Сторінками публіцистики Павла Гриценка. Київ, 2015. 28 с.

Гриценко 2018 – Павло Гриценко про українську мову (до міжнародного дня захисту української мови) (20 лютого 2018 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=6uaQff-N1AU&ab_channel=IDEALIST.media

Гриценко 2018а – Гриценко П. Ю. Українська мова: державна і державотворча. *Український інформаційний простір*, 2018, №1. С. 32–42.

Грінченко 1891 – Грінченко Б. Галицькі вірші. Критична стаття Василя Чайченка. *Правда*. 1891. С. 205.

Єрмоленко 2007 – Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.

Жадан 2019 – Жадан про мову та українські книжки (24 листопада 2019 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=QH7vDc6iApc

Життя моє – «Життя моє трива!». Іван Низовий – поет соборності України. URL: acebook.com/IvanNuzovujVelykorod/posts/816151548550486/?paipv=0&eav=AfaGmyFHfyfd1lVnmqJVUWe71XweL9UUXm_Y51AU9LQT79ujmpWrpkBmFtWwb

Забужко 2016 – Забужко О. Українська мова, за яку розстрілювали. URL: https://portal.lviv.ua/news/2016/11/09/oksana-zabuzhko-ukrayinska-mova-za-yaku-rozstrilyuvali

Забужко 2012 – Забужко О. Закон про мову офіційно відкриває курс на розкол країни. (4 липня 2012 р.). URL: https://www.pravda.com.ua/news/2012/07/4/6968041/

Забужко 2017 – Забужко О. Не бійтесь говорити українською (2 вересня 2017 р.). URL: https://www.facebook.com/ProMovu1/videos/805607629619756/

Забужко 2021 – Забужко О. Мова, за яку розстрілювали. Про фобію меншовартості, або скільки можна умовляти? (21 лютого 2021 р.). URL: https://espreso.tv/article/2019/02/19/mova_za_yaku_rozstrilyuvaly_pro_fobiyu_menshovartosti_abo_skilky_mozhna_umovlyaty

Загнітко 2012 – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.

Загребельний 2007 – Загребельний П. Диво : роман. Харків : Фоліо, 2007. 638 с.

Зорівчак – Зорівчак Р. Боліти болем слова нашого. URL: http://ukrlife.org/main/evshan/zorivchak3.htm

Іванова 2005 – Іванова І. Б., Клімова С. В. Українська література : навч. посіб. Харків : Стеценко І. І., 2005. 287 с.

Ігнатьєва 2017 – Ігнатьєва С. Метафоричні моделі пам’яті в щоденниковому дискурсі. *Філологічні студії Криворізького державного педагогічного університету.* 2017. Вип. 16, С. 342–351.

Караванський 2000 – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : «Українська книга», 2000. 480 с.

Карпенко 2004 – Карпенко Ю. О. Функції мови. *Українська мова : енциклопедія.* Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. (редкол.). Київ, 2004. 824 с.

Качуровський 1982 – Качуровський І. Передмова. *Руденко М. Орлова балка*. Торонто Балтимор : Смолоскип, 1982. С. 7–15.

Коваль 1964 – Коваль А. Культура української мови. Київ : Наукова думка, 1964. 216 с.

Коли з'явилась 2021 – Коли з'явилась українська мова, як говорили на Русі, мовні каліки з СРСР. Павло Гриценко. Без брому (6 липня 2021 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=ORaC_3aLuEw&ab_channel=%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F

Кочерган 2000 – Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2000. 368 с.

Красоткіна 2017 – Красоткіна Н. Вірші про мову. URL: https://zimorodokan.blogspot.com/2017/08/blog-post_14.html

Листопад 1990 – Листопад А. І. Сльоза любистку : поезії. Донецьк : Донбас, 1990. 80 с.

Листопад 1992 – Листопад А. І. Євшан-проведіння. Донецьк : Донбас, 1992. 72 с.

Листопад 1999 – Листопад А. І. Свячена вода : поезії. Дрогобич : ВФ «Відродження», 1999. 384 с.

Лінгвістичні 2021 – Лінгвістичні афоризми та образні вислови / упоряд. Г. Одинцова, Ю. Одинцова. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2021. 168 с.

Малкович 2018 – Малкович Іван: Втратити рідну мову і перейняти чужу – найгірший знак підданства. URL: https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/ivan-malkovych-vtratyty-ridnu-movu-i-perejnyaty-chuzhu-najgirshyj-znak-piddanstva/2018-07-27-24453

Матвієнко 1994 – Матвієнко А. Рідне слово. Київ : Просвіта, 1994. 160 с.

Меншиков 1991 – Меншиков І. І., Підмогильна Н. В. Поетичне слово Кобзаря : Словник лексичних компонентів атрибутивних конструкцій. Дніпропетровськ : Січ, 1991. 206 с.

Михальчук 1909 – Михальчук К. П. Открытое письмо к А. Н. Пыпину по поводу его статей в «Вестнике Европы» о споре между южанами и северянами. Киев : Тип. 1-й Киев. артели печатного дела, 1909. 76 с.

Мішалова 2011 – Мішалова О. В. Історичний наратив як форма організації та репрезентації історичного знання. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/268530688.pdf

Мова 2022 – «Мова – зброя нації»: у Луцьку відбувся форум до міжнародного дня рідної мови. Гриценко П. «Сьогодення української мови: нові виклики» (21 лютого 2022 р.). URL: https://kultura.rayon.in.ua/news/487973-mova-zbroya-natsii-u-lutsku-vidbuvsya-forum-do-mizhnarodnogo-dnya-ridnoi-movi

Мова-народ 2007 – Мова-народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. О. Тихий. Київ : Смолоскип, 2007. 416 с.

Мовчан 2019 – Мовчан Павло: «Перед словом усі рівні». До 80-річчя від дня народження (15 липня 2019 р.). URL: https://ra-ou.com.ua/index.php?id=367

Мовчан 2022 – Мовчан П. Вертикаль слова : статті, передмови, інтерв'ю. Васьків М. (ред. упоряд.). Київ : Ярославів Вал, 2022. 608 с.

Мороз 1984 – Мороз І. З любові й доброти (Григір Тютюнник). *Літературно-критичний нарис*. Київ : Радянський письменник, 1984. 181 с.

Муратова 2021 – Муратова О. В., Радіонова Т. М. Специфіка семантичної наповненості компаративем сучасної української мови. *Вчені записки Таврійського університету імені В. І. Вернадського*. Серія : філологія. Журналістика. Т. 32 (71). №1. Ч. І. 2021. С. 65–69.

Найдорожчий 1990 – Найдорожчий скарб: Слово про рідну мову: Поезії, вислови / упоряд. В. І. Лучук. Київ : Радянський письменник, 1990. 390 с.

Наконечний 1958 – Наконечний М. Орфоепічні норми та їх значення. *Українська мова в школі*. 1958. № 1. С. 4–7.

Неживий 1998 – Неживий О. Освячені Шевченковим ім'ям. Луганськ : Світлиця, 1998. 102 с.

Неживий 2016 – Неживий О. І. Луганщина – земля українська. Духовні обереги рідного краю. *Літературно-краєзнавчі нариси*. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 136 с.

Нудьга 1997 – Нудьга Г. Ніжна і мелодійна. *Горбачук В. Барви української мови*. Київ : «КМ АКАДЕМІА», 1997. С. 253.

Огієнко 1996 – Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови. *Дивослово*. 1996. № 5–6. С. 16–23.

Огієнко 1918 – Огієнко І. Рідна мова в українській школі. Замітки з методики рідної мови. Київ : книгарня Є. Черепівського, 1918. 32 с.

Огієнко 2010 – Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.

Олійник 1994 – Олійник О. Світ українського слова. Київ : Хрещатик, 1994. 416 с.

Остапчук 2016 – Остапчук І. І. Тропи та тропеїзація англомовного масмедійного дискурсу. Дис. …канд. філол. наук. 10.02.04. Львів, 2016. 230 с.

Пантов – Пантов Ф. Любіть рідну мову. URL: https://gramotiy.co.ua/%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2-%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%80-D0%BB%D1%8E%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%8C-%D1%80%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%83-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%83

Панч – Панч П. Мова рідна, слово рідне. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-1.pdf

Письменники 2013 – Письменники про мову: Маріанна Кіяновська і Тарас Прохасько. URL: http://litakcent.com/2013/02/21/pysmennyky-pro-movu-marianna-kijanovska-i-taras-prohasko/

Письменники 2013 – Письменники про мову: Остап Сливинський і Андрій Содомора. URL: http://litakcent.com/2013/02/25/pysmennyky-pro-movu-ostap-slyvynskyj-i-andrij-sodomora/

Письменники 2013 – Письменники про мову: Сергій Жадан і Таня Малярчук. URL: http://litakcent.com/2013/02/27/pysmennyky-pro-movu-serhij-zhadan-i-tanja-maljarchuk/

Поезії – Поезії Ганни Гайворонської. URL: https://nspu.com.ua/lit-tv/poezii-ganni-gajvoronskoi/

Половинко 1990 – Половинко Г. Г. Лисича балка : поезії. Донецьк : Донбас, 1990. 70 с.

Половинко 1995 – Половинко Г. Г. Половецький полин : поезії. Луганськ : Райдуга, 1995. 104 с.

Половинко 1999 – Половинко Г. Г. Шлях на Чигирин : поезії. Луганськ : Знання, 1999. 136 с.

Поповський 2022 – Поповський А. У слові мудрім сила правди й крила українського світогляду (Рец. на книгу: Бичко З. Буття зарубини. Тернопіль : «Золота пектораль». 2021. 292 с.) *Лінгвістичні студії*. Вип. 43. 2022. С. 212–214.

Потебня 1993 – Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 225 с.

Про українську 2017 – Про українську мову та українську націю. Ірина Фаріон: виступ на фестивалі «Голосіївська криївка» (5 вересня 2017 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=o1WmoCHe7Ao

Рафальський 2020 – Рафальський О. О., Калакура Я. С., Коцур В. П., Юрій М. П. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, Книга 2. 2020. 536 с.

Російська мова 2022 – Російська мова – це діалект української? Павло Гриценко в «Антиподах» (7 червня 2022 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=0aToAa4LP2A

Савич 1971 – Савич І. На шляху буття. Донецьк : Донбас, 1971. 95 с.

Сагач 1998 – Сагач Г. М. Золотослів : У 2 ч. Ч. 1. 253 с.; Ч. 2. 414 с. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1998.

Самандас 2017 – Самандас Н. Р. Роль метафори в науковому дискурсі. *Метафора та її семіотичний контекст* : матеріали науково-практичного семінару: тези доповідей. Дніпро, 2017. С. 39–42.

Самійленко 1958 – Самійленко В. Твори : У 2 т. Київ : ДВХЛ, 1958. Т. 2. С. 365–377.

Світличний 1994 – Світличний І. М. На березі вічності : поезії. Новоайдар, 1994. 80 с.

Селіванова 2006 – Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

Сизоненко 2003 – Сизоненко О. Не вбиваймо своїх пророків! Київ : Дніпро, 2003. 894 с.

Сироїд 2007 – Сироїд І. В. Внесок Олеся Гончара у процес відродження та розвитку української мови. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2007. С. 221–224.

Сікорська 1997 – Сікорська З. С., Глуховцева К. Д., Горошкіна О. М., Шевцова В. О. Яка це прекрасна наука – мовознавство! Луганськ : Знання, 1997. 168 с.

Сіромська 2017 – Сіромська М. Г. Історико-філософські засади формування української ментальності у трактуванні Дмитра Чижевського. *Наукове життя. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 2(33). 2017. С. 361–363.

Слово 2010 – Слово наше рідне – слово українське! Вислови про мову (до Дня української писемності та мови). URL: http://slovokalinove.blogspot.com/2010/11/blog-post.htm

Сосюра 1973 – Сосюра В. Вибране. Лірика та поеми. Київ, 1973. 173 с.

Спочатку їм – «Спочатку їм відбирає мову». Лінгвоцид української мови. Павло Гриценко. Історія з м’ясом. URL: https://www.youtube.com/watch?v=bYMdB5xh7c8&ab_channel=skrypin.ua

Срезневський 1959 – Срезневський І. І. Погляд на пам’ятки української народної словесності. *Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови*. Ч. 1. Київ, 1959. С. 207.

Старіша – Старіша грецької та латини – що писали про українську мову іноземці. URL: https://galinfo.com.ua/articles/starisha_gretskoi_ta_latyny__shcho_pysaly_pro_ukrainsku_movu_inozemtsi_298449.html#:~:text=%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%20%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%2C%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%2C%201882,%D0%B4

Стебліна 2019 – Стебліна Н. О. Наратив у царині політичної комунікації: підходи до вивчення у найбільш цитованих статтях у базах даних Web of Science. *Політичне життя*.

№ 3, 2019. ДонНУ імені Василя Стуса. С. 95–100. URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7373

Такий 2021 – Такий він у нашій пам'яті. Спогади про Григора Тютюнника. Упорядник М. Ф. Слабошпицький. Київ : Знання, 2021. 415 с.

Тематична – Тематична закладка: «Чим українська мова багатша за інші». URL: http://konstlib.net/node/1288

Тисяча 1996 – Тисяча цитат з українського письменства / упоряд. Ю. Луцький. Київ : Смолоскип, 1996. 231 с.

Тоцька 2000 – Тоцька Н. І. Засоби милозвучності української мови. *Українське мовознавство*. Київ, 2000. Вип. 22. С. 3–8.

Україно 2022 – Україно, до перемоги! Павло Гриценко. (3 березня 2022 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=RPCSsZlOWbQ&ab_channel=IDEALIST.media

Урицкий 1850 – Урицкий Н. Розправа о древності письмен руськословенських. Львів. 1850. 32 с.

Фаріон 2022 – Ірина Фаріон про мову, культуру та інше. Не кажіть, що мова не має значення та не на часі (15 червня 2022 р.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=qKw1IB3zRwo

Федик 2000 – Федик О. Мова як духовний адекват світу дійсності. Львів : Місіонер, 2000. 300 с.

Чижевський 1991 – Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. Київ : Орій, 1991. 230 с.

Шарманова 2015 – Шарманова Н. М. Етнолінгвістика : навч. посіб. для студентів української філології / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.

Шевченко 1977 – Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1977. 599 с.

Шугай 2006 – Шугай О. Усе живе – тепле. Нове про Григора Тютюнника. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 236 с.

Чернявський 1970 – Чернявський М. А. Злети. Лірика. Київ : Рад. письменник, 1970. 127 с.

Чернявський 1969 – Чернявський М. А. Земна могуть. Поезії. Київ : Дніпро, 1969. 158 с.

Щоденники. Т. І – Гончар О. Т. Щоденники: У 3-ох томах. Т. І (1943 – 1967), Київ : Веселка, 2002. 455 с.
Щоденники. Т. ІІ – Гончар О. Т. Щоденники: У 3-ох томах. Т. ІІ (1968 – 1983), Київ : Веселка, 2003. 607 с.
Щоденники. Т. ІІІ – Гончар О. Т. Щоденники: У 3-ох томах. Т. ІІІ (1984 – 1995), Київ : Веселка, 2004. 606 с.
35 найкращих – 35 найкращих висловів про мову. URL: https://osvitanova.com.ua/posts/4284-35-naikrashchykh-vysloviv-pro-ridnu-movu
Bevir 2003 – Bevir M., Rhodes R. A., Weller P. Traditions of governance: Interpreting the changing role of the public sector. *Public Administration.* 2003. № 81(1). P. 1–17. DOI: 10.1111/1467-9299.00334
Fisher 1985 – Fisher W. R. Homo Narrans the Narrative Paradigm: In the Beginning. *Journal of Communication*. 1985. № 35(4). P. 74–89.
Jones 2010 – Jones M. W., Mcbeth, M. K. A Narrative Policy Framework: Clear Enough to Be Wrong? *Policy Studie Journal*. 2010. № 38(2). P. 329–353.
McComas 1999 – McComas K., Shanahan J. Telling stories about global climate change – Measuring the impact of narratives on issue cycles. *Communicative Research*. 1999. № 26(1). P. 30–57. DOI:10.1177/009365099026001003.
Mumby 1987 – Mumby D. The Political Function of Narrative in Organizations. *Communication Monographs.* 1987. № 54(2). P. 113–127.
Ortega-y-Gasset 1966 – Ortega-y-Gasset J. *Las dos grandes metaforas. Obras Completes*. Tomo II. Madrid, 1966. 387 p.
Schrödinger 1950 – Schrödinger E. *What is an elementary particle?* Endeavour, 9, 1950. 109–111.
Szczgęsna 2004 – Szczgęsna E. Aforyzm I clogan – język jako zdarzenie fikcjs. *Teksty Drugie*, 2004. 1 – 2. S. 252–266.

Джерела

В 2014 – Гриценко П. Українська мова сьогодні: політика, практики, сенси. *Віче* : Журнал Верховної Ради України. 2014, №15–16 (серпень)

ГП 2014 – Гриценко П. Незламний будівничий Української Церкви [Слово про Святійшого Патріарха Філарета]. *Голос православ'я*. 2014, №2 (січень)

Е 2012 – Гриценко П. 12 міфів про українську мову [інтерв'ю з дир. Ін-ту укр. мови НАН України Павлом Гриценком, проф. каф. укр. мови НУ «Києво-Могилянська академія» Ларисою Масенко та доц. каф. укр. мови НУ «Львівська політехніка» Іриною Фаріон; записала Наталія Васюнець]. *Експрес*. 2012, №67 (21 – 28 червня)

ЕСУ – Герасимчук Л. А. Афоризм. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=44675

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук, Київ : Наукова думка, 1982–2012.

К 2012 – Гриценко П. Енергія Слова: публіцистика. *Київ* : Журнал письменників України. 2012, №2 (лютий)

ЛЕ – Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів . Київ : ВЦ «Академія», 2007.

ЛУ 2011 – Гриценко П. 9 листопада – високий старт. *Літературна Україна*. 2011, №42 (3 листопада)

ЛУ 2014 – Гриценко П. Мандат Президентові: гуманітарний вибір. *Літературна Україна*. 2014, №22 (29 травня)

С 2011 – Гриценко П. Розумний консерватизм: розумне оновлення – лише на цих засадах можна зберегти українську мову. *Світ*, 2011, №43–44 (листопад)

СІС – Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.

СІСМ – Словник іншомовних слів Мельничука. URL: https://slovnyk.me/dict/foreign_melnychuk?page=4&letter=%D0%B0

СП 2010 – Гриценко П. Я на гору круту крем'яную… *Слово Просвіти*. Всеукраїнський культурологічний тижневик. 2010, №29 (22 – 28 липня)

СП 2010, №5 – Гриценко П. Мова – наша цінність і об'єкт щоденної турботи, а не предмет політичного торгу. *Слово Просвіти*, Всеукраїнський культурологічний тижневик. 2010, №5 (4 лютого)

СП 2012 – Гриценко П. Українська мова: високість духу і незборимість прагнень. *Слово Просвіти*. Всеукраїнський культурологічний тижневик. 2012, №29 (19 – 25 липня)

ССУМ – Словник синонімів української мови. URL: https://1675.slovaronline.com/

СУМ – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

УК 2013 – Гриценко П. Людина зазнає поразки, якщо налаштується щодо якоїсь мови антагоністично [інтерв'ю з дир. Ін-ту укр. мови НАН України Павлом Гриценком; записала Людмила Яновська]. *Урядовий кур'єр*. 2013, №35 (21 лютого) http://www.radiosvoboda.mobi;22.09.2010

УМЕ – Українська мова: Енциклопедія / редкол. : В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.

ХРЕСТОМАТІЯ ВИСЛОВІВ ПРО МОВУ

Адаменко Микола (1931 – 2022). *Український поет, філолог.*

Без мови рідної / Непевні будуть кроки – / Вона ж бо перепустка / В світ широкий.

В живому слові – серця стук / І пульсування крові. / Слова народжені без мук – / Мов квіти паперові.

Я знаю: мова мамина – свята / В ній вічний, незнищений дух свободи, / Її плекали душі і вуста – мільярдів. / Це – жива вода народу.

Я слово освячувать мушу, / Нехай Божим духом цвіте, / Бо слово лікує душі, / Коли воно справді святе.

Айтматов Чингіз (1928 – 2008). *Киргизький письменник-прозаїк.*

Безсмертя народу у його мові.

Кожний народ доти народ, доки володіє власною мовою, і в цьому – його культурна суверенність. І тільки-но з тих чи тих причин він втрачає можливість вживати й культивувати свою мову, він перестає бути тим, ким він був і мусить бути.

Алеппський Павло (1627 – 1669). *Архідиякон, мандрівник, письменник.*

...по всій козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала; всі вони, за малими винятками, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях.

Антоненко-Давидович Борис (1899 – 1984). *Український письменник, літературний перекладач.*

Звертайтесь до позиченого, але з обов’язковою умовою – підпорядковувати його законам своєї мови.

Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це – аж ніяк не прерогатива учених-мовознавців, письменників або вчителів-мовників. Це не тільки – ознака, а й обов’язок кожної культурної людини.

Рідна мова – це невід’ємна частка Батьківщини, голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі.

Якої великої ваги надавав наш народ у своїх приказках і повір'ях мові, людському слову! У народі вірили колись, що певним словом, яке мало хто й знає, можна й скарби в землі знаходити, й хвороби та всякі недуги лікувати, й від лихої людини та звіра оборонитись. «Ласкавим словом й гадюк чарують», – каже одна українська приказка, а друга додає: «Слово – не стріла, а глибше ранить», «Гостре словечко коле сердечко», «Сказаного й сокирою не вирубаєш», «Що вимовиш язиком, того не витягнеш волом», – запевняє народна мудрість.

Аркас Микола (1853 – 1909). *Український культурно-освітній діяч, письменник, композитор, історик.*

Усі народи більш-менш мали спроможність здобувати собі освіту на своїй рідній мові, клопотатись за розвиток своєї Національної культури. Над нами ж, українцями, важким гнітом протягом більш століття лежала заборона рідного слова. За те, що ми з'являємо з себе самостійний народ, що ми маємо свою історію, що ми переживали свої окремні важкі історичні часи. ми не мали права на те, щоб прилюдно балакати, а навіть мислити, а як траплялись такі люди, яким несила була ховати в собі національні почуття і вони виривалися в них на поверх правдивим словом, то їх, як, наприклад, Шевченка, скоро приборкували, і усе знову замовкало на довгий час.

Арце Хосе-Марія (1953 р. н.). *Іспанський політик.*

Мова зникає не тому, що її не вчать інші, а тому, що нею не говорять ті, хто її знає.

Атаманчук Ольга. *Українська письменниця, поетка, учителька.*

Без рідної мови немає тебе й України, / Як мови нема без народу, без пісні, без крил… / У рідному слові любов, що тебе зігріває / Тоді, коли навіть ти топчеш його і клянеш, / Без рідної мови тебе в цьому світі немає – / Лиш тінь, яку ти несвідомо людиною звеш.

У рідному слові мелодія сонця крилата, / гармонія світу з тендітними нотками душ.

Багряний Іван (1906 – 1963). *Український поет, прозаїк, публіцист.*

Мово рідна! / Колискова / Материнська ніжна мово! / Мово сили й простоти, – / Гей, яка ж прекрасна Ти!..

Ти велична і проста. / Ти стара і вічно нова. / Ти могутня, рідна мово! / Мово – пісня колискова. / Мово – матері уста.

Бернар Шарль (1804 – 1850). *Французький письменник-романіст, поет*.

Якщо людина не знає мови народу, на землі якого проживає, то вона є або гостем, або окупантом, або не має розуму.

Бичко Валентин (1912 – 1994). *Український поет, драматург, автор творів для дітей*.

Мово моя українська – / Батьківська, материнська, / Я тебе знаю не вивчену – / Просту, домашню, звичну.

Бичко Зиновій (1951 – 2022). *Український діалектолог, історик мови.*

Безсмертне слово нашої мови – це шабля-сестриця козацька. За словами славного Івана Мазепи, през шаблю маєм право.

Бійся байдужості – це одна з небезпечних вад. Рана загоїться, зле слово – ніколи.

Бреду босоніж росяним лугом вродливої Мови і плету пишний вінок із його чічок-слів…

Вродливу мову українську порівнюють із калиною, бо вона така ж красива, як народний, улюблений символ українців, її порівнюють зі співом солов'я, бо лине вона, як ніжна пісня співучого соловейка.

Вчитель учить розуму. Мова – мудрості. Пошани й любові вони заслуговують!

Гама нашої мови вітцівської є такою: ДО – довершена, РЕ – респектабельна, МІ – мінорна, ФА – фантастична, СОЛЬ – сольно-вокальна, ЛЯ – лямурна, СІ – сієста.

Герб наш, небачений у світі, забрунькував у собі святе Слово – Вкраїну Одну Люблю Я!

Герой України – наша Мова. На воловій шкурі не списати її убивць від народження і по нинішній день. А вона – ломикамінь!

Ґердан – окраса незбагненна нашої Мови!

Дорогий фаетон-бричка – це наша Мова мила. Коні баскі-норовисті – це Думка блискавична. А Слово – карета розкішна та пишна.

Друзі милі! Нам необхідно не лише любити свою Мову, а боротися за неї на кожнім кроці! О, скільки людців її готові розтерзати!

Думка – сейф наших чуттів. А Слова – в'язка ключів до нього. Жодна Думка не сховається в ньому – усе таємне стає наяв.

Думка людська повинна бути красивою та світлою, слово – щирим і правдивим, фраза – глибокою й компактною, речення – позитивом!

Думка народжує слово. Слово народжує дію. Дія створює вчинок. Вчинок формує звичку. Звичка формує характер. Характер формує долю. Отже, що ми думаємо, тим ми і стаємо.

Думки – нива. Мова – землемір.

Душа вічна! Позаяк Мова є душею народу, то у віках святитиметься сотворіння Господнє!

Душа Нації, її Святощі, її найсокровенніший Скарб – то наша Українська Мова. Чи можна ідентифікувати Українцем себе, не володіючи Мовою Народу свого? Без душі Нації – ти нуль?

Екологія, гігієна, опорядження. Ці атрибути піклування теж потрібні Мові.

Жити в Україні, серед вроджених патріотів, вдихати флюїди українства й так глибоко ненавидіти Мову українську можуть лише розумові кретини-пігмеї, диявольське блювотиння, ходячі мерці.

За що лукавий і цинічний ворог так ненавидить нашу Мову? Бо вона безсмертна душа народу. А душа вічна й Мова українська невмируща!

Із дорогоцінних каменів вчинена Корона Мови нашої.

Ким є моя мова? Янголом-охоронителем, вічним оберегом, Стрітенською свічкою, Йорданською водицею, матусиною колисковою.

Кольором Мова моя – смарагдова, бірюзова, оливкова, лаймова… Світанкова, вечорова, росяна, лагідна і грозова…

Лексичний фонд нашої Мови за глибиною доганяє Маріанську западину! Найглибша у світі глибина.

Лихе, вульгарне слово ні сліду не лишає від молитви, відчутно підточує імунну систему, викликає у крові прояву онкологічних тілець!

Магнолії. Орхідеї. Вербена. Азалії. 33 чічки ангельські в букеті Мови Української

Мати колихає дитятко, Народ колише мову, Вітер – історію, а Бог – Землю!

Милий друже! Із уст твоїх раптове Слово й випадкове – се точно полова, бо воно ж є помилково!

Мова – вінець мудрості та знання.

Мова – це не абстракція, це не аморфність і не дим. Це жива Божа субстанція з душею, з чуттями й акумулюючою енергією.

Мова – це програмний код, який через свою естетику формує нашу етику та мораль. Якщо на українську вітальність, український дух штучно насаджується інша мова, то навіть етнічний українець перестає бути українцем по духу.

Мова – цнота роси вранішньої Божої. Аби серце мліло од її непорочности – не струшуй її!

Мова – як гігантська будова! Її підвалина – діалекти, мур – це цеглини народних традицій, менталітету, усної творчости, письменицької діяльности, генної розмаїтости.

Мова вічна, мов Небо.

Мова моя – Кобзаря слово.

Мова моя у виссон і багряницю зодягнена. Пишною діамантовою короною царською прикрашена її голова. Золота пектораль!

Мова моя українська – це пишнобарвна в золотій оправі-семантиці Пресвятої Богородиці Неустанної Помочі ікона. Кругом якої сліпучо сяють лампадки-слова. а з кадильниць-фразем клубочаться райський трунок ладану-краси, багатства та вічного маєстату. Стою завсіди на колінах перед тобою, моя янголе-Мово!

Мова наша – Космос! Пульсують у ньому потужні галактики: Незалежність. Славень. Стяг. А Боже Провидіння благословить його!

Мова рідна – це історична сага, елегія журлива, міфологічна епопея, драма-феєрія, трагедія й комедія…

Мова українська – це нерв Господа. Він подразнює диявола. Тому так багато нелюдів хоче знищити нашу Святиню.

Мова, немов мімоза стислива – від доторку словом оскверненим знітиться.

Мови виживають лише тоді, коли вони передаються наступним поколінням. Для цього діти повинні мати змогу імітувати мову своїх батьків. Тобто вони повинні мати можливість добре вчити мову. Лише тоді вона передається від покоління до покоління. Отже, пильнуймо свій мовний генофонд! Щоб ніякі зайди не похитнули його!

Мовлення кожного – це лакмусова смужка, що свідчить про наше ставлення до Мови. З повагою чи без неї.

Мовний імунітет треба прищеплювати в сім'ї, садку, школі. Аби дитина поважала рідну мову, необхідно настійно їй твердити, що вона Українець.

Мово люба моя, коли б ти могла усім тим, хто тебе ненавидить, кому стоїш у поперек горла – відібрати дар спілкування!

Могутня та розлога, як гірниче дерево, наша Мова українська! З малесенького зернятка воно виросло.

Можливо, комусь хихикнеться, коли зі щиросердя скажу, що маю звичку нюхати Слово, насолоджуватися його ароматами!

Надзвичайно пишним букетом художніх засобів пишається наша Мова. Це – айстри-епітети, мальви-порівняння, півонії-метафори, жоржини-метонімії, чорнобривці-панегірики, незабудки-гіперболи… Збираймо його в мовлення своє, вдихаймо до запаморочення дух його – любімо й гоноруймося Мовою своєю, яка любить народ свій херувимською любов'ю!

Наша мова – гострезний подразник для зрадників, перекинчиків, пристосуванців, безбожників. Не дає їм спокійного існування.

Наша мова – це складний понятійно-категоріяльний апарат, що містить у собі всі національні особливості і відтінки, більше того, свою естетику. Мова, без сумніву, визначає світогляд народу і майбутнє держави.

Наша мова, безсумнівно, має долю щасливу наперекір карколомним віражам-поворотам, бо українці за неї життя

віддавали й тепер жертвують; бо її хресні батьки-матері нині на Небесах просять Господа опіки над нею.

Не тільки в день Краси, а завсіди найвродливішою Королевою є Мова Українська!

Океан – Мова. Фонетика. Акцентологія. Діалектологія. Лексика. Фразеологія. Граматика. Словотвір. Орфоепія. Орфографія – чудові, затишні, манливі острови!

Окрім мови людської, існує мова квітів, утаємничена, пахуча, глибока, сакральна. Мова квітів – значення, що надається різним квітам для вираження тих чи інших настроїв, почуттів та ідей. У Вікторіанську епоху мову квітів використовували для таємного вираження почуттів у тих випадках, коли про них не можна було говорити відкрито.

Очі народу – Мова. Засмічувати її варваризмами, суржиком, лайкою – це кидати в очі піском!

Перед їжею охайно миємо руки. Перш ніж озвучити думку, сполоснімо Слово в потічку синонімами, приказками, порівняннями, епітетами. Панською вдасться бесіда!

Поливати, полоти, знищувати шкідників, удобрювати – чимало щоденної праці треба прикладати на квітнику Мови нашої!

Рідкісний чай з мелісою, а Мова – із приказками та прислів'ями!

Рідна Мова – всеохоплюючий духовний інтеграл, замінник усього необхідного для життя, матриця Віри, Надії й Любови!

Слово – генератор Всесвіту.

Слово – це солітон, самостійно живе одиниця, яка впливає на оточуючих, незалежно від відстані та часу проголошення.

Слово – центральна функціональна і структурна одиниця мови. Усі інші мовні елементи існують для нього, чи, іншими словами, у слові. То є фонеми та морфеми, а також речення.

Слово бринить срібно, коли неоскверненною душею торкаємось його сонячних струн стоголосих, пестимо в серці своїм!

Слово вчить правді-істині, слово заквітчує, духмяніє, слово очищує, випробовує й гартує. Воно – геніальне та універсальне.

Слово генна, Мова – родова, Народ – біологічна. Генетична пам'ять – коріння Нації.

Слово має запах. Духовне пахне ладаном і трояндою. Слово світлої людини – озоном, слово дитяче – рум'янком. Літньої – матіолою.

Слово, Мова – категорії моральні! Де відмовляється Вервиця, там зникає диявол. Так сказала Матір Божа.

Тішуся сердечно, що маю таких вірних і щирих Друзів, як Мову та Мовлення, Слово та Значення, Букву та Звук, Думку та Слово. Шаную!

Той, хто живе турботами про інших людей, стає сприйнятливим, чуйним до слова, яке несе в собі заклик до ідеалу моральності, до утворення краси в самому собі.

Транспорт – головний нерв народного господарства. Мова – головний нерв народу, нації.

У Святому Письмі понад 6000 разів натрапляємо на Слово. Жодне інше слово не перевищило цю кількість перлини Божої.

У серці моєму літера кожна – квітка гожа: Акація, Барвінок, Васильки, Гвоздика, Деревій, Жимолость, Звіробій, Косарики, Латаття, Мак, Нагідки, Орлики, Первоцвіт, Рябчики, Сон-трава, Тирлич, Фіалки, Цикорій, Черемха, Шавлія, Яглиц Тиха ніжність, ніж гучні клятви.

У Словнику нашої Мови, калинової, чебрецевої, солов'їної, в ореолі Святого Святих стоїть СЛОВО. Осанна СЛОВУ!

Українська мова – це наш у світах Позивний!

Українська мова за своєю естетикою – одна із найкрасивіших у світі. Вона виражає наше почуття прекрасного, що відмінне від почуття будь-якого іншого народу. Через українську мову твориться Україна. Та Україна, яка ще ніколи не була, не відкривала себе світу, але може відкрити, якщо ми будемо любити свою мову, і нею розмовляти всюди і завжди.

Усе живе у світі до Сонця тягнеться, бо хоче, щоб жити, вітамін D. Ми ж Мову нашу насичуймо вітаміном L – любов'ю синівською!

Фольклор – син Мови. У його склепі-засіках хорониться найсокровенніша історія українського народу.

Хочу стати промінчиком, хочу стати росинкою, хочу стати рослинкою, хочу стати цикадою, хочу Словом я стати, вічним, Українським!

Хто свою рідну Мову не шанує? Душевнохворі. Перевертні. Нехрещені, бо позбавлені Святого Духа. Безбатченки без роду-племені!

Як сонце долає свій пруг-дорогу наполегливо, як зорі вічні мерехтять, так і Мова наша лине в Безсмертя!

Як у Творця все мудро й досконало: два вуха – аби багато слухати, один язик – щоб Слово берегти!

Яка ж моя Мова? Чудова, казкова, загадкова, чорноброва, кленова, бузкова, шовкова, світанкова, веселкова, оливкова – життя основа!

Якою мовою ми говоримо – залежить від нашого походження. Але наші гени також відповідальні за нашу мову. Цього висновку дійшли шотландські дослідники.

Білоус Дмитро (1920 – 2004). *Український поет, перекладач, педагог, літературний критик, громадський діяч*.

А мова не корилася царю – / ані царю, ані його сатрапам, / з орлом двоглавим стаючи на прю, / що брав її у пазуристі лапи. / Несла устами відданих синів / мужицьку правду, ту, що є колюча, / сміялася з ненависних панів, / що їхня правда на всі боки гнуча. / Плюндрованій, не надавали прав, / немов на звіра, об'являли лови. / Орел впивався в душу, тіло рвав – / він був безмозкий, хоч і двоголовий. / Заборонити дереву рости, / ширяти вольній птиці у блакиті, / живій ріці між берегів плисти, / ходити сонцю по своїй орбіті? / Заборонить дощеві поливать / гінке стебло, щоб не зросло колосся, / поетові – писать і малювать, / щоб приректи народ на безголосся? / О як хотіла, прагла воля зла, / щоб ти була лиш суржик мішанина: / щоб вічно недорікою була / на втіху скалозуба-міщанина!

Дорожи українською мовою, / Рідна мова – основа життя.

Друже милий, ти помітив / до краси людську любов? / Скільки є на світі квітів – / стільки є на світі мов.

Коли забув ти рідну мову – / біднієш духом ти щодня; / ти обчухрав себе до пня... / Ти втратив корінь і основу, / душею вигорів дотла, / бо ти зневажив рідну мову, / ту, що земля тобі дала... / Для тебе й Київ – напіврідний, / і Мінськ піврідний, і

Москва... / Бо хто ти є? Іван Безрідний, / Іван, не помнящий родства!

Синів і дочок багатьох народів / я зустрічав, які перетинали / гірські й морські кордони і на подив / багато бачили, багато знали. / Я їх питав із щирою душею: / – Яку ви любите найбільше мову? – / І всі відповідали: – Ту, що нею / співала рідна мати колискову.

Ти постаєш в ясній обнові, / як пісня, линеш, рідне слово. / Ти наше диво калинове, / кохана материнська мово!

У стінах храмів і колиб / сіяв нам святково, / як сонце, випечений хліб / і виплекане слово…

Які чудесні барви у нашій рідній мові, / які відтінки різні від Сейму аж по Сян! / У Києві говорять інакше, ніж у Львові, – / і чорногуз, і бусол, лелека і боцян…

Якщо з українською мовою / в тебе, друже, не все гаразд, / не вважай її примусовою, / полюби, як весною ряст.

Боденштедт Фрідріх (1819 – 1892). *Німецький поет, перекладач.*

У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужньою силою пронизує його любовні пісні... Справді, народ, що міг співати такі пісні і любуватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи...

Бодуен де Куртене Іван (1845 – 1929). *Польський мовознавець, славіст.*

Державна мова – це діалект, за яким стоїть армія й поліція.

Немає нерухомості в мові… У мові, як і взагалі в природі, все живе, все рухається, все змінюється.

Статика мови є тільки частковим виявом її динаміки.

Якщо українцям хочеться мати свою окрему літературну об’єднуючу мову, то це їх справа, і ніхто, ні польське шляхетство, ні російське чиновництво, не має права вмішуватися в цю їх домашню справу.

Бортняк Анатолій (1938 – 2009). *Український поет, публіцист, перекладач, літературознавець*.

Мов поганих не існує в світі, є лише погані язики.

Мова не просто інформативний засіб спілкування, хоч і важливий. Вона – це глибоке джерело художньо-естетичних цінностей, постійний і невичерпний акумулятор духовності, емоційності, високої моральності.

...Моліться ж на рідне слово, а не ганьте його, як це подекуди буває. Бо нерідних слів Бог не вручав жодному народу. Я не закликаю ставати на коліна й бездумно бити перед словом поклони. Треба жити ним. А щоб життя було повноцінним, щоб воно було щедрим, як земля, і високим, як небо, слід знати своє Слово, любити його, шанувати, боронити, розвивати, вкладаючи в нього свій розум, свій дух, своє сумління.

Буало Нікола (1636 – 1711). *Французький поет, критик*.

Хто ясно думає, той ясно і говорить.

Буаст П'єр (1765 – 1824). *Французький лексикограф і поет*.

Найдосконаліша мова та, що висловлює найбільшу кількість понять найменшою кількістю слів.

Булаховський Леонід (1888 – 1961). *Український мовознавець-славіст*.

Виникнення української живої (розмовної) мови... стосується віддаленого від нас часу, у тьмі віків захованих відносин мов і племен...

Вайсгербер Лео (1899 – 1985). *Німецький мовознавець*.

Ніхто не може існувати без рідної мови.

Рідна мова перевершує чужу владою серця.

Верхратський Іван (1846 – 1919). *Український натураліст, педагог, мовознавець, письменник*.

Мова нашого народу є така багата, що в ній найдемо гідні знадоби термінології, хоч би для десяти народів.

Не можна кожне людове слово пхати у річ літературну.

Винниченко Володимир (1880 – 1951). *Український прозаїк, драматург і художник*.

В Україні повинно мати силу тільки українське слово.

Вировець Лариса (1958 р. н.). *Українська поетеса*.

Як мати воду дощову / Збирала в дні далекоплинні – / Цілющу, рідну, ледь живу / збираю мову по краплині…

Вихованець Іван (1935 – 2021). *Український мовознавець*.

Мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя: океан слів і граматику.

Мову ревниво оберігають мовознавці – невтомні творці граматики і словників.

Не пускайте слів попереду думок. Адже висловлюванням можна бездумно поранити чиєсь вразливе серце. Розумним словом можна підбадьорити, надихнути на творчість, на добрий вчинок, на геройство.

Рідна мова – найбільша духовна коштовність, у якій народ звеличує Себе, якою являє світові найцінніші набутки свого серця і мудрості, передає з покоління в покоління досвід, культуру і життєдайні традиції. Рідна мова – незборна таїна, яка робить народ народом і увічнює найтонші порухи його душі.

У гулі століть, у нездоланності народної пісні, у злотах мислі, у праці і борні зростало і розпросторювалося на світ найкоштовніше творіння українського народу, основа його духовності – рідна мова.

Вишеславський Леонід (1914 – 2002). *Український поет*.

Варто пройнятись увагою до слів відомого російського поета, щирого друга українців, який ще за радянських часів, писав: «Я певен, що знання української мови безмежно збагатить кожну російську людину, яка проживає в Україні».

Вільде Ірина (1907 – 1982). *Українська письменниця*.

Слова – це кольорові камінці. / Мало їх назбирати / Треба ще навчитися / З них узори викладати.

Вінграновський Микола (1936 – 2004). *Український письменник-шістдесятник, режисер, актор, сценарист, поет*.

Народ всевічний. Слово – наш народ.

Вітгенштайн Людвіг (1889 – 1951). *Австро-англійський філософ*.

Кордони моєї мови означають кордони мого світу.

Возняк Михайло (1881 – 1954). *Український літературознавець і фольклорист*.

Один мудрець сказав такі слова: «Поневолений народ, що заховує свою мову, держить ключ від своєї тюрми у своїх

руках». Не забуваймо про се. Через рідну мову стали ми на ноги, ввійшли в сім'ю просвічених європейських народів.

Щоб добре знати рідну мову, треба їй вчитися змалку до гробу, в школі й поза школою, з книжок і від людей. Хто вміє пошанувати свого батька й матір, той зрозуміє, яку пошану повинен він мати до рідної мови.

Возняк Тарас (1957 р. н.). *Український культуролог, політолог.*

Доля мови формує долю народу.

Вольтер Франсуа (1694 – 1778). *Французький філософ-просвітник, поет, прозаїк, сатирик, трагік, історик, публіцист.*

Знати багато мов – значить мати багато ключів до одного замка.

Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя.

Воробкевич Сидір (1836 – 1903). *Український письменник, композитор, православний священник, педагог.*

Слово рідне, мово рідна! / Хто вас забуває, / Той у грудях не серденько, / Тільки камінь має. / Як ту мову мож забути, / Якою учила / Нас всіх ненька говорити, / Ненька наша мила?

Воронько Платон (1913 – 1988). *Український поет, письменник, публіцист, драматург.*

З народних дум те слово постає…

Гаджиахмедов Нурмагомед. *Дагестанський науковець.*

Бог створив народи різними і рівними. Він наділив кожного з нас не тільки розумом, але й призначив бути представником тої чи іншої нації, народу, зі своєю мовою і національною культурою.

Доля народу нерозривно зв'язана з долею мови. У свою чергу, мова народу є тим стержнем, на якому формується культурна самобутність цього народу.

Усі до єдиної мови в світі – надбання всього людства. Вони дозволяють на основі порівняння всіх рівнів мовної структури кожної мови виявити універсальні її властивості, які дали можливість виділитися із живої природи в homo sapiens.

Гайворонська Ганна (1952 р. н.). *Українська поетеса.*

А мова рідна – не лише слова. / Не просто літери холодні і байдужі. / Це код народу, що під серцем дозріва. / Дух нації і

поступ його дужий. / Це хвилі мого рідного Дніпра, / Озера у моєму Кремінному. / Це поетичні водоспади з-під пера. / Волошки в житі, в морі трав'яному. / Вона звучить органно у мені / І розганяє хмари України. / Вона правічна – не горить в огні, / Вона у старці сивім і дитині. / Це ліки в час розлуки вдалині, / Ковток води у вражому полоні. / Вона – козак вкраїнський на коні, / Боєць патріотичний в обороні. / Це сивий, невмирущий соловей, / Що в небо занотовує спів ранній. / Вона – це дзвін церков і плач ночей / І перший поцілунок у коханні. / Коли мовчиш – то моляться слова. / Мала дитина слуха колискову. / І прапор синьо-жовтий обвива / Мою єдину українську мову.

Гамзатов Расул (1923 – 2002). *Аварський поет, письменник, публіцист, перекладач*.

Нема просто слова. Воно або прокляття, або привітання, або краса, або біль, або бруд, або квітка, або брехня, або правда, або світло, або темрява.

Слова – як дощ: один раз – велика благодать, другий раз – добре, втретє – терпимо, четвертий раз – лихо і напасть.

Гезлітт Вільям (1778 – 1830). *Англійський письменник і критик*.

Слова – єдине, що буде жити вічно.

Гей Василь (1942 – 2016). *Український поет*.

Слово не дане ослові, / Дано йому лиш крик. / Топчеться брудно по мові / Рідна орда недорік. / Жайвора пісня – вічна, / Вічний і крик ослів. / Тільки людина калічить / Мову своїх батьків.

Геращенко Віктор. *Український поет.*

До рідного слова торкаюсь душею, / Боюсь очорнити чи зрадить його. / З цих слів наша мова, пишаємось нею – / Це музика й пісня народу мого.

З літер снується, в'яжеться слово. / Ми зі сповитку його всотали: / Мамина пісня, мамина мова / В душу добірним зерням упали.

Чи згою рану зболеного слова, / Що серце й душу паленить мені? / Чи розцвіте в народі рідна мова, / Чи оживе, як поле навесні?

Гердер Йоганн (1744 – 1803). *Німецький філософ, фольклорист, письменник, мислитель*.

Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини.

Гете Йоганн (1749 – 1832). *Німецький поет, драматург, прозаїк, науковець, державний діяч, театральний режисер, критик*.

Хто не знає іноземних мов, той нічого не тямить і в своїй рідній мові.

Глуховцева Катерина (1952 р. н.). *Українська мовознавиця*.

Народне слово чарує нас своєю простотою й водночас небаченою глибиною. Часто дивуєшся, як тонко, влучно й правильно сказано в народі і про характер людини, і про її вчинки, і про суспільну мораль… І про речі прозаїчні, і про справи житейські. Але кожного разу свіжіть думки, прозорість слова чарує, бо їх не може замінити жоден сюжет із кіносеріалу, яким би видатним митцем не був сценарист.

Рідне слово – щемливий голос рідної землі, асоційований з твоєю батьківщиною, рідними стежками, полями, лісами, долинами, теплими дощами, погожими днинами; щирими у спілкуванні односельцями, батьками, які свято сповідують правило: не роби нікому зла, бо воно до тебе повернеться.

Українська мова для багатьох українців – це кодекс, яким вони керуються у житті, коли не прийнято себе хвалити, бо хай тебе люди похвалять; коли зустрічають по одягу, а проводжають зважаючи на розум; коли не одяг прикрашає людини, а вчинки; коли до свого роду хоч через воду; коли чоловік і жінка – найкраща спілка; коли одружився, як на світ народився; коли за чоловіком як за кам'яною стіною…; коли ти свято сповідуєш загальноприйняті правила людського життя, бо так відчуваєш.

Гоголь Микола (1809 – 1852). *Письменник, драматург, критик, публіцист*.

Вимовлене влучно, все одно що писане, не вирубується сокирою.

Надзвичайна мова наша є ще таємницею. У ній усі тони й відтінки, всі переходи звуків від твердих до найніжніших... Дивуєшся дорогоцінности мови нашої: у ній що не звук, то

подарунок, все крупна, зерниста, як самі перла. І справді, інше слово часом дорогоцінніше самої речі...

У кожному слові безодня простору, кожне слово неосяжне.

Голобородько Василь (1945 р. н.). *Український письменник.*

Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів.

Наша мова / кожне слово / нашої мови / проспіване у Пісні / тож пісенними словами / з побратимами / у товаристві розмовляємо / кожне слово / нашої мови записане у Літописі / тож хай знають вороги / якими словами / на самоті мовчимо

Хай слово тоді умре, / хай забудеться все сказане і написане. / Хай вмовкнуть радіо і промовці, / і перестануть виходити органи брехні – газети, / і згорять бібліотеки – ці кладовища / засушених метеликових слів.

Я народився і прожив майже все життя у тому краю України, де панувала можливість вибору: говорити українською або російською. Обставини підштовхували до переходу до домінуючої тоді російської, що й зробило багато моїх односельців та знайомих. я ж залишився вірним українській мові, якою говорили мої батьки та дідусь і бабуся. Потім виявилося, що то був не лише вибір мови спілкування, але й вибір своєї подальшої долі. Багато зазнав прикрощів та випробувань через той мій свідомий вибір, але ні хвилини не сумнівався у правильності свого вибору. На тому й стою...

Голота Любов (1949 р. н.). *Українська письменниця, журналістка.*

Поставимо на покутті високу свічу Слова нашого – хай возсіяє.

Гончар Олесь (1918 – 1995). *Український письменник, літературний критик.*

А мова й історія – це ж єдине ціле, один кровообіг, тож і відроджувати їх маємо водночас. Маємо відродити в наших сучасних українцях і українках генетичну пам’ять, почуття гордости, маємо і до збайдужілих душ торкнутися запашистим євшан-зіллям рідного слова!

А як планово, рік за роком нищили українську мову – одну з найкращих європейських мов…

Але хіба в слові простому, основному, як і в барвах Катерини Білокур, менше виявляє себе український дух?

Будемо не байдужі – ось тоді мова житиме. Не тільки інтелігенція, не тільки письменники – весь народ наш має вболівати за рідне слово: кожен із нас має гордитися своєю чудовою мовою, бути закоханим у неї, адже вона того варта!

Важко добувати насущний хліб, та краще вже надриватися на каторжних роботах, ніж торгувати моїм ясним, моїм співучим українським словом.

Вигубити мову – це не так просто, як декому здається. Старогрецька, і латинська, і санскрит збереглися у житті людства завдяки безсмертним творінням поетів, мислителів, учених… І житимуть ці мови, доки житиме й саме людство. А деякі «мертві», нібито забуті, безнадійно втрачені, раптом через віки відроджуються, як ось іврит, і знову стають живою мовою цілої нації. Містраль обезсмертив провансальську мову своїми поемами, і хто назове її зараз такою, що безслідно зникла?

Віками народ витворював собі цю мову, витворив її, одну з найбагатших серед мов слов'янства, триста тисяч пісень склала Україна цією мовою, явивши людям пісенні шедеври незрівнянної краси, дала наша нація світові геніальних поетів, зажило українське слово шани й визнання серед народів близьких і далеких.

Все, до чого доторкався Шевченків геній, набувало здатності рости й плодоносити. Серед тих, кого називаємо творцями літературної мови нашого народу, Шевченкові належить перше місце. У його ліриці та поемах українське слово постало в усіх своїх чарах, у неперевершеній силі виразності, влучності та художнього блиску.

Вчімося й ми берегти значення свого слова, бо берегти його – це берегти сам наш народ, націю, її генофонд.

До революції в київських багатих домах вважалось добрим тоном давати прийоми… українською мовою. Ну а бідні й без цієї моди рідного слова не цурались.

Доля нашої мови залежить і від того, як відгукнеться на рідне слово наша душа, як рідне слово бринітиме в цій душі, як воно житиме в ній.

Дух оновлення життя – він таки почувається. Доля рідної мови хвилює багатьох.

Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахощів – скількома епітетами супроводяться визнання української мови. І, зрештою, всі ці епітети слушні. Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе.

Зостатися без почуття до свого рідного, до своєї мови, культури – означало б зостатись з пустою душею.

Зрештою, піклування про мову, про її здоров'я, розвиток і престиж – це справа всієї нації. Віками відбувалася мовна селекція, з безлічі слів народ відбирав найповнозерніші, де мудрість розуму, блиск думки, ласкавість і ніжність чи гнів людини, її естетична сприйнятливість виявляли себе з найбільшою силою. Спільною духовною працею, активністю мислі, тактом і високим розумінням моральності людських взаємин лінгвістичний геній України витворював те, що сьогодні нанесено на атласи багатющих діалектів нації.

Кожен із нас має гордитися своєю чудовою мовою, адже вона того варта.

Крім мов окремих, національних, ще є мова вселюдська – мова серця, мова душі.

Культурній людині слід весь час дбати про те, щоб твоє мовне багатство збільшувалось, щоб твоя індивідуальна мова ставала влучною, дотепною, афористичною, приваблювала своєю виразністю, блиском народних фразеологізмів, багатющим гумором українським – це все у нас є, і це все треба повертати в життя, у повсякденний вжиток.

Література не може дозволити собі бути грубою, вульгарною. Вона має творитись мовою чистою, як Святе Письмо. Це розуміли наші класики.

Людина, яка зреклася мови і вірувань батьків, у принципі готова на все. Чи не тому газети рясніють фактами аморальних виявів?

Ми повинні заговорити мовою нашої творчості, яку розуміє світ. Творити всюди!

Мова – душа кожної національної культури, наснажливе й нічим не замінне джерело її розвитку, і кому вже, як не нам, письменникам, – та й хіба тільки нам, – вболівати за це.

Мова – це доля нашого народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її.

Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу.

Мова вдосконалює серце і розум народу, розвиває їх.

Мова для нас, українців, – це не тільки засіб спілкування. За сучасних обставин вона щось значно більше! Для нас мова – це й пам'ять, і честь, і гідність; для народу нашого мова – це саме життя. Бути чи не бути? Вирішується через життєвість мови, через самосвідомість її носіїв. І хоч як прикро буває, я все ж вірю в силу нашої мови, в її майбутнє.

Мова народу – це найбільший національний скарб, і ми всі маємо його оберігати, в тому числі й авторитетними державними заходами...

Мові Шевченковій не перестаю дивуватися. Не вчився в школах, пів життя минуло поза Україною, а звідки ж ця мовна розкіш, така музика, така моцартівська чистота? Абсолютне естетичне чуття. Народну пісню взяв як надійний взірець. Все це вірно. Але й сама мова України, надто ж Шевченкового краю, видно, ще буяла тоді естетичною красою, соковитістю, пісенністю, образним багатством! А що зосталося сучасному селу (про місто вже й не кажу): суржик! Убогий, безбарвний, канцелярський жаргон колонізаторів та напродукованих ними відступників…

Мово, будь! Мово, живи і живи!

На жаль, часом доводиться пояснювати елементарне: що без любові до мови, до рідної культури нема письменника. То вже був би Собко, а не письменник.

Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт

унікальний – енциклопедія кібернетики вперше в світі вийшла українською мовою в Києві.

Найвищі слова на уславлення рідної мови не будуть завеликі, не будуть занадто високі. Іноді чуємо: мова – духовний код народу, – і є в цьому правда. Мова вдосконалює серце і розум народу, розвиває їх, і це правда теж.

Наперекір душителям підступним, жорстоким, як і в часи Наливайка, – боротьба за рідне слово почалась!

Наша рідна українська мова – це основа нашої безмежної багатої культури. Це наш дух, наша душа, наша пісня…

Не люблю слова «прозаїк»; в часи Коцюбинського, здається, його й не було. Вигаданий сучасними літературознавцями, це покруч зовсім чужорідний для української мови, не відповідає законам її милозвучності. Та є ж у нашій мові й синоніми, які звучать у ній цілком природно: романіст, новеліст, повістяр або просто письменник… Доводить боронити кожне слово.

Одне ясно – розумом він (Сковорода) був рівний французьким енциклопедистам, моральне вчення його дуже актуальне й для нашого багато в чому аморального віку. Жаль тільки, що писав отим потворним язичієм, хоча довкола ж вирувало море живої, народної мови! Пісню він всюди ж чув з її мовною чистотою, естетичною красою… Але ще пів віку Україні довелось ждати Котляревського й Шевченка.

По ставленню до рідної мови можна судити про моральний інтелектуальний рівень людини.

Поетичність української мови, її музика й краса, мені здається, відтворилася тут ідеально: «Не милуй мене шовково, ясно соколово…».

Позбавити народ його мови – підірвати в ньому почуття власної гідності.

Прекрасна мова нашого народу не загине, ні!

Природа дала людині великий дар у вигляді мови. Слід не тільки користатися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати його коріння й леліяти його цвіт, ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності.

Протягом століть, відбираючи по словечку, по зернятку, геній народу витворив і передав нам у спадок, у вічне користування неосяжне, розкішне у своїй красі й блиску розуму мовне багатство: майте, пишайтесь, не будьте німі!

Саме в мові творчий геній української нації виявив себе найповніше – згадаймо «Кобзаря» і всю нашу невмирущу класику.

Слово в житті найвагоміше промовляє молодість.

Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем і мірилом.

Статус державності потрібен нашій мові, щоб після згубних браконьєрських літ повернути їй природну роль і престиж, повністю забезпечити їй право на життя у всіх сферах, на всіх рівнях.

Товариство має пробудити і зміцнити в людині почуття гордості за свій народ, за його творчий геній, що так розкішно явив себе саме в мові, чию красу, милозвучність, гумор, виняткову образність і поетичність дедалі глибше відкриває для себе культурний цивілізований світ.

Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе.

Той, хто зрікається рідної мови, часто не розуміє, що в цьому вже є елемент відступництва, елемент зради. А треба ж йому це пояснити. Відділити підлих від темних.

Українська літературна мова, це варто підкреслити, постає нині в усьому блиску лінгвістичної культури, і ніяких нема підстав цієї мови соромитись. Як і кожна повноцінна мова вона годиться і для школи, і для студентської аудиторії, годиться як для будня, так і для свята. А між тим декому доводиться пояснювати, що зневажати мову свого народу – це означає, крім усього іншого, виказувати свою власну обмеженість, декотрим мова наша здається «неперспективною», як здавались «неперспективними» оті вікові полтавські та інші села, що годують нас хлібом.

Українська народна пісня, безперечно, належить до естетичних художніх вершин світової культури. Пісенні шедеври України сміливо можна поставити поруч з художніми шедеврами античності. І це не перебільшення. Навіть Бетховен,

такий європеєць, розумів, що пісень, рівних українським, в Європі нема.

Усна мова – це одна річ, а слово друковане сприймається зовсім інакше.

Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу – це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже мовою нації визначається моральне здоров'я народу, його розвиненість, культурність. Усе це також визначатиме образ і творчу спромогу України в сім'ї цивілізованих демократичних держав.

Хто стане заперечувати, що лише на багатющому ґрунті рідної мови могли вирости нев'янучі шедеври Чехова, Коцюбинського, Стефаника. Хто стане заперечувати, що багатюща народна мова – це одне з тих найвищих художніх достоїнств, якими чарують нас ... кращі твори української класики. Запашна мова надає таким творам неповторного аромату.

Це я вважаю явищем феноменальним: не так меч, як творчий геній народний, мова, пісня втримали народ як націю, як спільноту духовну.

Чуємо деколи, що мова наша не багата нюансами, не така витончена, як, скажімо, мова французька. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність? Звідки таке багатство поетичної символіки і оця мистецька довершеність, музичність образів, що приваблювали і Бортнянського, і Бетховена, і Лисенка, і ще багатьох композиторів-класиків і сучасних!

Шевченко дав орлині крила українському слову, Він незмірно розширив діапазон нашої літературної мови, утвердив у літературі народний світогляд, народну мораль, народну естетику, своїм творчим подвигом підніс українську літературу до рівня найпередовіших літератур свого часу.

Щоб мова тобі повністю відкрилася, маєш бути залюбленим в неї.

Яка сила в слові, коли в ньому – правда.

Якщо людина не вірить у повнокровність своєї мови, вона не вірить і в свою власну повноцінність, така мусить вважатися людиною другого сорту.

Грабовський Павло (1864 – 1902). *Український поет, лірик, публіцист, перекладач*.

Рідна мова на чужині ще милішою стає.

Сміле слово – то наші гармати, смілі вчинки – то наші мечі.

Що тичиться до мови, то це така річ, що не мусе різнити щирих діячів слова, істинних прихильників родини... Я ніколи не був повітовим патріотом з язикового погляду; я тільки кажу, що мова мусить бути – щиро народною, мусить стратити потроху полонізми та всякі другі «чужими», я не буду навіть допитуватись, якого вийстя те чи інше слово, мені треба лишень знати – вжите воно народом, чи ні. Народна мова так багата й широка, що затисняти її в рамки вузької граматичності та ще з крайового погляду – зовсім нерозсудна річ. По-моєму, мова поезій мусить бути граціозною, щоб, читаючи, не заплітався язик, щоб справляла естетичне враження.

Гриценко Павло (1950 р. н.). *Український мовознавець*.

Відновлення України як держави значною мірою було поєднане з питаннями мови. Українська нація виростала і продовжує виростати саме завдяки осмисленню ролі української мови.

Громадянське суспільство тоді зможе розв’язувати нові складні завдання, гідно відповідати на нові виклики часу, коли його мовно-національне обличчя буде чітко профільоване, вирізьблене-викарбоване; аморфна й безлика маса ні в чому не досягає високостей, бо не доросла до суспільства вільних громадян!

Епідемія неволодіння мовою загрожує перерости в пандемію національної безмовності.

Збіднимо, знищимо українську мову й українську культуру – знищимо Україну. На одну велику культуру збідніє цивілізація.

Зрозуміло, якщо зміцнюється в суспільстві орієнтація на українську мову, то, відповідно, зменшується кількість тих, хто й далі шукатиме для своїх дітей лише російськомовні школи, а

згодом – російськомовні університети. Тому не можемо говорити про якусь ідеальну ситуацію, коли українська мова розширюватиме поле свого функціонування, а при цьому російська мова зможе зберегти свої старі позиції.

Маємо бути дуже ощадливими, розуміючи, яким багатством ми вже володіємо сьогодні, та спиратися насамперед на власні інтелектуальні й культурні ресурси, на свою історичну традицію. Кожен українець повинен мати бодай мінімальні знання про історичне минуле української мови, якою в різні часи було написано й видано величезні зібрання текстів різного спрямування – богословських, поетичних, наукових.

Мова – наша цінність і об’єкт щоденної турботи, а не предмет політичного торгу.

Мова – це те, що єднає людей саме як людей.

Мова, культура, нація, ми у світі, ми в часах прийдешніх – усе це взаємопов’язане, взаємозумовлене. Тому таке важливе. Непроминальне…

На що зорієнтовані закони нашої країни? На інтеграцію, об'єднання всіх народів і українців як титульної нації у єдине державне, політичне ціле. Для того, аби досягти такої єдності, необхідно, щоб були відповідні важелі впливу. І одним з таких важелів є саме мова – українська мова як державна, яка є інтегратором усіх народів в Україні.

Необхідно домогтися, щоб економічним забезпеченням розвитку мови, мовної ситуації держава займалася предметно, не декларативно чи за залишковим принципом, уділяючи на потреби мови незначну часточку того, що чиновники випадково ще не встигли заофшорити. Держава не має права обіцяти, що належну підтримку мови буде надано за розквіту економіки: підтримка потрібна вже сьогодні. Тому піднесення громадського зацікавлення проблемами мовного життя України, прагнення нарешті подолати наслідки русифікації, доконечна потреба створення умов для нового етапу українізації й гармонійного мовного буття держави – сьогодні особливо на часі.

Саме в щоденному користуванні мовою, у спілкуванні в різних сферах – побутовій і діловій, науковій і художньо-творчій – відбувається утвердження української мови, виростає

її міць, краса виразності й точності, міцніє суспільний досвід мовотворчості.

Структурна розвиненість, стабільність і водночас змінність – це ті якості української мови, які забезпечують їй роль інтегратора поліетнічного і різномовного соціуму України.

Сьогодні безвідповідальним перед європейською і світовою спільнотою й антигуманним за суттю є нищення функціональної повноти української мови в Україні – єдиному у світі ареалі її природного виникнення, розвитку, на її історичній батьківщині: немає іншої України, де б творилася українська мова та україномовна й українськоментальна культура. Збіднимо, знищимо українську мову й українську культуру – знищимо Україну. На одну велику культуру збідніє цивілізація.

Сьогодні важливими напрямами української мови залишається українськи зорієнтована законодавча діяльність щодо мовного регулювання, узгоджені системні дії задля реального удержавлення української мови в базових сферах – освіті, засобах масової комунікації, адміністративно урядовій. Такі програмні дії перекодують слова про мову і культуру в конкретні справи.

Сьогодні з тих багатьох ідентифікаторів, які ще можуть ідентифікувати Україну як окремішність у світовій культурі, у світовому просторі, залишається мова. Це по-перше. По-друге, сьогодні, як ніколи, важливим є зберегти українськість як оцю окремішність, тому що ми можемо окрасти світову цивілізацію, призвівши до редукції, до нищення українськості як такої. І тому треба виходити із засади найважливішої, що українська мова – це єдиний шлях збереження української державності.

Українська мова – могутня своїм структурним розмаїття і багатоговірковими осягненнями-традиціями – вистояла в епохи бездержавності, чужомовного домінування й цілеспрямованого лінгвоциту, без належної підтримки й захисту пройшла тернистий шлях розвитку й удосконалення народом-мовотворцем.

Українська мова – не тільки засіб щоденного спілкування, а насамперед камертон духовності народу й запорука незалежності й вічнобуттєвості, збереження в віках.

Українська мова – це єдиний шлях збереження української державності.

Українська мова дедалі повніше набирає на силі, живлячи своєю енергією творення і творців Української Держави.

Українська незалежність наскрізь пройнята ідеями вільного розвитку української мови з повнотою і декларованих, і реально забезпечених її функцій. Питання української мови, її безперешкодного розвитку виявилися напрочуд сильним, дієвим каталізатором суспільних змін у країні, енергетичним осердям національного відродження: прагнення утвердити державний і державотворчий статус української мови єднали народ у пориві до незалежності.

Я бачу майбутнє української мови зовсім не в темних тонах. Тому що за роки незалежності ми маємо надзвичайної, я б сказав, вибухової, вулканічної сили доплив нових талановитих письменників, поетів, драматургів. Їхні пошуки постійно тривають, часом – у неперспективному ключі, коли вдаються до різних мовних експериментів. Але в цілому кількість і дуже часто – якість того, що прийшло в літературу й доступне сьогодні українському читачеві, вражає. За всіх наших негараздів, які затуляють нам перспективу бачення, повноту картини, ми маємо те, що стверджує українську мову, культуру й, відповідно, націю.

Якщо хтось хоче стояти на заваді розвиткові мови, то тут на сторожі мови має бути держава.

Грінченко Борис (1863 – 1910). *Український письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист*.

Певна річ, що я люблю / Просто до загину / Рідну мову та пісні, / Матір-Україну…

Треба поважати сю мову, як найдорожчі свої святощі!

Хоть і не можем заперечити, що язик народу не є виключно його єдиним добром, признати мусимо, що язик єсть одним із найважливіших прикмет і скарбів народу. Стратить народ свій питоменний язик, перестає бути народом, перетворюється, нікчемніє, розпливається, як слина на воді між іншими народами. То теж кожний нарід, що почуває себе

народом, дорожить рідною бесідою. Хто ображає річ народну, той ображає святощі народні, ображає весь народ.

Грушевський Михайло (1866 – 1934). *Український історик.*

Поки мова не здобуде місця в вищій школі, поки вона не служить органом викладання в університетських та інших учбових закладах, поки вона не стала знаряддям наукової праці у викладанні і літературі, доти суспільство, народність, що розмовляє цією мовою, почуватиме себе на становищі «нижчої», культурно неповноцінної нації.

Справа літературної мови й зостається одним з основних пунктів в українському питанні.

У наші часи нема вже старих універсальних культурних мов, кожна народність розвиває своєю рідною мовою культурну працю; весь культурний запас зберігається рідною мовою; мова стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування. Від вирішення цього завдання залежить, чи перейде даний народ до культурних націй, чи залишиться на становищі нижчих народів, що можуть задовольнити власними засобами лише нижчі культурні потреби свого суспільства, а для задоволення вищих потреб вони примушені вдаватися до чужої культури, чужої мови.

Гумбольдт Вільгельм (1767 – 1835). *Німецький філолог, філософ, лінгвіст.*

Абсолютно ніщо не є таким само важливим для культури нації, як її мова.

Мова – витвір не окремої людини, вона належить завжди всьому народу. Наступні покоління отримують її від поколінь минулих.

Мова – це засіб не виражати вже готову думку, а створювати її, […] вона не відображення готового світосприйняття, а діяльність, що його формує.

Мова – це розквіт усього організму нації.

Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова.

Рідна мова – мати єдності, батько громадянства і сторож держави.

Рушієм національного є дух, а екзистенцією духу є мова.

Через багатоманітність мов для нас розгортається багатство світу й багатоманітність того, що ми пізнаємо в ньому; і буття людства стає для нас ширшим, оскільки мови у виразних і дійових ознаках пропонують нам різні способи мислення і сприймання. Мова завжди втілює в собі своєрідність усього народу, тому в ній не варто боятися ні надмірної витонченості, ні надлишку фантазії, які дехто вважає небажаними. Вивчення мов світу – це також всесвітня історія думок і почуттів людства.

Девіс Томас (1814 – 1845). *Ірландський поет.*

Нація повинна боронити свою мову більше, ніж навіть свою територію.

Делямар Казимир (1797 – 1870). *Французький політик, сенатор, славіст.*

В Європі існує народ, забутий істориками, – народ русинів... Цей народ існує, має свою історію, відмінну від історії Польщі і ще більше відмінну від історії Московщини. Він має свої традиції, свою мову, окрему від московської й польської, має виразну індивідуальність, за яку бореться. Історія не повинна забувати, що до Петра І той народ, який ми нині називаємо рутенами, звався руським, або русинами, і його земля звалася Руссю і Рутенією, а той народ, який ми нині звемо руським, звався москвинами, а їх земля – Московією. У кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відрізняти Русь від Московії.

Джонсон Семюель (1709 – 1784). *Англійський письменник.*

Мова – одяг думок.

Дзерович Юліян (1871 – 1943). *Священник Української греко-католицької церкви, галицький педагог.*

Мова – це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров – умре нація. Відбери в народу мову – і він загине.

Дзюба Іван (1931 – 2022). *Український літературознавець, літературний критик.*

Рідна мова – це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «я», коли воно є, своєї особистої і національної гідності.

Довгий Олексій (1929 – 2017). *Український письменник, перекладач, літературний критик, пісняр.*

Ми увіходимо в світ слова, себе шукаєм у древній праоснові. І дума предків постає жива, і воля їх вчувається у слові.

Довженко Олександр (1894 – 1956). *Український письменник, кінорежисер, кінодраматург, художник, класик світового кінематографа.*

Незрівнянна сила впливу кіно на формування естетичного смаку багатомільйонного глядача зобов'язує нас невтомно і пильно берегти чистоту мови. Використовуючи всі її надбані віками скарби, треба очищати її від архаїзмів, провінціалізмів і того хвацького «новаторства», яке під маркою побутових словечок засмічує нашу мову зовсім так, як шуми і тріщання засмічують звучання радіопередачі, – іноді до такої міри, що вона здається вже ненормальною.

Драгоманов Михайло (1841 – 1895). *Український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист.*

Українська мова в багатстві, витончености і гнучкости форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважко було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як твердять московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду, але чиє місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим

Кожне слово, сказане неукраїнською мовою, є марнуванням капіталу українського народу.

Мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом; ...життя народу і його розвій, придбання економічні, громадські і духовні є скарби далеко важливіші, для котрих мова є тільки одним із способів.

Драч Іван (1936 – 2018). *Український поет, перекладач, кіносценарист, драматург.*

Господи Слово / Вічна осново / Сонцеголово / Слово горить / Ніжносте Слово / Лютосте Слово / Вічносте Слово / Я твоя мить.

Емерсон Ральф (1803 – 1882). *Американський есеїст, поет, філософ*.

Мова – це місто, для побудови якого кожна людська істота принесла камінь.

Єрмоленко Світлана (1937 р. н.). *Українська мовознавиця*.

Літературна мова – освячена культурою спілкування загальнонародна мова, що через освіту, книгодрукування, виконання важливих суспільних функцій виступає засобом консолідації нації.

Мова має не роз'єднувати, а єднати, лишатися найповнішим і найтоншим духовним зв'язком різних поколінь українського народу на різних його землях.

Жадан Сергій (1974 р. н.). *Український письменник, перекладач*.

Дуже часто для українця вибір тієї чи іншої мови є питанням світоглядним та ідеологічним – у більшості випадків ти обираєш не просто мову комунікування, а приймаєш певний «набір цінностей», що включає в себе й політичну складову, й культурну, й історичну, й церковну.

Мова зникає, коли нею не говорять про любов.

Мова й надалі залишається ключовим моментом твоєї самоідентифікації.

«Мовний критерій» у наших реаліях є дійсно визначальним, тому сподіватися ближчим часом на «швейцарський варіант», мабуть, не доводиться.

Погоджуюся з тим, що мовний критерій справді є важливим, і так само погоджуюсь, що він є одним із найсуперечливіших. Особливо для такої країни, як наша, де фактично література твориться двома мовами.

Житецький Павло (1837 – 1911). *Український мовознавець, лексикограф, педагог, фольклорист*.

Мова – вільний орган духу.... доля української мови і літератури залежить від самого народу.

Жулинський Микола (1940 р. н.). *Український літературознавець, політик.*

Мова в Україні – один з найважливіших чинників консолідації нації.

Забашта Любов (1918 – 1990). *Українська поетеса, драматургиня, прозаїк.*

Мова кожного народу / Неповторна і – своя; / В ній гримлять громи в негоду, / В тиші – трелі солов'я. / На своїй природній мові / І потоки гомонять; / Зелен-клени у діброві / По-кленовому шумлять. / Солов'їну, барвінкову, / Колосисту – на віки – / Українську рідну мову / В дар мені дали батьки. / Берегти її, плекати / Буду всюди й повсякчас, – / Бо ж єдина – так, як мати, – / Мова в кожного із нас!

Прийняла я дарунок від нені – то мова, / Тому скарбу ніколи не скласти ціни, / Моє серце вона осява барвінково, / Будьте вдячні матусі, і дочки й сини! / Будьте вдячні народу, бережіть теє слово, / Що гранилось віками у битвах, в трудах, / Воно визріло вже і співа колисково – / Синя птиця народу – на буйних вітрах.

Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово, / У барвінки зодягайся, моє щире слово. / Колосися житом в полі, піснею в оселі, / Щоб зростали наші діти мудрі і веселі.

Забаштанський Володимир (1940 – 2001). *Український поет, перекладач.*

Як нема без зірок небозводу, / Як блакиті без сонця нема, / Так і мови нема без народу, / І народу без мови нема.

Забіла Наталя (1903 – 1985). *Українська поетеса, прозаїк, драматург.*

Ні одного невистражданого слова не віддавайте на строгий суд людей.

Забужко Оксана (1960 р. н.). *Українська письменниця, поетеса, есеїстка.*

Мова – далеко не тільки «засіб спілкування», тобто передачі «вже готових думок», як нас усіх учили в імперській школі. Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли «нема мови», людині просто-напросто «нема чим думати».

Українська дуже сильна мова. Той факт, що я в ній народилася, для мене особисто велика творча удача і, можна сказати, привілей.

Українська, на відміну від англійської, російської чи польської, – мова, яка в модерний період за останні 200 років практично не мала, навіть на відстані одного покоління, постійного політичного даху. Це мова, якої не прикривали армії і флоти, а навпаки – це мова, за яку розстрілювали, як у Києві 1918 так і в Донецьку 2014 року. І те, що в цих умовах найменшого сприяння – ця мова не просто вижила і збереглася, а створила прекрасну літературу, спадкоємицею якої маю честь себе почувати – це показник того, що це – надзвичайно сильна і потужна мова. Мова, за якою, що б там не було, – майбутнє. Не бійтесь говорити українською! Думайте про майбутнє.

Я говорю українською тому, що я українка, і це моя рідна мова. Мова є одним із дуже важливих маркерів ідентичності. Мова живе доти і остільки, доки і оскільки нею говорять. Якщо мовою не говорять, вона завмирає. Я говорю українською для того, щоб моя мова жила, розвивалася, ширилася і мала майбутнє.

Загнітко Анатолій (1954 р. н.). *Учений, академік Академії вищої школи України*.

Мова ж наша, утверджуючись у повному своєму вияві, вияскравлює нам Заповіти Батьків, відкриває Галактику їх світобачення, Космос уяви і світосприйняття. У кожному слові згусток енергії, який можна відчути (не вивчити і не засвоїти!) тільки за умови входження у мову і відчуття її глибини.

Загребельний Павло (1924 – 2009). *Український письменник*.

Коли чоловік не має мови, то не має він імені також.

Не грек ти і не варяг. Говори, користуйся своєю природною мовою. Не ти її вознесеш – вона тебе.

Задорожний Володимир. *Публіцист*.

Мова розвивається – змінюється. Усвідомлені зміни є здобутком культури, неусвідомлені – хаотизацією її.

Чи має слово вплив на людину? Має – і то величезний. Іноді – доленосний. Словом людину виховують, словом на неї

впливають, словом її контролюють. Словом її навіть програмують.

Заєць Іван (1952 р. н.). *Український політик*.

Скільки української мовної території, стільки й української державності.

Захаренко Олександр (1937 – 2002). *Український педагог*.

Мова – це національна святиня.

Захарченко Віталій. *Учений-фольклорист*.

Рідна мова дається народові Богом, чужа – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів.

Іващенко Віталій (1937 р. н.). *Український поет, театральний діяч, науковець, винахідник*.

Все в світі починалося зі Слова, тому ми звикли вірити словам.

Навчімся Рідне Слово шанувати, / Прекрасну мову має наш народ!

Іллєнко Вадим (1932 – 2015). *Український кінооператор, кінорежисер, педагог*.

Рідна мова – найбільш своєрідна форма виявлення духовної культури кожного народу. Вона є акумулятором багатовікового досвіду людей, у ній втілюється плоть і кров, розум і психологія, честь і гідність її носіїв.

Іллєнко Юрій (1936 – 2010). *Український кінооператор, кінорежисер, сценарист*.

В ієрархії національної культури мова відігравала головну роль втілення, виразника і транслятора вікових культурних надбань. Була оперативною системою постійно самовідтворюваної культури. Ліквідуйте мову – оніміє і вмре національна культура – нація неминуче зникне.

Врятуймо мову – мова врятує нас!

Державна мова – єдиний гарант незалежности держави!

Є в людства небезпечні ігри, скажімо: війна, любов, бізнес…, проте найнебезпечніша з них – мовна гра. Бо і війну, і любов, і бізнес обслуговує мова. Тут, як у сапера, одна помилка – і тебе вже нема… Нема такого, яким би ти хотів себе пойменувати: одна помилка – і ти вже хтось інший… Одна

неточність – і ти вже небіжчик… Для любови, для бізнесу, для війни.

Людину створила не праця, як стверджував ідеолог комунізму (один із тих, хто бачив його привид на власні очі), а мова.

Мова – це зовсім не абстракція, не щось загальне, нелюдське, – мова переймається кожним із своїх дітей персонально. Одних вирощує на Лукашів, Лінвасилівних Костенко, Франків, Стефаників, Драчіванів, Вінграновських, Осьмачок, інших геть жене у світи, в суржик, на московську панщину. Блудних дітей – не шанує.

Мова, як і гроші, буває знеціненою. Девальвація мови – це така ж реальність, як девальвація грошової одиниці.

Навіть етимологія українського слова «світ» говорить про те, з якого матеріялу його явлено, – зі «світла».

Національна ідея – це і є національна операційна система управління суверенним інформаційним простором, тобто її суверенна державна мова.

Поети народжені мовою, і мова їх убиває.

Удосконалення мови – це не лише збагачення якоїсь однієї мови, а розширення різномовних просторів.

Феномен української мови полягає в тому, що в умовах перманентної відсутности державности на Вкраїні мова перебирала на себе не лише функції, які їй притаманні, як скрізь і всюди, а змушена була підміняти собою відсутню державу. Мова стала – кордоном, мова стала – збройними силами, мова – стала – філософією, освітою і просвітою, мова стала – правом, мова стала виконавчою владою, судією, мова стала конституцією, мова стала незалежністю, мова стала вивершенням духовної краси народу – мораллю. Мова стала українською ідеєю, покладеною в основу майбутнього України. Тому постійні зазіхання на українську мову з боку московської імперії є спробою ліквідації самої України. України, виплеканої перш за все мовою, а вже потім – плугом і шаблею.

Я твердо знаю, не вірю, а знаю, що слово сказане все одно матеріалізується… і тоді всі повірять… але мене тоді вже не буде… бо слово матеріялізується метарежисурою і ціною мого

життя… ціною життя деміюрга-творця… погибельно для життя митця…

Якою мовою будеш говорити під розпеченим залізом? Або на дибі? Або на пласі? Ясно, що автентичною. Якщо встигнеш щось сказати.

Калинець Ігор (1939 р н.). *Український поет, прозаїк*.

…Але мова наша – / наша зброя гідна. / Чи є мова краща, / аніж та, що рідна?

Калиниченко Ігор (1983 р. н.). *Український колекціонер і популяризатор ретро-музики, поет*.

Рідна мова – предків світлий голос, / Чисте українське джерело. / Це пшениці золотистий колос, / Рідний край і батьківське село…

Рідна мово моя, що є краще за тебе, / Що бринить наймиліш і співає ясніш? / У тобі шум гаїв, усміх сонця і неба, / Ти ростеш у душі, як зелений спориш…

Камінчук Анатолій (1939 р. н.). *Український письменник*.

Барвінково, волошково / В небі світиться зоря. / Починаймо рідне слово / Зі сторінки «Кобзаря»…

Карпенко-Карий Іван (1845 – 1907). *Український письменник, драматург, актор, ерудит, один з корифеїв українського побутового театру*.

Ні один народ в Європі не переживе того, що ми, українці, у 20-му сторіччі! Тоді як усі давно вже знають, хто вони, – ми тільки починаємо довідуватися: тоді, як усі давно в яснім признанню своїх прав національних і вселюдських мають задоволення і йдуть до широких вселюдських бажань, – ми тільки просинаємось, і все те, що другі вже мають, треба здобувать. Коли француз, німець, поляк і інші відомі всьому світу, ми, мов яке дике плем’я, забуте і затерте, починаємо піднімать з темряви голову і лізти на гору, на слизьку гору, щоб звідтіля і нас побачили. А ті, що раніш вилізли і зайняли свої місця в світовій комедії, – не пускають нас, бо бояться, що ми зіпсуємо мізансцену. Тяжка боротьба, але надія, що виліземо, дає нам сили до культурної праці! Горе наше, що не маємо ще сильної інтелігенції, що ще багато людей лічать нашу мову мужицькою і соромляться скрізь нею говорити, а вона ж дзвінка, а вона ж красна і блискуча, тільки треба уміть нею

користуватись, джерело, з котрого тече ця мова, чудове і величезне – 30 мільйонів народу, який, правда, ще не знає, хто він, але дізнається!

Карський Юхим (1861 – 1931). *Мовознавець, філолог-славіст, палеограф, етнограф*.

Далі мови не сягає жодне джерело.

Квітка-Основ'яненко Григорій (1778 – 1843). *Український прозаїк, драматург, новинар, літературний критик і культурно-громадський діяч*.

Мова, що має свою граматику, свої правила, свої звороти в мовленні, неповторні, які не перекласти іншою; а її поезія?! Хай спробують передати всю силу, всю велич, витонченість іншою!

Кирпа Галина (1950 р. н.). *Українська поетеса, прозаїк, перекладачка, літературна редакторка*.

Мова моя – мов дівчинка у віночку, / йде полем, іде лугом, / терновими стежками йде. / Мова моя – мов ластівка, / летить горою, летить долом, / провіщає мені ясен-день. / Мова моя – немов Берегиня, / що на кожне своє дитятко / дихає і тремтить. / Мова моя – БУЛА! БУДЕ! А нині / я терни в стежках визбирую, / щоб їй було легше ходить…

Клименко Ніна (1939 – 2018). *Українська мовознавиця*.

Слова в мові не існують ізольовано. Вони, як і люди, об'єднуються в родини.

Коваленко Віталій. *Протоієрей.*

Слово – це сила, що діє в віках, / Слово – це зброя на мудрих устах, / Словом руйнують, словом будують, / Словом надію в серце дарують. / Словом закохують і розбивають серця, / Слово початком було, воно без кінця, / Слово живе, незмінне і вічне, / Слово й комічне, слово й трагічне. / Слово – це перше, що знає дитина, / Слово й останнє, що має людина, / Слово – це вибір: смерть чи життя, / Слово – це закон і порядок буття.

Коваль Алла (1923 – 2009). *Українська мовознавиця.*

Кожен з нас повинен дбати про мову, бо мова – це спадщина, нагромаджена для нас десятками поколінь. А ми зобов'язані передати її тим, хто прийде після нас. І примножити, прикрасити цю спадщину.

Літературна мова – неоціненний народний скарб, і ставитись до неї треба творчо, уважно, дбайливо, особливо при спробах категоричного визначення деяких закономірностей її розвитку, зокрема становлення деяких норм.

Літературна мова є засобом здійснення найвищих громадських і культурних завдань. Нею користуються державні й громадські організації та установи, школа, наука, художня література, газети, журнали, театр, радіо, кіно...

Коломієць Володимир (1935 – 2017). *Український поет*.

Мово – / моя повнозвука, гаряча плоть, / лиш із кров'ю хіба / серце й тебе розколоть!..

Кононенко Данило (1942 – 2015). *Український поет, перекладач, публіцист*.

Мово, наша мово, квітко волошкова, / Як тобі живеться нині у Криму? / Чи в пошані пісня, чи в пошані слово / Те, яке ми мовим одне одному?!

Кононенко Петро (1931 р. н.). *Учений-українознавець*.

Універсалізм української мови стає виразом універсалізму української природи, історії, людини, нації і культури.

Косинка Григорій (1899 – 1934). *Український письменник-новеліст*.

Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або ласкаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє і так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає.

Косинська Юлія. *Поетеса.*

Велична, щедра і прекрасна мова, / Прозора й чиста, як гірська вода, – / То України мова барвінкова, – / Така багата й вічно молода. / Вона, як ніжна пісня колискова, / Заходить в серце й душу з ранніх літ, / Ця мова, наче пташка світанкова, / Що гордо лине в свій стрімкий політ.

Костенко Ліна (1930 р. н.). *Українська письменниця, поетеса-шістдесятниця*.

Усе називається Україною – універмаг, ресторан, фабрика. Хліб український, телебачення теж українське. На горілчаній етикетці експортний гетьман з булавою. І тільки мова чужа у власному домі…

Мова – це також обличчя народу, воно тяжко спотворене.

Народи, явлені у слові, достойно жити можуть на землі.

Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову. Ми повинні бути свідомі того, що мовна проблема для нас актуальна і на початку XXI століття, і якщо ми не схаменемося, то матимемо дуже невтішну перспективу.

Сім'я вже ж вільна і нова. / Та тільки мати ледь жива. / Вона була б і вмерла вже не раз, / Та все питає, і на смертнім ложі, / а де ж те Слово, / що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!

Слова росли із ґрунту, мов жита, / Добірним зерном колосилась мова. / Вона як хліб. Вона мені свята. / І кров'ю предків тяжко пурпурова.

Слово – прізвище думки тепер, а частіше – її псевдонім.

Страшні слова, коли вони мовчать / Коли вони зненацька причаїлись / Коли не знаєш, з чого їх почать / Бо всі слова були уже чиїмись.

Ти лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть.

У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це – фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури, а з важкої руки імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм.

Костомаров Микола (1817 – 1885). *Український історик, етнограф, прозаїк, поет-романтик, мислитель*.

Ця мова, відома під іменем руської, мала великий вплив на витворення московської мови вищого світу й літератури: відомо, що Ломоносов учився по граматиці Мелетія Смотрицькога й вивчив напам'ять «Псалтир», перекладений на вірші Семеона Полоцького. Руська мова була значно обробленішою, аніж письмова мова Московії; на ній було написано багато книг, на котрі відчувалась потреба і в Москві; притому ж кращі проповідники нашої першої половини XVIII століття були українцями, і хоча намагалися писати по-московському, себто, по-словенськи, та не могли не вносити в свої твори елементів рідного краю.

Коцюбинський Михайло (1864 – 1913). *Український письменник*.

Будьмо передусім скрізь українцями, чи то в своїй хаті, чи в чужині, чи то в своєму краю, чи на чужині. Хай мова наша не буде мовою, якою звертаються лише до челяді.

Етнічна група усвідомлює свою мовну єдність та своєрідність і пов'язує з цим усвідомленням позитивні емоції, мова буде прищеплювати її носіям почуття патріотизму.

Я ще можу не противитись, коли ображають мене як людину, але коли ображають мій народ, мою мову, мою культуру, як же я можу не реагувати на це?

Красоткіна Надія (1946 р. н.). *Українська поетеса та педагогиня*.

А рідна мова – наче свято. / У рідній мові слів багато, / Вона чарівна, пелюсткова. / І мелодійна, й пречудова.

І нас єднає рідна мова / Всіх, хто живе у цім краю. / Вона прекрасна, світанкова, / Я в ній свою наснагу п'ю. / Бо наша рідна мова – мати, / Снагу і силу нам дає. / Нам стежку в світ дано топтати, / Поки в нас рідна мова є!

Мова – це втілення думки людини, / Мова із рясту, любистку й роси. / Мова – це Всесвіт увесь для дитини, / Стільки в ній радості, щастя й краси.

О мово рідна! Ти чудова! / Мов теплий подих вітерця. / В тобі чарівне кожне слово, / Бо заворожує серця. / Ти розмаїта і багата, / В тобі легенди і казки. / Жива, співуча і крилата, / В тобі – історії стежки, / Що ними йшов народ до волі, / Ішов крізь терни до зорі. / В тобі на все є слів доволі, / Ти, наче сонечко вгорі.

Рідна мово моя українська, / В світі гордо, натхненно звучи / Волелюбна моя, материнська, / Мово рідна моя, не мовчи!

Слова у мові всі чудові, / Пісенні, ніжні, чарівні. / Величні й світлі, кольорові, / Музичні дуже і живі.

Топтали мову і душили, / Щоб українець онімів. / Здавалось, не було вже й сили, / Ні пісні доброї, ні слів. / Скалічена, принишкла мова. / Всі думали, що це вже – крах… / Лиш пісня пташки світанкова / Її будила у серцях. / І мова ніжно розквітала, / Приходила у дивні сни. / І колискової співала / Із першим подихом весни. / Ні, наша мова не вмирала, / Вона боролася й жила. / Як Фенікс – завжди воскресала / І до

людських сердець ішла. / І ось вона – державна стала, / Чарівна мова з-поміж мов! / І барвами всіма заграла… / Ніхто цю мову не зборов! / Хоч знов перевертні з народу / Назад все хочуть повернуть, / У мови викрасти свободу / І перекрити світлу путь… / Народ поставить на коліна, / Щоб українець онімів. / Віддати в рабство Україну… / Хто ж ми без мови і без слів? / Ніхто… Як згине рідна мова, / Безликі станем ми, авжеж? / Загине й нація чудова / І рідна Україна – теж…

Красуський Михайло. *Даних про особу цього автора в сучасних дослідників мало; його називають «польським мовознавцем».*

Займаючись довший час порівняльним аналізом арійських мов, я прийшов до переконання, що малоросійська (українська) мова не лише старша від усіх слов'янських, не виключаючи так званої старослов'янської, але й санскритської, грецької, латинської та інших арійських.

Кримський Агатангел (1871 – 1942). *Український історик, сходознавець, мовознавець, учений, орієнталіст, письменник, перекладач, поліглот.*

Рідне слово – тая м'ята, материнка, рута, / І невже ж, пахуча мово, будеш ти забута?

Куліш Пантелеймон (1819 – 1897). *Український письменник, фольклорист, етнограф, мовознавець, перекладач, критик, редактор, видавець.*

Єдиний скарб у тебе – рідна мова. / Заклятий для сусіднього хижацтва. / Вона твого життя міцна основа, / Певніша над усі скарби й багатства.

Спасіння нашого краю в нашому слові.

Лаубе Генріх (1806 – 1884). *Німецький письменник, театральний діяч.*

Нападати на мову народу – це означає нападати на його серце.

Лем Станіслав (1921 – 2006). *Польський письменник-фантаст.*

Мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини.

Лєц Станіслав (1909 – 1966). *Польський поет, філософ, письменник-сатирик і афорист XX століття.*

Від слова до слова людина іноді йде все життя.

Кому мова слухняна, той часто мовчить.

Листопад Антоніна (1941 р. н.). *Українська поетеса*.

Батьківська мова, наче криниця. / Більше черпаєш – глибшає час. / П'єш її слово. І не напиться. / Віруєм в неї! / Вірує в нас!

Мово моя ясночола! / Скільки здіймається барв! / Терен терновий – учора. / Завтра – проміннячко чар!

Литвин Степан (1931 – 2019). *Український поет та перекладач*.

А слово і голубить, і карає, / А слово і вбиває, й воскреша...

Лосєв Ігор (1955 р. н.). *Український політолог, публіцист, колумніст, журналіст*.

Доля української мови – то є водночас й доля української держави й нації.

Лубківський Роман (1941 – 2015). *Український письменник.*

Слова вмирають. Клякнуть, їх багато. / І раптом чуєш злато слово. Злато! / Аж хочеться скупатися у тім / Отецькім слові, слові золотім!.. / Чи слово тільки виросло з любові? / Світися, правдо, в батьківському слові!

Луценко Дмитро (1921 – 1989). *Український поет*.

…Українське слово. Ти частка тих, що вже давно померли, їх кров живуща, їх жага нетлінна, безсмертне і величне, як Говерла, багате і дзвінке, як Україна.

У мене вмить заб'ється в грудях серце, / Коли до болю щира й чарівна / Десь наша рідна пісня розіллється / І жайвором весняним залуна...

Маланюк Євген (1897 – 1968). *Український письменник, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик*.

І все-таки: в началі було Слово! І все-таки: начальний дух – Любов!..

Малишко Андрій (1912 – 1970). *Український поет, перекладач, літературний критик*.

Буду я навчатись мови золотої / У трави-веснянки, у гори крутої, / В потічка веселого, що постане річкою, / В пагінця зеленого, що зросте смерічкою.

Малкович Іван (1961 р. н.). *Український поет і видавець*.

Бачите, українську мову треба не лише оберігати мовними законами чи квотами, а й популяризувати. І мають це робити успішні люди, відомі культурними й спортивними досягненнями.

Ми нарешті маємо зрозуміти, що в нашій країні все налагодиться лише тоді, коли українська мова лунатиме всюди.

Мова – це те, що об'єднує людей, а націю робить сильною. Це найважливіший маркер національної самоідентифікації.

Мова наша не працює на повну потужність і не підпускає до себе багато нових слів. Англійська мова щороку поповнюється чи не 20 тисячами нових слів. І наша мова, якщо вона хоче виживати, мусить поповнюватися новими словами.

Українською мовою розмовляти натхненно, бо наша абетка починається із Ангела та закінчується Янголом, від А до Я.

Мальт-Брюн Конрад (1775 – 1826). *Французький географ та історик*.

Українці – це нащадки Київської Руси.

Малярчук Тетяна (1983). *Українська письменниця, публіцистка*.

Мова – це природний бар'єр між людьми ще з часів Вавилону. І вона мала би залишатися там, у сфері культури, як засіб спілкування, думання, творення, щоб ми нею говорили, писали, читали, сперечалися, лаялися і любилися.

Мова плюс спільна самосвідомість дорівнює за дуже небагатьма винятками поняттю «національний».

Мандела Нельсон (1918 – 2013). *Південноафриканський правозахисник, політик, юрист*.

Якщо ви розмовляєте з людиною мовою, яку вона розуміє, – слова досягають її голови. Якщо ви розмовляєте з людиною її мовою, то слова досягають серця.

Маркс Карл (1818 – 1883). *Німецький філософ-матеріаліст, політичний журналіст-публіцист*.

Чужою мовою розмовляє у державі або гість, або найманець, або окупант, який нав'язує їй свою мову

Мартіне Андре (1908 – 1999). *Французький мовознавець*.

Мова перемагає своїх суперників не завдяки якимось внутрішнім якостям, а тому, що її носії є войовничіші, фанатичніші, культурніші, заповзятливіші.

Марр Микола (1865 – 1934). *Лінгвіст, історик, етнограф, археолог*.

...Пережиток полісемантизму характеризує українську мову щаблем розвитку більш стародавнім, ніж інші індоєвропейські мови.

Марусик Тарас (1955 р. н.). *Український журналіст, фахівець з мовної політики, перекладач.*

Боротьба за українську мову – це боротьба проти Російської імперії в її історичних різновидах.

Державність української мови – основа Української держави. Зараз хто проти цього, є державним злочинцем.

Мова – це, перефразовуючи відомий вислів, храм буття, а тому гендлярі у цьому храмі не мають право торгувати. Бо це – не гендль, а продаж майбутнього. Тому ми, громадські діячі, небайдужі громадяни мусимо пильнувати за нашим спільним храмом, бо ми не меншою мірою відповідальні за долю нашої землі.

Мова зовнішньої реклами – ще одне проблемне місце на мовній карті України.

Мова. Ці чотири літери кожному промовляють щось своє, неповторне. Моє починалося з батьківської хати, бібліотеки, в якій було багато словників. Тато привчив мене до них. Ще досі багато хто і після 15 років небуття згадує, як він твердо, але завжди коректно виправляв русизми.

Питання державного статусу української мови має стратегічну вагу в контексті цілісності держави.

Поняття «державна мова» і «мова національних меншин» мають різну природу: державна мова є невід’ємним атрибутом конституційного ладу держави, у той час як використання мов національних меншин є одним із елементів забезпечення прав національних меншин.

Рідна мова більшості українців відрізняється від рідної мови більшості представників владного політикуму.

Українська – це не лише рідна мова для більшості українців, не лише державна, але й мова громадянства.

Українська мова – це не просто засіб спілкування, а один із конституційних фундаментів держави.

Українська нація в обороні мови й ідентичності перемогла інші держави, переможе й «українську» державу.

Чи гинули б люди за мову, чи вбивали б їх за неї, якщо мова виникла й існувала лише для того, щоб забезпечити спілкування?

Якщо ти говориш українською – отже, ти за Україну… Державна мова – це те, що має об'єднувати нашу націю… А зараз, якщо ти розмовляєш російською, ти підтримуєш ворога тим самим.

Масенко Терень (1903 – 1970). *Український журналіст, поет, перекладач*.

Любіть красу своєї мови / Звучання слів і запах слів: / Це квітка ніжна і чудова / Широких батьківських степів. / Всі каравани знайдуть воду / В краю пустинь і злих негод: / Як річка, з роду і до роду, / Так мова з'єднує народ.

Мацько Любов (1939 р. н.). *Українська науковиця, мовознавиця, педагогиня*.

Мова є тим чинником, що встановлює «природні» межі нації, при цьому, будучи унікальною системою світобачення й самовираження окремої нації, виступає не лише засобом спілкування, а й дає змогу представникам цієї спільноти розуміти одне одного на глибинному, підсвідомому рівні.

Метлинський Амвросій (1814 – 1870). *Український поет, етнограф, фольклорист, перекладач, видавець*.

Було щастя, були чвари, – / Все те геть пішло: / І як сонце із-за хмари / Рідне слово ізійшло.

Рідна мова, рідна мова! / Мов замер без тебе я! / Тільки вчую рідне слово / Обізвалось, мов сім'я…

Українці для виявлення емоцій, почуттів (чи закипить у серці гнів, чи охопить журба, чи ніжність розм'якшить серце) мають мову, що злеліяна…піснями любові.

Мирний Панас (1849 – 1920). *Український прозаїк та драматург*.

Мова – така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть його душі, смерть всього того, чим він відрізняється від других людей.

Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Мовчан Павло (1939 р. н.). *Український громадський діяч, журналіст і політик; поет, перекладач, сценарист*.

Знаємо, що слово – великий символ. Слово без людини немислиме, і людина постала символічною, коли набула ознак мовності. Наскільки це слово відповідає своєму покликанню? Я приходив до висновку, що, спотворюючи його, ми спотворюємо самі себе. Підміняючи слова, ми підміняємо власну сутність…

Кожна людина неповторна. Кожна! [Мова] Це свідчення неповторності кожної людської особистості. Це певна запрограмованість людська на самобутність, на самовияв, на незалежність, на свій шлях, а отже, і на рівність із усіма сущими перед небом і землею…

Кожна мова – це передусім світова програма, космічне явище, розраховане на далеку перспективу.

Людина, яка втратила свою мову, – неповноцінна, вона другорядна в порівнянні з носієм рідної мови.

Мова – весь обсяг нашої народної пам’яті… Власне. Слово і є пам’ять. А пам’ять – це життя. Бо забуття – це смерть.

Мова – основа всього. І пониження мовного рівня приводить автоматично до пониження рівня духовного.

Мова – це не лише говоріння, а й мовчання. Тому ми не лише розмовляємо тією чи тією мовою, а й мовчимо. Мовчимо мовою, утаюючи сокровенне в мовчальному думанні.

Мова – це певним чином і антропологія. Зміна мови не може не позначитися на зміні антропологічного типу. Зменшується обсяг пам’яті, відповідно, зазнають змін і півкулі мозку. Думка м’якне, кволіє, зменшуються елекроструми.

Мова – це своєрідний енергопровід від одного до іншого, від одного до багатьох. Але мова не зводиться лише до комунікативної ролі. Вона постійно промениться. І навіть найдавніші тексти, так званих «мертвих мов», продовжують випромінювати свою енергію.

Мова – це, так би мовити, колективний погляд на світ. І все мовне різноманіття, очевидно, зумовлене необхідністю такого різнобачення, а відтак і різнотлумачення.

Мова – явище космічне.

Мова вимагає присутності в ній особи. Через мову виявляється і характер особи, і її ставлення до суб'єкта. Власне, мовне середовище і формує особу, яка через слово і стверджується.

Мова і є осереддям людської гідності.

Мова мстива: будь-яка наруга над нею призводить до душевної ущербності.

Перед Словом усі рівні. Слово не субординує й не субординується.

Повнота слів – повнота світу.

Слова – наочне свідоцтво вічності. Вони випромінюють енергію. Створюючи контекст, слова заряджають одне одного, й потужність слова залежить від створюваного ними щоразу неповторного контексту.

Слово – свідок історії, свідок часу. У Слові починається і завершується життя твого народу, твого безконечного родоводу, у ньому починається й завершується духовне життя Людини. Через Слово передається вся сума досвіду, його духовність. Ось чому нас заворожує давня пісня, давній текст. У них перехрещується емоційна пам'ять усіх сущих до Тебе. Відбувається творчий діалог між Словом давнім і тобою. Весь історичний і інтелектуальний досвід також у Слові.

Слово – форма, слово – канон, слово – вмістилище суті.

Слово формує душу та світогляд. Слово – призма бачення світу, це і є світогляд. І знання наші, вимір нашого слова – це є наша сутність.

У кожному слові приховано жар, та кожне потрібно, мов шибку протерти, аби не пристала олжа, як іржа.

У слові починається і завершується життя народу.

Усне слово подібне до гену. Воно проходить природний відбір.

Мокренко Анатолій (1933 – 2020). *Український оперний співак.*

Руйнування мови – основи національної культури – це вже не просто вина, а злочин держави перед народом.

Мотрич Катерина (1947 р. н.). *Українська письменниця, поетеса*.

Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, рясту, любистку, м'яти, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена!

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути зеленому вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній трійці, що єси Ти і Бог-Любов, і Бог-Віра, і Бог-Надія. То ж стояла Ти на чатах коло вівтаря нашого національного храму й не впускала туди злого духа виродження, злого духа скверноти, злого духа ганьби! І висвячувала душі козацького роду спасенними молитвами й небесним вогнем очищення, святими водами Божого річища, щоб не змалів і не перевівся народ той. І множила край веселий, святоруський і люд хрещений талантами, невмирущим вогнем пісень і наповнювала душі Божим сяйвом золотисто-небесним, бо то кольори духовності і Божого знамення.

Мово моя! Звонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі. Твої джерела б'ють десь від магми, тому й вогненна така. То ж зцілювала ти втомлених духом, давала силу, здоров'я, довгий вік і навіть безсмертя тим, що пили Тебе, цілющу джерелицю, і невмирущими ставали ті, що молилися на дароване Тобою Слово. Бо «Споконвіку було Слово. І Слово було у Бога. І Слово було Бог»…

Стаю перед Тобою на коліна і за всіх благаю: прости нас, грішних, і повернися до нашої хати, звідки Тебе було вигнано, вернися до краю, де «чорніше чорної землі блукають люди». То чорнобильські лика Чорнобильської України, покарані Всевишнім за безпам'ятство.

Я ж Тебе викликаю із нетрів, із боліт, із забуття, я ж висвячую Тебе святою водою і священним вогнем я ж самоспалюючою любов'ю своєю відганяю від Тебе злих духів, молюся за Тебе і на Тебе, скроплюю живою водою воскресіння,

виціловую лик Твій скорботний, Матір Божа, Мово мого народу!

Прости! Воскресни! Повернися! Возродися! Забуяй віщим і вічним Словом від лісів – до моря, від гір – до степів. Освіти від мороку і освяти святоруську землю. Русь – Україну возвелич! Порятуй народ її на віки!

Мушкетик Юрій (1929 – 2019). *Український письменник.*

Пущене поміж люди слово проростає швидше, ніж будь-яке насіння.

Нагорна Наталія (1984 р. н.). *Українська журналістка.*

Мова без своєї держави беззахисна і згасає. Держава без своєї мови втрачає істотні ознаки своєї суверенітетності.

Німчук Василь (1933 – 2017). *Український мовознавець.*

Українці мають тисячолітню традицію вживання рідної мови в різних сферах державного, громадського та культурного життя. Історія офіційної української мови тісно пов'язана з історією державних утворень українського народу.

Нудьга Григорій (1913 – 1994). *Український письменник, фольклорист, літературознавець, історик української літератури.*

Усякий народ у багатонаціональному світі виявляє себе своєю самобутньою культурою, а вона може розвиватися тільки своєю, рідною мовою. Давність культури визначається давністю мови.

Огієнко Іван (1882 – 1972). *Український науковець, мовознавець, лексикограф, педагог.*

А наша мова всеукраїнська, чарівна наша мова, всім світом вже визнана за одну з найзвучніших, наймелодійніших мов…Зародившись десь на світанні суспільного слов'янського життя, мова наша витерпіла страшне лихоліття татарщини, пережила утиски Польщі, перенесла наскоки Москви, і проте, перегорівши, як криця, дійшла до нас чистою, свіжою, музичною, незаплямованою, справді щирослов'янською мовою…

Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомості нації – немає державності як найвищої громадянської

організації, у якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення.

Без єдності літературної мови ми не будемо сильною закінченою нацією.

Бо коли ж наша мова має свою довгу історію, коли про цю історію можна викладати цілий курс університетський, то значить це єсть справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ.

Богослужбовою мовою церкви мусить бути жива українська літературна мова, або мова староукраїнська.

Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною.

Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис! Тільки засліплені консерватисти й люди анархічної вдачі не збагнули ще державного значення цього великого гасла для єдності нації.

Добірна національна фразеологія – душа кожної мови.

Добра літературна вимова – то ознака правдивої інтелігентності людини.

Допоки житиме мова – доти житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національности: вона розпорошиться поміж дужчими народами…

Кожен інтелігент, що публічно промовляє: зо сцени, в церкві, в суді, в школі, на зборах, на відчитах і т. ін., зобов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою.

Кожний громадянин, що хоче щастя своєму народові, мусить повсякчасно працювати й для збільшення культури своєї літературної мови.

Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

Кожний учений мусить бути зразком доброго знання своєї літературної мови.

Коли батьки соромляться своєї рідної мови, будуть її ціле життя соромитись і їхні діти, а тим стануть чужі для і свойого народу.

Коли до тебе на твоїй землі звернеться хто з запитом чужою мовою, а ти не маєш переконання, що він твоєї мови не розуміє, відповідай йому своєю рідною мовою.

Літературна мова – це той…найміцніший цемент, що єднає етнографічну масу у світову масу.

Мати, що не навчить своєї дитини рідної мови й не защепить їй правдивої любові до неї, є зрадниця своєї нації. Цей найбільший гріх супроти свого народу непокоїтиме таку матір ціле життя, й вона не зазнає правдивого щастя до могили.

Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб.

Мова – то серце народу; гине мова – гине народ.

Мова – це генетичний код нації, яка поєднує минуле з сучасним, програмує майбутнє й забезпечує буття нації у вічності.

Мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, сутність нашої свідомості.

Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, у певній традиції. У такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань.

Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування.

Мовне каліцтво є початком каліцтва душі.

Мовним редактором, як і коректором при виданні, мусить бути тільки особа, що досконало знає свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, як також глибоко розуміє свої рідномовні обов’язки.

На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови як свою власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже честі своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації.

Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державности.

Народ, що не сотворив собі соборної літературної мови, цебто не має почуття всенаціональної одности, звичайно не визнає своїх авторитетів і тим позбавляється доброго проводу й нидіє в анархії. Але чужих «авторитетів» такий народ визнає по-рабському й некритично, й по-рабському клониться їм.

Ніхто не може знати своєї літературної мови, не вчившись її.

Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера.

Пильнуйте всіма силами, щоб перша мова вашої дитини була справді матірня, – своя рідна. Не забувайте, що дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя.

При розмовах… виправляють один одному помилки супроти своєї соборної літературної мови. Ображатися за ці поправки невільно.

Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації: без окремої мови нема самобутнього народу.

Рідна мова – це найважливіша основа, на ній зростає духовно й культурно кожен народ. У житті кожного народу рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомості нації – нема державності, як найвищої громадської організації, у якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку і виявлення.

Сила нації – в силі її культури, тому треба конче дбати про розвиток рідної мови.

Скільки книжних мов, стільки й народів. Не робімо з свого єдиного народу кількох народців!

Соборна літературна мова, защіплюючи народові шляхетне почуття одности, сильно допомагає йому творити національно міцну інтелігенцію й національно міцні характери.

Ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять не за якісь принади чи вигоди, а за те, що вона – мати.

Таланти й генії звичайно не виховуються в народу, що не став свідомою нацією, цебто що не знає соборної літературної мови, найродючішого ґрунту для великих творців. А коли часом і виховуються, то звичайно пропадають для нього, йдучи на службу чужим.

Театр, що ставить п'єси з нечистою літературною мовою, сильно шкодить тим культурі своєї рідної мови.

У народу, що не знає соборної літературної мови, а тим самим не знає й почуття всенаціональної одности й карности, панує політична й культурна анархія, що приносить йому безсилля, ліпшезнайство, продажність, хрунівство, винародовлення, зраду.

Уся молодь мусить добре усвідомити собі, що її найперший обов'язок перед своїм народом – навчитися соборної літературної мови й вимови й тим защепити собі почуття національної одності.

Цитуючи з чужої мови, не зловживайте довгими цитатами з оригіналу, – перекладайте їх на рідну мову.

Юнак чи юнка, що не знають своєї соборної літературної мови, стають зайві для свого народу, як нації.

Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.

Олесь Олександр (1878 – 1944). *Український поет, драматург*.

Без усякої іншої науки ще можна обійтися, без знання рідної мови обійтися не можна.

Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить.

В землі віки лежала мова І врешті вибилась на світ. / О мово, ночі колискова! Прийми мій радісний привіт.

О слово рідне! Орле скутий! / Чужинцям кинуте на сміх! / Співочий грім батьків моїх, / Дітьми безпам'ятно забутий. /

О слово рідне! Шум дерев! / Музика зір блакитнооких, / Шовковий спів степів широких, / Дніпра між ними левій рев… / О слово! Будь мечем моїм! / Ні, сонцем стань! вгорі спинися, / Осяй мій край і розлетися / Дощами судними над ним.

Олійник Борис (1935 – 2017). *Український поет, перекладач.*

О слів жорстока і солодка влада! / Не опечись на їхньому вогні! / Такі близькі звучанням «рада» й «зрада»! / Які ж провалля поміж них страшні! / Ти – весь у слові, як у сповиткові, / З колиски до калини на горбі... / І вже коли ти похитнувсь у слові, / Вважай, що похитнувся у собі.

Павличко Дмитро (1929 р. н.). *Український поет, перекладач, літературний критик, публіцист, шістдесятник.*

Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глинка і Чайковський, Барток і Стравінський користувалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови.

Є мова – є нація.

На все впливає мови чистота: / Зір глибшає, і кращають уста, / Стає точнішим слух, а думка гнеться, / Як вітром розколихані жита.

Народи є залізні, як підкови, / Та є й сяйливі, як роса з трави; / А ми – народ, що народився з мови, / Палаючої на кострах Москви.

О рідне слово, хто без тебе я? / Німий жебрак, старцюючий нетяга, / Мертвяк, оброслий плиттям саркофага, / Прах, купа жалюгідного рам’я.

Спитай себе, дитино, хто ти є, / І в серці обізветься рідна мова; / І в голосі яснім ім’я твоє / Просяє, наче зірка світанкова.

Ти зрікся мови рідної. / Тобі Твоя земля родити перестане, / Зелена гілка в лузі на вербі / Від доторку твого зів’яне!

Українська мова для України ніколи не була тільки засобом спілкування, збереження фольклорних та літературних цінностей, творення філософсько-духовного коду нації. Вона була і, мабуть, ще довго залишатиметься політичною зброєю народу, кореневищем його державності.

Українська мова не бідна, не вульгарна… Вона має свою особливу музикальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як

золотоносна річка, виблискує на хвилях народної пісні, переливається в душі нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі.

Як добре на душі, / коли нема боязні / за слово праведне, / що визріло в тобі…

Якщо російська мова стане другою державною, то українська ніколи не зможе встати, а ми будемо дивитися на помирання рідної мови.

Пантов Федір. *Український поет.*

Мова – краса спілкування, / Мова – як сонце ясне, / Мова – то предків надбання, / Мова – багатство моє. / Мова – то чиста криниця, / Де б'є, мов сльоза, джерело, / Мова – це наша світлиця, / Вона як добірне зерно. / Мова – державна перлина, / Нею завжди дорожіть: / Без мови немає країни – / Мову, як матір, любіть!

Панч Петро (1891 – 1978). *Український письменник.*

Мова – коштовний скарб, набутий віками нашим народом, його невичерпне духовне багатство. У той же час це й наша зброя в ідейній боротьбі, що постійно точиться між двома світами. Дбаймо, щоб ця зброя завжди була гостра і гнучка, як шабля, ясна, як сонце.

Мова багатомільйонного українського народу належить до числа найбільш розвинених і досконалих мов світу. Цією мовою створені немеркнучі й величні художні цінності – українська літературна класика, якою ми пишаємося, бо це вагомий внесок нашого народу у всесвітню художню скарбницю.

Мова є канвою, на якій людина вишиває узори свого життя.

Незаперечною істиною є те, що мова – це найважливіший і всеохоплюючий засіб передачі інформації, як тепер прийнято говорити. Але самим лише спілкуванням, самою тільки інформативністю не вичерпується суспільне значення мови. Для нас, письменників, мова – це могутнє і єдине знаряддя створення художньо-естетичних цінностей.

Той, хто дивиться на мову тільки як на засіб спілкування, позбавляє себе найдорожчого в житті – голосу природи.

Українська мова серед інших мов відзначається особливою звучністю й мелодійністю, м'якістю й теплотою

тону, що знаходить своє найповніше виявлення у народній пісні...

Партицький Омелян (1840 – 1895). *Український учений-мовознавець, етнограф, історик, педагог.*

Нема, окрім Русинів, другого народу слов'янського, котрий би на своїй землі знаходив стільки дорогих, одвічних, до нині збережених пам'яток і споминок. Куди не вержемо оком, все пригадує нам освячену віками нашу старовину. Назви, як Бескид, Бори (Медобори), Галич, Теребовля, Червень, Звенигород – одні ведуть нас до часів Христових, другі в далекі-далекі правіки, ще до початку першого осідку наших предків на сій землі.

Пас Октавіо (1914 – 1998). *Мексиканський поет, есеїст-культуролог, перекладач.*

Важко визначити, де зароджується слово – у словах чи у предметах, – проте коли слова роз'їдає іржа та їхній смисл стає приблизним, наші вчинки також втрачають сенс.

Слово – це сама людина. Нас зіткано зі слів. Вони єдина наша реальність, принаймні єдине свідчення того, що ми існуємо. Без мови немає ні думки, ні того, про що мислити; і перше, що робить людина, стикаючись з чимось незнайомим, – присвоює йому ім'я, називає його.

Пахльовська Оксана (1956 р. н.). *Українська поетеса, перекладачка, культурологиня.*

Раби – це нація, котра не має Слова. Тому й не зможе захистить себе.

Первомайський Леонід (1908 – 1973). *Український письменник, поет.*

Ви чуєте, скільки вогню в нашій мові, / В гаркому, гарячому, гарному слові? / Як грає воно, наче в горні бушує, / Яким воно дужим глаголом вирує...

Петрарка Франческо (1304 – 1374). *Італійський поет та літописець, ранній гуманіст.*

Слово – перше дзеркало духу, а дух – не останній поводир слова.

Підсуха Олександр (1918 – 1990). *Український поет, прозаїк, драматург, перекладач.*

Ой яка чудова українська мова! / Де береться все це, звідкіля і як? / Є в ній ліс – лісок – лісочок, пуща, гай, діброва, / Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак!

Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої. Я вірний і вічний юнга твій... Єдина печаль проймає, що не вистарчить життя, аби переплисти твій мовний океан. Бо Ти є Вічність. Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого. Тож такою і будь вічно, мово рідна!

Плачидо Мікеле (1946). *Італійський актор, кінорежисер*.

Ваша мова – мелодійна, співуча. Як на мене, вона мало схожа на російську, російська більш тверда, різкіша. Українською, здається, абсолютно неможливо лаятися: що не кричи, все одно пісня вийде. У цьому вона близька до італійської, і це не дивно, що обидві мови – нашу та вашу – визнано найкрасивішими у світі.

Подолинський Михайло (1844 – 1894). *Український галицький громадський діяч, журналіст, літературний критик, перекладач і педагог*.

Одним з найбільших скарбів, які успадковує кожний народ від своїх предків, є незаперечно його рідна мова. Мова ця – то дзеркало душі народу, то святиня, з котрою зв'язана не тільки минувшість, а й будучність народу, і його повага в світі.

Пономарів Олександр (1935 – 2020). *Український мовознавець, перекладач, публіцист*.

Стан державної мови, рівень володіння нею, поширеність у різних сферах життя – усе це показник цивілізованості суспільства.

Щоб по всій Україні відродити українську мову, нам треба агресивно її захищати. Не боюся цього слова, бо з нас її вибивали століттями агресивно. А ми тепер чогось боїмося, щоб нам чимось не дорікнули. У нас, до речі, ситуація сьогодні не гірша, ніж, наприклад, у чехів 1918 року, коли вони звільнися з-під Австро-Угорської імперії. Тоді всі чеські міста були німецькомовні, але чехи дуже швидко все відродили, бо Масарик не призначав німців міністрами й не запрошував чужинців.

Потебня Олександр (1835 – 1891). *Український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог.*

Без знання її [української мови] українські устремління виявляться збудованими на піску.

Знання двох мов у ранньому віці – це не є опанування двох систем висловлювання й передавання одного й того ж кола думок, а лише роздвоєння цього кола, що стає на заваді одноцільного світогляду та перешкоджає науковій абстракції.

Людина, яка говорить двома мовами, переходячи від однієї мови до іншої, разом з тим змінює характер і напрям вплину своєї думки... І навпаки, якщо дві або кілька мов є доволі звичними для того, хто ними говорить, то разом з переміною змісту думка мимоволі вдається то до однієї, то до іншої мови.

Мова – є не тільки одна зі стихій народності, але й найбільш досконала її подоба. Як немислима точка зору, з якої було б видно всі сторони речі, як у слові неможливе уявлення, що виключало б можливість іншого уявлення, так неможливою є всеохоплююча, безумовно, найкраща народність. Якби об’єднання людства за мовою й узагалі за народністю було б можливим, це було б смертельним для загальнолюдської думки, як заміна багатьох відчуттів одним, хоча б це одне було б не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди; для народності – інші народності.

Мова – містичне ядро нації, тобто щось об’єктивно дане, що живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси, те, що може видобутися на поверхню свідомості й стати керманичем усіх національних змагань у всіх ділянках життя.

Мова є засіб не виражати окрему думку, а створювати її.

Мудрість дарована колись людині без всяких зусиль з її боку, а водночас і невід’ємні від неї високі якості мови могли тільки забуватися і розгублюватися в наступних мандруваннях людини по земній долі. Історія мови повинна бути історією її падіння.

Не лише найкраща, а й правдива, єдина прикмета, за якою впізнаємо народ, і водночас єдина, нічим не замінна й обов’язкова умова існування народу – це єдність мови.

Правильна, єдина прикмета, за якою ми пізнаємо народ, і водночас єдина, незамінна нічим і неодмінна умова існування народу є єдність мови... Вона є інструментом свідомості й елементарного оброблення думки, і, як інструмент, зумовлює прийоми розумової праці... Тому народність, тобто те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, щоб висловлюватися мовою, а в тому, як висловлюватися.

Слово – то не просто мовний засіб, а засада мовної свідомості нації, у якій закладено наочне та абстрактне бачення буття.

Слово виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак, саме ту, яка видається народному поглядові найважливішою.

Слово лише тому є органом думки та неодмінною умовою всього наступного розуміння світу й себе, що спочатку є символом, ідеалом і має всі властивості художнього твору.

Якщо мова народу не розвивається, то не може розвиватися й народний інтелект. Творчі сили народу вмирають.

Якщо мова, яка була надихана людині Божеством, менш досконала, ніж мова людей, яким дана свобода помилитися згідно з їх природою, то «роль, яка відводиться Божеству в сотворенні мови, бліда порівняно з участю людини, що не може бути узгоджена з чистотою релігійних вірувань.

Потопляк Галина. *Сучасна поетеса*.

Слова, слова. Ви знаки долі. / Ви рідні звуки золотаві. / Вас промовляють на Подолі. / Вас промовляють у Полтаві. / В селі малому там, де хащі. / На хуторі, де вишні білі. / Слова від мами – ви найкращі. / Слова від тата зрозумілі. / Ви є і перші, і останні. / Ви із колиски, що звисає. / Є пізні звуки й дуже ранні. / Але бува, що звук згасає. / І слово гине, йде з розмови. / І «веретено» – не сучасне. / І вже зима після Покрови, / І замість «гарне» – «кльове», «класне». / Слова пішли, бо постаріли. / Лишились черепки від кухлі. / Лишились печі ті, що гріли. / Лишились бодні, що протухли. / Живуть говірки, діалекти. / Вживаються човни, байдарки. / В студентів гаджети, конспекти. / Живуть і «часіки», й «дзиґарки». / І це все мова, це ознака / Рідні. Ми всі в одній садибі. / За кожну «коцюбу» подяка. / За кожну «борону» спасибі. / Спасибі за ці рідні звуки. / Пишім

слова каліграфічно. / Хай промовляють їх правнуки. / Хай рідне слово живе вічно.

Пулюй Іван (1845 – 1918). *Український фізик та електротехнік, винахідник, організатор науки, публіцист, перекладач Біблії українською мовою, громадський діяч*.

Переклади святого Письма дозволено в Московській імперії більше як 36-ма мовами. Вільно там … монголам, туркам і татарам читати і проповідувати слово Боже своєю мовою, вільно й полякам і таким слов'янським народам, як серби, болгари та чехи, що, жиючи розсіяні по всій імперії, становлять тільки малесенький відсоток московського населення, не вільно тільки – 25-мільйоновому русько-українському народові, хоч він із московським ще й одновірний!

Пчілка Олена (1849 – 1930). *Українська письменниця, меценатка, перекладачка, етнографка, фольклористка, публіцистка*.

Так довго сподівана, ждана година / Настала для рідного слова мого: / Не так, як приборкана, смутна пташина, / Озветься воно із затишку свого…

Радевич-Винницький Ярослав (1941 р. н.). *Український мовознавець*.

Територіальні діалекти – це ті різновиди мови, де вона живе, функціонує і розвивається природним шляхом. Це ті потічки, які впадають у могутнє річище загальнонародної мови та її вищого, окультуреного різновиду – літературної мови.

Радчук Віталій. *Український перекладач і теоретик перекладу, мовознавець, публіцист*.

Мова формує свідомість, визначає помисли й учинки людини, це суфлер у театрі життя. Тому свою мову треба вивчати і леліяти все життя – і осібно, і громадою. Адже це знаряддя мислення і порозуміння. Це наша пам'ять і наше безсмертя.

Можна кричати, витратити на що-небудь всю свою енергію. А можна мовчки щось робити, не волаючи. Треба мати українську державу, перш за все, у себе в душі. Коли Маганді сказав «не купуйте англійських товарів», англійці просто пішли з тієї країни, і вона зараз вільна.

Слово лихе чи привітне, криве чи ласкаве, гостре чи улесливе, чорне чи красне, чесне чи нещире є кодексом поведінки. З одного почутого слова ми розпізнаємо, хто є хто і звідки. Слово – візитна картка: віку, професії, соціального стану, країни і громадянства, рідного краю. Слово гуртує людей у народ і будує державу. Нарешті слово охороняє культурну цінність та інформаційний суверенітет нації від нашестя чужого слова.

Слово вчить і кличе, коле і пестить, підносить і очищає, воно може бути кувалдою і струною, кастетом і опахалом, тавром і знаменом, аналітичною лупою і монументом. Ми виСЛОВлюємо спонуку і згоду, радість і горе, захоплення красою, надію в молитві… Слово – засіб порозуміння між людьми. Словом ми осягаємо світ – це інструмент пізнання, найцінніший дар природи. Людину і людство створило слово. Ми всі діти слова колискової пісні, від зародку цивілізації. Слово – ген культури, душа народу, жива пам’ять про все, що при нас і до нас було.

Тих небагатьох, хто говорить правильно, сприймають як диваків і чужаків; власне, у юрбі вони й самі почуваються діаспорою.

У Конституції України чітко записано, що українська мова є державною. Більше того, за визначенням Конституційного Суду, українська мова є символом держави. Нам же пропонують офіційну двомовність, тобто, по суті, рівні права вовка і зайця з’їсти одне одного.

Українська мова – це мова не тільки українців, спілкуватися нею мають право мешканці України всіх національностей із потреби гуртуватися, з необхідності доходити порозуміння й ладу в спільному домі.

Рибчинський Юрій (1945 р. н.). *Український поет, драматург, сценарист*.

Мова наша, мова – / мова кольорова, / В ній гроза травнева / Й тиша вечорова.

Ривароль Антуан (1753 – 1801). *Французький письменник*.

Мова є машина, і не слід допускати, щоб пружини її рипіли.

Рильський Максим (1895 – 1964). *Український поет, перекладач, публіцист, мовознавець*.

Коли слова для тебе – грище, звукосполучення нове, – тебе народ, суддя найвищий, марнописателем назве.

Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови...

Мова – наша зброя, якою ми служимо народові, що нас породив, вигодував і викохав.

Не тільки в художній літературі, а й у кожному слові людському увага до мови – доконечна річ для того, що думка знайшла свою справжню, кришталеву форму.

Нове життя нового прагне слова.

Новотвори – і свідомі, й несвідомі, аби щасливі – це фермент у мові, запорука її розвитку, цвіту й буяння.

Слово – зброя. Як усяку зброю, його треба чистити та доглядати.

Усі слова – співучі струни, / Коли під майстровим смичком...

Як гул століть, як шум віків, / Як бурі подих, – рідна мова, / Вишневих ніжність пелюстків, / Сурма походу світанкова.

Як на білих сторінках в лад поставити в рядках звичайнісінькі слова – починаються дива.

Як парость виноградної лози, / Плекайте мову. / Пильно й ненастанно / Політь бур'ян. / Чистіша від сльози / Вона хай буде. / Вірно і слухняно / Нехай вона щоразу служить вам, / Хоч і живе своїм живим життям.

Ромен Людмила (1959 р. н.). *Українська поетеса, письменниця, художниця, музикантка, ткаля*.

Слово – безмірний світ, кожне з них має не лише звучання, а й смак, запах, колір.

Руденко Микола (1920 – 2004). *Український письменник, філософ*.

Безсмертя нації – у слові, / А слово – Бог земних віків.

І найвищою із нагород / Хай для тебе знову і знову / Буде твій закривавлений рот – / Значить є в тебе горде Слово.

І часом ми себе на думці ловим: / А хто ж ми є? Слова. Живі слова.

Молюся, Боже, на твої дива: / Ти раниш словом і лікуєш словом.

Ночами кличу Слово, / Наче Волю...

Та чи збагну, що на Вкраїні / Уже доводиться в містах / Шукати, ніби голку в сіні, / Дідівське слово на вустах?

Я вірю, що прийшла моя пора – / В мені поволі визріває проза, / Яку читач не викине із воза, / А візьме в дім, / Де слово не вмира.

Я прагну там пізнати знову / Суть незрадливу, суть людську; / Із вуст почути рідне слово – / І десь померти в холодку.

Рудницький Михайло (1889 – 1975). *Український літературний критик, літературознавець, письменник, поет, перекладач*.

Незвичайна одноцілість української літературної мови, сильніша, ніж історичні акти, які шматували територію, ненарушена в народі історична традиція, що зуміла натхнути новітню інтелігенцію сучасними ідеалами, запевнила нашій літературі розвиток, якого не сподівалися і нас більші державні народи.

Самійленко Володимир (1864 – 1925). *Український поет-лірик, сатирик, драматург, перекладач*.

Так в пилу на шляху наша мова була, / І мислива рука її з пилу взяла. / Полюбила її, обробила її, / Положила на ню усі сили свої, / І в народний вінець, як в оправу, ввела, / І, як зорю ясну, вище хмар піднесла. / І на злість ворогам засіяла вона, / Як алмаз дорогий, як та зоря ясна. / І сіятиме вік, поки сонце стоїть, / І лихим ворогам буде очі сліпить. / Хай же ті вороги поніміють скоріш, / Наша ж мова сія щогодини ясніш! / Хай коштовним добром вона буде у нас, / Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас. / Щоб, поглянувши сам на створіння своє, / Він побожно сказав: «Відкіля нам сіє?!»

Відомо було досі, що вкраїнська мова своєю доброзвучністю займає одне з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами. Цю думку дуже легко пояснити фактами фонетики…

…жива народна мова має кілька дуже простих способів до уникнення збігу багатьох шелестівок, і через те слова єднаються плавно, легко до вимови, мова бринить повноголосно й музикально.

Сверстюк Євген (1927 – 2014). *Український літературний критик, есеїст, поет, мислитель, філософ*.

Нам потрібно боротися за українську мову в кожній сім'ї, в кожній родині. Це має стати нормою. Це вирішується на рівні людини. Жоден закон не погубить мови.

…Ознакою нормального культурно-духовного життя буде відсутність розмов про національні проблеми.

Світличний Іван (1929 – 1992). *Український літературознавець, мовознавець, літературний критик, поет, перекладач*.

Вщухає суєтна тривога. / І в небесах я бачу Бога, / І Боже слово на землі.

Коли спадає ніч глибока / І завмирає воля й чин, / Бог людям шле свого пророка. / Й тоді – причиною причин – / Гримить суремно і громово / Першопочаток чину – Слово.

Сенік Євгенія (1986 р.н.). *Українська письменниця та філологиня*.

Слова треба любити, їх не варто боятися. Бо кожне слово несе на собі чиїсь життя і долі, досвід кожної людини, яка хоч раз те слово промовила. Адже кожне слово має свій колір, запах і смак, до того ж для кожної людини вони не завжди є ідентичними. Слова хочуть, щоб їх відчували, вони прагнуть бути зрозумілими для всіх верств населення.

Сербенська Олександра (1929 р. н.). *Українська мовознавиця*.

Мова – найважливіша частина нашої особистості, нашої поведінки, нашої думки, вона тіло цієї думки, визначає ступінь нашої свідомості, є своєрідним її мірилом. Мова якнайтісніше пов'язана з духовним світом, сферою почуттєвого, з «розумом серця» – і усвідомлення того, що таке мова, як і за якими ознаками вона живе, що зберігає, а що руйнує її організм, яка її роль у житті людини і народу, виробляє здатність не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує. І

насамперед за мовною ознакою людина шукає собі подібних, або, як кажемо, ідентифікує себе.

Розвиток мови особистості – складний процес. Високої мовної довершеності досягає, як правило, та людина, яка багато працює над оволодінням мовою, прагне правильно говорити, виявляти у мовленні – усному та писемному – свою індивідуальність, усвідомлюючи, що «Я є мова».

Сердунич Любов (1959 р. н.). *Українська поетеса, просвітниця, фольклористка, письменниця, журналістка, сценаристка*.

Відомо: є мова – є держава, є нація, а зникає мова – зникає держава і нація. В імперські й совєтські часи українська мова зазнала великого лінгвоциду, мало не зникнувши на рідній землі. Її тримало лише село. Проте селяни, приїхавши у місто, переходили на московинську (панівну) мову, соромлячись рідної, прабатьківської, материнської.

Втям же, доню і сину, Знай, вояче-герою: Мова – це наша сила, Мова – це наша зброя!

От до якого стану було доведено психіку і свідомість українців! Без мови нації, нема народу, – кажуть люди. Але ми – є, бо ми – народ! І ми маємо власну мову, яка втрималася завдяки нашій незалежності, відновленій 1991 року.

Статус української як державної мови закріплено в Конституції України. Основний Закон береже українську мову. Бо мова – це незалежність, це безпека, це воля! А незалежність – це все українське, і мова – в тому числі!

Симоненко Василь (1935 – 1963). *Український поет, журналіст, шістдесятник*.

І тобі рости й не в’януть зроду, / Квітувать в поемах і віршах, / Бо в тобі – великого народу / Ніжна і замріяна душа

Сингаївський Микола (1936 – 2013). *Український поет*.

Колискова пісня, колискова – / то найперша материна мова. / Пахне вона м’ятою і цвітом, / чебрецевим і суничним літом. / Пахне молоком і споришами… / Скільки в ній ласкавості і шани, / скільки в ній тривожності людської, / і надій, і сивини гіркої… / Колискова пісня, колискова – / то солодка материна мова.

Мати, мова, Батьківщина – / От і вся моя родина. / Батьківщина, мати, мова – / Три цілющих, вічних слова. / Батьківщина, мова, мати – / Нас повік не роз'єднати.

Січовик Ігор (1945 – 2021). *Український дитячий письменник.*

Буква до букви – / І виникло слово. / Слово до слова – / Звучить рідна мова.

Сковорода Григорій (1722 – 1794). *Український філософ-містик, богослов, поет, педагог.*

Без смаку страва, без очей погляд, без керма корабель, без толку мова, без природи справа… є те саме, що без розмірів будувати, без закрою шити…, а без такту танцювати…

Годі побудувати словом, коли те саме руйнувати ділом.

Легенький повітряний шум – випущене з вуст слово, але воно часто чи смертю разить, чи у веселість уводить і оживляє душу.

Мовлення – ріка, а мова – її джерело.

…не суди лиця, суди слово…

Нова людина має і мову нову.

Сократ (469 до н. е. – 399 до н. е.). *Давньогрецький філософ.*

Заговори, щоб я тебе побачив.

Коли слово не б'є, то і палиця не допоможе.

Сосюра Володимир (1898 – 1965). *Український письменник, поет-лірик.*

Без мови нашої, юначе, / Й народу нашого нема.

Любіть Україну у сні й наяву, / Вишневу свою Україну, / Красу її вічно живу і нову, / І мову її солов'їну.

На мові нашій дня печать. / Вона – як сяйво серед ночі… / Її не можна забувать, / Вона душі твоєї очі.

О місячне сяйво і спів солов'я, / Півонії, мальви, жоржини! / Моря бриліантів, це – мова моя, / Це – мова моєї Вкраїни. / Яка у ній сила – і кличе, й сія, / Яка в ній мелодія лине / В натхнення хвилини! О мово моя! / Душа голосна України! / Ти – сурми на сонці, ти – стягів гаї, / Ти – вибухів огненних повна. / Це – матері мова. Я звуки твої / Люблю, наче очі дитини… / О мово вкраїнська! Хто любить її, / Той любить мою Україну.

Яке прекрасне рідне слово! / Воно – не світ, а всі світи.

Сосюр Фердинан (1857 – 1913). *Швейцарський лінгвіст*.

Врешті-решт мене приваблює лише мальовнича, майже етнографічна сторона мови, що відрізняє її від усіх інших мов як таку, що властива певному народові певного походження.

Срезневський Ізмаїл (1812 – 1880). *Філолог, славіст, фольклорист, етнограф, палеограф, педагог, письменник та історик давньої української літератури та етнографії*.

Нині, здається, вже нема потреби комусь доводити, що мова українська... є однією з найбагатших мов слов'янських; що вона навряд чи поступиться, наприклад, чеській (богемській) багатством слів і виразів, польській живописністю, сербській милозвучністю; що ця мова, ще не оброблена, може вже дорівнятися до мов, вироблених гнучкістю і багатством синтаксичним – мова поетична, музикальна, живописна.

Строкач Тетяна (1963 р.н.). *Українська поетеса*.

Мила, осяйна, барвиста, / І сонячна, й росяниста, / Ніжна, лагідна, ласкава, / Неповторна і цікава, / І прадавня, і правдива, / Рідна, щира, жартівлива, / Веселкова, світанкова, / І джерельна, й барвінкова, / І виразна, й промениста, / Розмаїта, урочиста, / Солов'їна і співуча, / Калинова й дуже влучна, / Чиста, мудра, щебетлива, / І дотепна, й гомінлива, / І м'яка, і пишна, й красна, / Незнищенна і прекрасна, / Милозвучна і щемлива, / Іскрометна і грайлива! / Мало все про мову знати! / Нею треба розмовляти!

Стус Василь (1938 – 1985). *Український поет-шістдесятник, перекладач, публіцист, прозаїк, мислитель, літературознавець, літературний критик*.

А слово ж може задушить.

Куди мене ти, слово, завело?

Сухомлинський Василь (1918 – 1970). *Український педагог, публіцист, письменник, поет*.

Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури.

Кожен вираз рідної мови має своє обличчя. Як у квітки, у них свій неповторний аромат і відтінок барви, а цих відтінків кожна барва має тисячі.

Кожне слово має свій зміст, невміння вибрати потрібне слово – те саме, що замість гостро заструганого олівця на уроці малювання користуватися цвяхом…

Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова. Тільки той може осягти своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки і пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, – це людина без роду й племені.

Мова – духовне багатство народу.

Мова – то цілюще народне джерело, і хто не припаде до нього вустами, той сам всихає від спраги.

Рідна мова – то безцінне багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру й традиції. У рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу.

Скалічена мова отупляє, оглупляє людину, зводить її мислення до примітива. Бо мова – це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ.

Слово – найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво, словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!

Слово – це такий могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарба в руках живописці, як різець в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи.

Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, засуджує себе на злиденність душі.

Уміння виховувати словом було і – поки що, на жаль, залишається ахіллесовою п`ятою теорії і практики нашого виховання. Слабкість багатьох, дуже багатьох учителів у тому, що слова їх не доходять до тих, до кого вони звернені…

Хто не знає по-справжньому, а отже, й не любить рідної мови, той неук і в інших мовах.

Щоб любити – треба знати, а щоб проникнути в таку тонку й неосяжну, величну й багатогранну річ, як мова, треба її любити.

Танюк Лесь (1938 – 2016). *Український режисер театру і кіно, шістдесятник*.

Знищити нашу мову неможливо – це те саме, що запломбувати Ніагару.

Ми не дозволимо перетворити Україну на смітник інших культур і цивілізацій. Не уподібнюйтесь відомій тьоті Моті з комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло», яка вважала, що «гораздо пріятнєє бить ізнасілованной, чем украінізірованной».

Тихий Олекса (1927 – 1984). *Український дисидент, правозахисник, педагог, мовознавець*.

Мова – одна з основних ознак нації.

Мова – фундамент культури.

Рідна мова – найдорожчий скарб народу. Рідна мова – підвалина інтелекту, рідна мова – основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Умирає мова – умирає культура. Умирає культура – припиняється прогрес, і історію починають творити Нерони, Бісмарки, Муссоліні, Гітлери, Сталіни.

Тичина Павло (1891 – 1967). *Український поет, перекладач, публіцист*.

А Вкраїни мова – / Мов те сонце дзвінкотюче, / Мов те золото блискуче, / Вся і давність, і обнова – / Українська мова.

Бо ж наша мова – як чарівна пісня, що вміщає в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народнії, і ніжні запахи рідної землі. А пісня – це найдобірніша, найвиразніша мова.

Бо то не просто мова, звуки, / Не словникові холодини – / в них чути труд, і піт, і муки, / чуття єдиної родини.

До мови доторкнешся – м’якше / м’якше м’яких вона тобі здається. / Хай слово мовлено інакше – / та суть в нім наша зостається.

Мову чудову, глибинне і пружне слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав пильно, свято оберігати її чистоту, збагачувати й відшліфовувати до блиску, до гостроти разючої.

Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів.

Українка Леся (1871 – 1913). *Українська письменниця, перекладачка, фольклористка*.

Благословенне слово, що гартує.

Дехто теж нарікав, що я ховаюсь від «народних» тем і складу мови народної, лізу в літературщину та «інтелігентству», але тут, певне, вся біда в тому, що я інакше розумію слова «народність», «літературність» та «інтелігенція», ніж як їх розуміють мої критики. Ну, та es ist eine alte Geschichte і, певне, вона Вам так вже сприкрилась досі, але мене жаль бере, що у нас на Україні ніяк не скінчаться одвічні сії спори, та й як мають скінчитись, коли сперечники одно одного не розуміють. Мені вже самій страх обридли оці теми: чи треба писать чисто народним чи не чисто народним складом, тенденційно чи нетенденційно, чи Галичина та Волинь все одно що Україна, чи ні, чи треба писать наукові праці по-українськи, чи краще, може, по-російськи і т. і. Отак люди, певне, варитимуть сю воду, поки вона вже сама не википить до решти. Шкода тільки, що невідь над чим стільки часу люди уводять, та видно, що не для всіх він такий дорогий, той час. Та от я бачу, що і я не знала ціни часові та марнувала його без пуття, а тепер мені все здається, що він від мене втікає, і не знаю, як би його затримати.

Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Погляд цей дуже цікавий, тим цікавіший, що він – зовсім правдивий, коли мати на увазі слова, лексику, за яку, власне, і йшла тоді ця боротьба. Розвиток української літературної мови йде в напрямі стабілізації, нормування структуральних її законів – фонетичних та морфологічних, і тут усі діалекти грати ролі не можуть.

Ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму.

...прудкими іскрами, летючими зірками, / палкими блискавицями, мечами / хотіла б я вас виховать, слова!

Слово, моя ти єдиная зброє, / Ми не повинні загинуть обоє! / Може, в руках невідомих братів / Станеш та кращим мечем на катів.

Слово, чому ти не твердая криця, / Що серед бою так ясно іскриться? / Чом ти не гострий, безжалісний меч, / Той, що здійма вражі голови з плеч?

У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-укр[аїнськи] (а надто вже коли писати дещицю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п. Така легкість репутації приманює многих. Ще тепер можна у нас почути фразу: «Як се? От Ви казали, що NN дурень і тупиця, а він же так чудово говорить по-нашому!» «Говорить по-нашому» – се вже ценз! А послухати часом, що тільки він говорить по-нашому, то, може б, краще, він говорив по-китайськи.

Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова.

Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «Переломляти копьє» за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні.

Унамуно Мігель (1864 – 1936). *Іспанський філософ, письменник*.

Вихідним пунктом будь-якої філософії є мова, за допомогою якої ми пізнаємо світ.

Усенко Павло (1902 – 1975). *Український поет, журналіст*.

Барвистість одвічна народної мови – це щось невимовне, прекрасне, казкове: і ласка любові, й червона калина, і пісня досвітня в гаях – солов'їна.

Ушинський Костянтин (1823 – *1871). Педагог і правознавець українського походження*.

Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не самі тільки слова, їх сполучення та видозміни, але безліч понять, поглядів на речі, велику кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку і філософію мови...

Коли зникає народна мова – народу нема більше!.. Відберіть у народу все – і він усе може повернути, але відберіть мову, і він ніколи більше не створить її; нову батьківщину

навіть може створити народ, але мови ніколи: вмерла мова в устах народу – вмер і народ

Мова народу – кращий, ніколи не в'янучий цвіт, що вічно і знову квітне. У мові одухотворяється весь народ і вся його Батьківщина.

Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народу спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків.

У світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління лишаються в мові – в спадщину потомкам. Мова є найважливіший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одне велике, історичне ціле. Вона не тільки виражає життєвість народу, але є саме це життя.

Фалькович Григорій (1940 р. н.). *Український поет і прозаїк єврейського походження.*

Народна мова – скринька золота.

Фаріон Ірина (1964 р. н.). *Українська мовознавиця, педагогиня.*

Взорованість на чужі мови – це щоразу більше нехтування законами своєї.

Не ми вибираємо час, а навпаки – нас він випробовує. І тільки сильні індивідуальності стають реальним знаком часу, відчуваючи силою свого духу та глибиною інтелекту його нагальну потребу: себто природний розвиток мови у сув'язі внутрішньо- та позамовних чинників напротивагу політичному диктаторові.

Щоб мова розвивалася, треба цією мовою говорити.

Федик Ольга (1948 – 1999). *Українська мовознавиця.*

Гарна, багата мова – не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок, а й вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову.

Культура мови – це духовне обличчя людини.

Мова – містичне ядро нації, тобто об'єктивне дане, що живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси та може

видобутися на поверхню свідомості і стати керманичем усіх національних змагань на всіх ділянках життя.

Мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії.

Фішбейн Мойсей (1946 – 2020). *Український поет та перекладач єврейського походження*.

І темрява клубочиться зимово, / І душі нам просотує сльота. / Горнись до мене, мовенятко, мово, / Неторкана, ґвалтована, свята.

Українська мова – божиста, богодана, богообрана.

Флобер Гюстав (1821 – 1880). *Французький письменник*.

Слово – відлуння думки.

Франко Іван (1856 – 1916). *Український поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач, науковець*.

А нам усім, і письменним, і неписьменним, годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролись і як дивилися на світ наші прадіди. Годиться знати й те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі, повазі і служило до виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого, глибокого чуття.

Аби для народу все було зрозуміле, повинен використовувати його власну мову, часто навіть діалекти або жаргони.

Виражаючи якісь думки в певній мові, ще не обов'язково будемо зрозумілими для народу, який розмовляє цією мовою. Потреба вміти пристосуватися до розумінь, уявлень і способу мислення цього народу, – потреба сформувати загальнолюдські думки в якусь спеціальну, доступну та своєрідну форму для цього народу, так як музикант може змінити певну арію, не змінюючи її системи, а проводячи з однієї тонації в іншу, споріднену.

Діалект чи самостійна мова? / Найпустіше в світі се питання – / Міліонам треба того слова / І гріхом усяке тут хитання.

Задарма в слові твойому іскряться / І сила й м'якість, дотеп і потуга / І все, чим може вгору дух підняться?

Здається, мова – се щось спільне нам усім, а проте нема сумніву, що як кожна дитина в перших роках виробляє собі свій окремий жаргон, так і кожний письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у кого немає своєї індивідуально забарвленої мови, – слабий письменник, він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу, тривку популярність.

Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можність, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свойого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору.

Кожний, хто брався писати тою [українською] мовою, наскільки черпав із книжної традиції, мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців. Уже хоч би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янця-Подільського виявляла таку одностайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові, також вимішаному і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі. І от кожний, галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників.

Мова – коштовний скарб народу.

Мова росте елементарно, разом з душею народу і мало дбає на граматичні правила.

Мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом; придбання економічності, громадські і духовні є скарби далеко важніші.

Народе мій, / Задармо в слові твойому іскряться / І сила, й м'якість, дотеп, і потуга, / І все, чим може вгору дух підняться?

Не пишучи зовсім рідною мовою, не матимемо наукової літератури в українській мові.

Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння та спочування між нами далекими людьми, давніми поколіннями.

Писатель мусить поперед усього владати добре мовою свого народу, і то не мовою одного села, одного повіту або одної губернії, але мовою такою, котра була б однаково своя, зрозуміла і люба всім повітам, губерніям та селам, мовою літературною, мовою школи і інтелігентного товариства.

Слово – полова, / Але вогонь в одежі слова – / Безсмертна, чудотворна фея, / Правдива іскра Прометея.

Слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилевий і нетривкий витвір людського духу, проявило чудодійну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій, бачилося, не було рятунку.

Так Котляревський у щасливий час / Вкраїнським словом розпочав співати…

Тілько вглубляючися в духа мови, ми можемо вияснити собі процес естетичної уяви.

У якій мові вродився і виховався, тої без скалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінятися з ким іншим своєю шкірою.

Якби ти знав, як много важить слово, / Одно сердечне, теплеє слівце! / Глибокі рани серця як чудово / Вигоює – якби ти знав оце! / Ти, певно б, поуз болю і розпуки, / Заціпивши уста, безмовно не минав, / ти сіяв би слова потіхи і принуки, / Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, – / Якби ти знав!

Франс Анатоль (1844 – 1924). *Французький прозаїк, літературний критик*.

Немає магії сильнішої, ніж магія слів.

Немає нічого могутнішого за слова. Лави сильних доказів і високих думок неможливо прорвати. Слово вражає жорстоких і руйнує фортеці. Це невидима зброя. Без неї світ належав би грубій силі.

Слова – теж вчинки.

Харчук Борис (1931 – 1988). *Український письменник*.

Мова – це конкретно-історична реальність, ціль – духовно-творче надбання народу, його найавторитетніший патент на благородство.

Наша мовна традиція сягає далеких, докняжих часів, а в період держави Руси наше слово сягнуло державного творення: було відкрите не лише для близьких сусідів, а й для найвіддаленіших земель. збагачувалося іншими мовами й збагачувало їх. Його розвитку не могли зашкодити чвари й усобиці, феодальна роздрібненість і навіть багатовікове монголо-татарське іго. Гідне подиву, що його не стяла шабля, що його не затоптали в болото кінські копита, що воно не розвіялося у вихорі навальних орд, а залишилося сіллю землі й народу.

Слово – це сорочка духу народного. Вона вся з гомону полів, лісів і морів Отчої Землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сяйвом місяця та зірок, переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом, – кожна її ниточка вимочена в Дунаї, у криницях і струмках людської звитяги.

Хомський Ноам (1928 р. н.). *Американський лінгвіст, філософ, теоретик*.

...Мова є дзеркалом розуму в глибокому й важливому сенсі. Вона – продукт людського інтелекту. Знати мову – означає перебувати у певному ментальному стані.

Хом'як Іван (1951 р. н.). *Український учений-лінгводидакт*.

Наша мова – одна із найрозвиненіших і найдосконаліших мов світу. Про це свідчать результати численних лінгвістичних конкурсів. Уявіть, чого б ми могли досягнути, якби додати до передових позицій мови авторитет нашої держави, яка тільки-но стає на ноги.

Цюпа Іван (1911 – 2004). *Український письменник, публіцист*.

Кожне слово – це ніби діамантова намистинка на величезному разку нашої пребагатої мови.

У нашій мові кожне слово – неначе золотий янтар. / Бо кожне слово в нашій мові – то Божий дар.

Чак Євгенія (1923 – 2001). *Українська мовознавиця*.

В словах рідної мови людина відкриває для себе великий і чарівний світ життя.

Челебі Евлія (1611 – 1679/1682). *Богослов, державний діяч, мандрівник і письменник Османської імперії 17 століття*.

Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші.

Чернявський Микола (1868 – 1938). *Український поет, педагог*.

Ти не загинеш, Україно! / І мова прадідна твоя, / Що кожне слово в їй перлина, / Не вмре повік. І світ-зоря, / Твоя свята зоря засяє.

Чехович Костянтин (1896 – 1987). *Доктор філософії, філолог-славіст*.

Не використовуючи сповна своєї мови, тої національної перетворювальної машини, цілий народ слабіє і поволі дегенерується у всіх ділянках життя.

Чорногуз Олег (1936 р. н.). *Український письменник, журналіст*.

Мова – як інструмент: чим більше граєш на ньому, тим краще він звучить.

Чубач Ганна (1942 – 2018). *Українська поетеса*.

Золоте курчатко / В золотій торбинці / Принесло сьогодні / Літери дитинці. / А дитина з літер / Збудувала слово. / І звучить, як пісня, / Українська мова.

По словах, як по місточках, до душі душа приходить.

Шафарик Павел Йозеф (1795 – 1861). *Словацький та чеський поет, історик, мовознавець, етнограф*.

Із трьох східнослов’янських мов українська мова найближча до чеської... Із всіх слов’янських народів українці мають найбільше народних пісень.

Народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає й відрікається, виконує над собою самовбивство.

Шашкевич Маркіян (1811 – 1843). *Український пророк («Будитель»), письменник, поет, духовний просвітитель*.

Мово українська, / Мово моя рідна, / Чому тебе цураються, / Чом ти така бідна?

Шевальє П'єр (р. н. і р. с. невідомі). *Французький дипломат, мандрівник і хроніст, автор записок про Україну 17 ст.*

Мова козаків... дуже ніжна і сповнена пестливих виразів та незвичайно витончених зворотів.

Шевченко Тарас (1814 – 1861). *Видатний український письменник, класик української літератури, мислитель, художник*.

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди.

Возвеличу малих отих рабів німих, я насторожі коло їх поставлю слово!

Возстав од гроба, слово встало, / І слово правди понесли / По всій невольничій землі / Твої апостоли святії.

І возвеличимо на диво / І розум наш, і наш язик...

І тихим, добрим, коротким словом / Благовістив їм слово нове.

Не вернуться знову / Літа мої молодії, / Веселеє слово / Не вернеться.

Не одцуравсь того слова, / Що мати співала, / Як малого повивала.

Ну, що б, здавалося, слова… / Слова та голос, більш нічого, / А серце б'ється – ожива, / Як їх почує!..

Подай душі убогій силу, / Щоб огненно заговорила, / Щоб слово пломенем взялося, / І людське серце розтопило.

Пошли мені святеє слово, / Святої правди голос новий!

Своїм святим огненним словом! / Ти дух святий свій пронесла.

Так душі почину і краю немає. / А де вона буде? химерні слова!

Теплий кожух, тілько шкода – / Не на мене шитий, / А розумне ваше слово / Брехнею підбите.

Якеє тихеє ти слово / Тоді б промовила мені?

Шевчук Валерій (1939 р. н.). *Український письменник-шістдесятник*.

Мова для мене – це справді одна з найбільших таємниць. Є мовби доповненням мого життя, якщо не самим життям. Видається мені безмежною у своїх інтонаційних та синонімічних можливостях. Можна передати нею найрізноманітніші відтінки, змальовувати найтонші образи.

Шерех Юрій (1908 – 2002). *Українсько-американський славіст-мовознавець німецького походження; історик української літератури, літературний і театральний критик*.

Викривлення глибинної структури мови може легко приректи її розвиватися так само, як мова, з якої ці розвиткові тенденції переймаються.

Шкляр Василь (1951 р. н.). *Український письменник*.

Для нації головне – мова.

…Найміцніший кордон країни – державна мова.

Наймогутніша зброя – мова.

Школиченко Микола (1864 – 1922). *Письменник*.

Мова, і тілько єдина мова, будить національне самопізнання і становить його на непохібний ґрунт. Де нема язика, там нема і самої національності. Язик класифікує чоловіка і робить з його сім'янина вістимої національності. Язик помагає перейняти умогляд народу, створившого цей язик, помагає зрозуміти заховані в його найвищі, ледві досягаємі ворушіння розуму, а також і самі найтонші окремності власного умогляду, злитого з чоловіком природою органічно, язик помагає чоловікові ділитись впечатками, вихопленими з найвужчих, всесвітніх справ, з другими людьми і цим самим допомагає їм робити поступ, язик вабить одного чоловіка до другого, мимохіть находить своїх братів там, де чоловік і не шукає; язик робить рідного брата з чужою мовою чужим чоловіком, і навиворот – зовсім чужого чоловіка робить нам рідним братом, коли чоловік такий звернеться до нас на чужині на нашій рідній мові. – У язику майже виявляється ввесь чоловік!

Шумило Микита (1903 – 1982). *Український прозаїк, сценарист, перекладач*.

Мова – це глибина тисячоліть.

Могутність мови – це духовна могутність народу. Саме народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його генії і таланти високо підносять авторитет рідного слова, вплітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди.

Щерба Лев (1880 – 1944). *Мовознавець, теоретик мови, фонолог.*

В основі будь-якої літературної мови лежить нагромаджений віками «скарб» фраз, словосполучень, висловів, прислів'їв… Вона (мова) має у вигляді цих самих шаблонів і багатий запас матеріалу для новотворчості, для вираження нових думок і нових почуттів.

Глуховцева К., Глуховцева І.

Мова – націєтворчий код народу: колективна монографія [Електронне видання]. Полтава : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023. 240 с.

У книзі розглянуто публіцистичні та науково-популярні афоризми, висловлювання, судження, сентенції передових культурних діячів, учених, письменників про мову. Відомо, що образні висловлювання науковці нерідко називають лінгвістичними афоризмами. Вони зазвичай репрезентують мовознавчі поняття та явища, допомагають по-новому осмислити їхню сутність. Змістова ємність, високий ступінь узагальнення, яскрава образність роблять їх вартими цілого параграфа шкільного підручника чи наукової розвідки. У дослідженні здійснено аналіз лінгвістичної афористики в аспекті змісту висловлювань, використаних у них художніх засобів, майстерності, функцій. Автори намагалися систематизувати риси української мови, виділювані в статтях, есе, інтерв'ю, адресованих пересічному читачеві.

Автори книги виходять з того, що науково-популярний дискурс лінгвістичної тематики являє собою макротекст, концептуальна система якого репрезентована лінгвістичними термінами та найменуваннями явищ об'єктивної дійсності, з якими співвіднесено ці поняття. Для опису системи мовних понять (*мова*, *слово*, *лексема*, *звук*, *буква*, *граматика*, *морфологія*, *синтаксис* та ін.) зазвичай використовують такі тропи: порівняння, епітети, метафори, алегорію, іронію, гіперболу, уособлення тощо. Усе це складає концептуальну систему науково-популярного лінгвістичного дискурсу, до центру якої входять концепти *мова* та *слово*, а також образні засоби вираження цих понять. А до периферії – інші терміни, уживані в різних розділах науки про мову, та засоби їхнього тлумачення.

Лінгвістична афористика – це той пласт культурного надбання нації, який спроможний у простій, популярній і образній формі репрезентувати мову пересічному громадянинові України як національне потужне багатство.

Лінгвістична афористика – це ключ до розуміння сутності мови і слова через призму елітарного мовця.

Книгу адресовано викладачам і здобувачам вищої освіти філологічних факультетів вишів, учителям-словесникам, а також усім, хто цікавиться українською мовою.

Ключові слова: *лінгвістичні афоризми, епітети, метафори, порівняння, аналогія.*

Hlukhovtseva K., Hlukhovtseva I.

Language is the nation-building code of the people: collective monograph [electronic edition]. Poltava: Izd DZ «LNU», 2023. 240 p.

The book deals with the publicistic and popular scientific aphorisms, sayings, judgments, maxims of leading cultural figures, scientists, writers about the language. It is known that figurative statements are often called linguistic aphorisms by scientists. They usually represent linguistic concepts and phenomena, and help you to understand their essence in a new way. Their content capacity, high degree of generalization, and vivid imagery make them worthy of a whole paragraph of a school textbook or scientific research. The analysis of linguistic aphorisms in the aspect of utterance, used fiction means, skills and functions is done is this work. The authors tried to systematize the features of the Ukrainian language highlighted in articles, essays, and interviews addressed to the average reader.

The authors of the book proceed from the fact that the popular science discourse of linguistic topics is a macrotext, the conceptual system of which is represented by linguistic terms and names of phenomena of objective reality, with which these concepts are correlated. To describe a system of language concepts *(a language, a word, a lexeme, a sound, a letter, grammar, morphology, syntax, etc.),* the following tropes are usually used: comparison, epithets, metaphors, allegory, irony, hyperbole, personification, and so on. All this makes up the conceptual system of popular science linguistic discourse, which centers on the concepts of *a language* and *a word*, as well as figurative means of expressing these concepts. And to the periphery-other terms used in various branches of language science, and means of their interpretation.

Linguistic aphoristics is the layer of cultural heritage of the nation that is able to present the language to the average citizen of Ukraine as a powerful national wealth in a simple, popular and imaginative form. Linguistic aphoristics is the key to understanding the essence of language and words through the prism of an elite speaker.

The book is addressed to teachers and students of higher education philological faculties, philologists, as well as anyone interested in the Ukrainian language.

Keywords: *linguistic aphorisms, epithets, metaphors, comparison, analogy*.

Наукове видання

ГЛУХОВЦЕВА Катерина Дмитрівна
ГЛУХОВЦЕВА Ірина Ярославна

МОВА – НАЦІЄТВОРЧИЙ КОД НАРОДУ

Колективна монографія

Електронне видання

Підписано до друку 26.05.2023 р.
Ум. друк. арк. 13,95.

Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 3459 від 09.04.2009 р.